

8'2005

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State *Правовое государство*

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

Одеса
ОНУ
2005

Редакційна рада

*Є. Л. Стрельцов, Г.-Г. Ешек, Х. З. Зігфрід, М. О. Коротков,
Д. Мейхем, Д. Олбрайт, Д. Фальк,
М. Фінке, Ф.-Х. Шрьодер*

Редакційна колегія

*Є. Л. Стрельцов — головний редактор,
З. В. Балабаєва, А. С. Васильєв, О. Ф. Долженков,
А. І. Кавалеров, С. М. Наумкіна, І. М. Пахомов,
В. П. Плавич, О. В. Скрипнюк, П. М. Черниш*

Відповідальний секретар

Н. А. Москаленко, канд. філол. наук, доцент

Засновник: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Зареєстровано у Міністерстві інформації України
Серія КВ № 3687

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або
особа, яка надала матеріал. Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Наукове видання

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

8'2005

Українською та російською мовами

Головний редактор **Є. Л. Стрельцов**
Відповідальний секретар **Н. А. Москаленко**

Підписано до друку 01.11.2005. Формат 70x108 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,2. Тираж 300 прим. Зам № 601.

Адреса редакції:
Україна, 65026, м. Одеса, вул. Дворянська, 2, к. 60.
Тел./факс: (8-0482) 23-03-23

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт»
Тел.: (048) 726-98-82, 726-96-82, (0482) 37-14-25
www.fotoalbum-odessa.com

ЗМІСТ

До читачів	3
------------------	---

ПИТАННЯ ТЕОРІЯ ПРАВА

А. П. Бабій

Проблема судового розгляду справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, в світлі Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини	8
--	---

В. В. Дудченко

Універсалізм і партикуляризм у праві	13
--	----

Л. О. Корчевна

Доктрина як джерело права	19
---------------------------------	----

С. В. Ромашкін

Визначення права школою природного права	24
--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

О. В. Прієшкіна

Економічні основи конституційного ладу України: досвід концептуального дослідження	29
--	----

УПРАВЛІННЯ, ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПРАВО

П. П. Білик

Адміністративний договір як засіб подолання компетенційних конфліктів у державному управлінні	35
---	----

Л. В. Бикова

Вдосконалення управління морським портовим господарством	41
--	----

Л. Д. Заркуа

Деякі питання нового законодавства з визнання недійсними угод, спрямованих на ухилення від оподаткування	48
--	----

О. О. Нігрєєва

Фактори формування фрахтових ставок у торговельному мореплаванні (економіко-правовий аспект)	54
--	----

С. В. Панченко

Місце колізійних норм міжнародного приватного права у системі норм права	60
--	----

С. В. Петков

Планування в діяльності органів внутрішніх справ	65
--	----

О. П. Подцерковний, І. П. Савук

Правові принципи планування господарської діяльності в Україні	72
--	----

С. С. Скворцов

Місце і функції адміністративного договору як засобу управлінської діяльності в державному управлінні 78

В. О. Черкес

Проблеми оскарження правових актів управління 83

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО**А. В. Кірющенко**

Право збройних конфліктів у забезпеченні охорони природного середовища 89

В. М. Прусс

Неопределенность толкования понятия “терроризм” 95

М. О. Саракуца

Роль Європейської Комісії в управлінні Спільною зовнішньою політикою Європейського Союзу 100

ЗМІЩЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ**Е. И. Арабаджи**

Взятничество как одно из проявлений коррупции 105

О. М. Архипов

Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів 109

Басель Али Диб

Контрабанда в Украине и ее влияние на безопасность страны 119

Д. В. Бараненко

“Професійний злочинець” як можлива ознака спеціального суб’єкта злочину 123

Т. О. Гончар

Окремі проблеми застосування покарання щодо неповнолітніх 129

О. В. Дуліна

Важливі ознаки злочинів, пов’язаних з незаконним обігом наркотичних засобів 134

І. В. Дмитренко

Поняття та підстави звільнення від кримінальної відповідальності 143

В. А. Жарикова

Правова природа актів амністії в демократическом обществе 147

Е. С. Козерацкая

О направлениях реформирования судебной системы в Украине 152

О. В. Коробка

Кримінальна відповідальність за окремі форми викрадання 158

Л. С. Кучанська

Проблеми криміналізації та декриміналізації окремих злочинів проти моральності у сучасній кримінально-правовій доктрині України 162

О. В. Логінов

Правова характеристика повторності у хабарництві, її ознаки 171

М. С. Магарін Суб'єкт господарських злочинів	178
Г. Г. Мошак Концептуальные вопросы частно-правового предупреждения преступности	182
Т. В. Родіонова Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння	187
А. С. Саїнчин Теоретичні концепції визначення поняття розкриття умисних вбивств “по гарячих слідах”	193
Г. М. Собко Деякі “корисливі” форми легалізації грошей, придбаних злочинним шляхом	200
О. С. Сотула Соціально-психологічні та суспільно-політичні аспекти деяких видів злочинів	205
В. Г. Телійчук Взаємодія підрозділів карного розшуку зі слідчими	209
О. В. Турченко О содержании и видовых характеристиках объекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности	216
М. В. Хворостяный Преступления, совершаемые с использованием банковских карт	222
В. М. Фінкель Правосуддя як родовий об'єкт злочинів, передбачених Розділом XVIII КК України	227
Г. В. Юркова Принцип забезпечення права на захист у кримінальному процесі: його зміст та гарантії дотримання	234

ПОЛІЛОГІЯ

С. В. Глебов “Війна з терором” та “асиметрична” відповідь міжнародного тероризму	240
Є. А. Подмазко Загальна теорія політики: вірогідні концептуальні підстави усвідомлення її об'єктивних законів	246
Н. О. Фролова Мобільність нації як українська ідея	256

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

В. Г. Андрієнко Світовий тероризм: віхи історії	261
Б. С. Бачур Земельні відносини в козацькому праві України у XVI-XVIII ст.	268

О. О. Верлац, В. А. Малюська

Історико-правовий аспект територіальної громади в Україні 271

О. А. Чуваков

Суб'єктивні ознаки складу злочину в перших українських кримінально-правових актах (1917-1918) 276

СУЧАСНА ОСВІТА

М. І. Рябенко

Норми права як регулятор суспільних відносин у галузі освіти 281

Інформація для авторів 286

розгляду справ адміністративної юрисдикції, в тому числі утворення судових колегій у справах зазначеної юрисдикції, до введення в дію процесуального закону, що регулює порядок розгляду справ даної юрисдикції відповідно до цього Закону. Формування системи адміністративних судів здійснюється протягом трьох років [10, 84-85].

В той же час, за вказані три роки вимоги закону не виконано і за станом на лютий 2005 р., чітко не визначена перспектива розгляду справ вказаної категорії. Де-юре, Указом Президента України № 889 від 01. 10. 2002 р. створено Вищий адміністративний суд України з обранням до нього суддів постановою Верховної Ради України № 1393-IV від 11. 12. 2003 р.; Указом Президента України № 1417/2004 від 16. 11. 2004 р. створені окружні і апеляційні адміністративні суди без обрання до них суддів, Указом Президента України № 1520/2004 від 22. 12. 2004 р. призначено голову Вищого адміністративного суду України [11]. Але, де-факто, всі вказані суди не функціонують, а обрані судді Вищого Адміністративного Суду України та його голова не виконують своїх обов'язків.

Одночасно в процесуальному аспекті діють застарілі норми Цивільного процесуального кодексу України від 18. 07. 1963 р. (з подальшими змінами), які не забезпечують в повному обсязі регламентацію судового розгляду справ вищевказаних справ у нових історичних умовах. Це пов'язано з тим, що новий Цивільний процесуальний кодекс України прийнято Верховною Радою України 18. 03. 2004 р. з набранням чинності з 01. 01. 2005 р., але не раніше вступу в силу Адміністративного процесуального кодексу України, який має урегулювати питання розгляду в судах справ, що виникають з адміністративно-правових відносин. В той же час проект Адміністративного процесуального кодексу України за винятком окремих статей проголосовано у Верховній Раді України 01. 07. 2004 р. лише в другому читанні, а третє читання планується на лютий-липень 2005 р. [11].

Таким чином, на сьогодні так і не вирішено проблему належного організаційного і процесуального забезпечення судового розгляду справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, що впливає на ефективність правосуддя по захисту прав громадян, гарантованих Конституцією України і Європейською конвенцією про захист прав і свобод людини.

Однією з основних причин такого стану є неоднозначний підхід до судово-правової реформи в країні. “На жаль, законодавче забезпечення судової діяльності поки перебуває не на належному рівні. Під час підготовки нових законів законодавець не завжди дотримується єдиних наукових і концептуальних підходів, а це часто призводить до великої кількості неузгодженостей між нормативними актами. Деякі їх норми взагалі суперечать одна одній. Ця обставина є причиною багатьох колізій при застосуванні правових норм і прийняття судами взаємовиключних рішень. Донині законодавство ще не повністю приведено у відповідність з положеннями Конституції та стандартами Ради Європи. У зв'язку з цим постійно виникають проблеми, які насамперед відчувають судді, котрі застосовують закони” [12, 5].

Разом з тим є надія, що парламентські слухання “Про здійснення судово-правової реформи в Україні” 16. 03. 2005 р. у Верховній Раді України [11] дадуть необхідний поштовх для реалізації на ділі судово-правової реформи, зокрема і в сфері адміністративної юстиції. Поступ уперед в цьому питанні надасть можливість практичного забезпечення підвищення ефективності правосуддя відносно розгляду справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, з метою забезпечення прав громадян у світлі Європейської конвенції про захист прав і свобод людини.

Література

1. Конституція України: Офіц. видання. — К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. — 104 с.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Офіційний переклад // Бюро інформації Ради Європи в Україн. — www.soe.kiev.ua
3. Буткевич В. Г., Маляренко В. Т. Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 4. — С. 2-8.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. — 208 с.
5. Статистичні звіти територіального управління Державної судової адміністрації України в Одеській області за 2003 рік.
6. Статистичні звіти апеляційного суду Одеської області за 2003 рік.
7. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 23-39.
8. Статистичні звіти територіального управління Державної судової адміністрації України в Одеській області за 2004 рік.
9. Статистичні звіти апеляційного суду Одеської області за 2004 рік.
10. Закон України “Про судоустрій України”: Офіц. видання. — К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. — 88с.
11. Веб-сайт Верховної Ради України // www.rada.gov.ua
12. Пилипчук П. П. Верховний Суд України і забезпечення однакового застосування судами законодавства // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 11. — С. 3-7.

А. П. Бабій

судья спеціалізованої коллегії по розгляданню справ, виникаючих із адміністративно-правових відносин, судової палати по громадянським справам апеляційного суду Одеської області

**ПРОБЛЕМА СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛ,
ВОЗНИКАЮЩИХ ИЗ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ, В СВЕТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ
О ЗАЩИТЕ ПРАВ И ОСНОВНЫХ СВОБОД ЧЕЛОВЕКА**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема судебной защиты прав граждан по делам, возникающим из административно-правовых отношений с учетом Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека; и подчеркивается актуальность введения специализации по рассмотрению дел данной категории в судах с целью обеспечения эффективного доступа граждан к правосудию.

Ключевые слова: права граждан; дела, возникающие из административно-правовых отношений; проблема судебного рассмотрения дел административной юрисдикции.

Історія засвідчує, що перші норми справедливості (юстиції) виникли із визнання права приватної власності. У високорозвинених правових культурах давнього світу (єгипетська і близькосхідна — 4000-3000 рр. до н. е.) вперше почали вважати, що сутністю справедливості є принцип рівноцінності, або еквівалентності. Цей принцип зображували у вигляді врівноважених терез. Первісне це суто єгипетський символ. Римляни також визначали справедливості як рівність, і терези стали для них атрибутом юстиції. Закони Хаммурапі (1750 р. до н. е.), закони Солона (Греція, I ст. до н. е.), закони Дванадцяти таблиць (450 р. до н. е.) врегульовували питання власності, договорів, позовів, компенсації заподіяної шкоди та ін.

Оскільки основними категоріями приватного права є власність і договір, то зрозуміти, що таке право і справедливість, можна найкраще через їхній зв'язок з договором. Природу договору вбачали в свободній волі, в добрій волі і в обопільності прав та обов'язків сторін договору. Названі принципи договору і є правом. Право виникає з акту договору. Де порушені правила договору, там несправедливість, там неправо. Тож давні греки і римляни обстоювали договірну природу права і справедливості.

Оскільки справедливість є категорією етики, то очевидно, що право і мораль є тотожними. Термін етики, як науки про мораль, уперше вжив Аристотель для позначення особливої сфери дослідження — “практичної філософії”. Якщо у “теоретичній філософії” завдання полягає в тому, щоб з'ясувати підстави того, що має місце, то в “практичній філософії” осмислюються закони того, що мусить бути. Тож головне питання етики: що ми мусимо робити? Етика виховує в людині покликання завершувати світ шляхом надбудови до сфери існуючої емпірії того, що мусить бути. Етика, таким чином, дозволяє цілісно, а не фрагментарно, пізнавати людську буттєвість. Вона вчить людину оцінювати будь-яку ситуацію (включно і у сфері держави та права), під кутом зору того, що мусить бути. Тож етика — це нормативна або зобов'язуюча дисципліна.

З часу Аристотеля всі обов'язки моралі поділяють на правові і обов'язки добродійності. Право і мораль, таким чином, концептуально єдині. Їхньою спільною ознакою є нормативність або зобов'язання. До правових обов'язків традиційно відносять свободу волю, добру волю, обопільну волю, честь, гідність, совість. Ці обов'язки віддзеркалюють сутність природного права, і вони утворюють підставу для позитивного права. Обов'язками добродійності є співчуття, доброзичливість, вдячність, ввічливість, скромність, людяність та ін.

Тож мораль у західній традиції — це не лише благо або добро, а й право. Праву і моралі властива спільна риса — нормативний характер обох, оскільки і перше, і друга встановлюють правила поведінки, а не описують і констатують, факти, що притаманно науці.

Про синтез моральної філософії або етики й юриспруденції виразно йдеться в Дигестах або Пандектах Юстиніана. У титулі першої книги Дигест під назвою “Про справедливість і право” зазначається: “І, тому, хто вивчає право, необхідно насамперед взнати, звідки походить слово “право” (jus, juris). Право отримало свою назву від слова “справедливість” (justitia), бо згідно з чудовим визначенням Цельса право є мистецтвом благого і справедливого. §1.... Ми турбуємося про правосуддя (justitia), проголошуємо поняття благого і справедливого, відокремлюючи справедливе від несправедливого,... прагнучи справжньої... філософії, а не хибної? [4, 83] І далі: “... П. Правосуддя є незмінною і постійною волею надавати кожному його право. §1. Приписи права суть наступні: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати згідно з його вчинками. §2. Юриспруденція є пізнанням божественних і людських справ, наука про справедливе і несправдливе” [4, 87]. З огляду на сказане, очевидно, що юриспруденція для давніх римлян була по суті моральною дисципліною.

На підставі викладеного, можна виокремити **фундаментальні принципи да-**

рої. Цю єдину основу утворюють принципи. Принципом же або закономірністю є ті ознаки, які спільні для різних правових систем.

Виходячи з вище висловленого, подальшого аналізу вимагають такі напрями обраної теми, як фундаментальний релятивізм позитивного права, дослідження ролі компаративістики в уніфікації права, стильоутворюючі елементи західного і східноазійського права, визначення місця України на юридичній карті світу.

Література

1. Див.: Оніщенко Н. М. *Правова система: проблеми теорії: Монографія.* — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.; Луць Л. А. *Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти).* — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 304 с.; Дмитрієв А. І. Шепель А. О. *Порівняльне правознавство.* — К.: “Юстиніан”, 2003. 184 с.; Оборотов Ю. М. *Традиції и обновления в правовой сфере: вопросы теории.* — Одеса: Юрид. літ., 2002. — 278 с.; Харитонов О. І., Харитонов Є. О. *Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції.* — Х.: “Одіссей”. — 2002. — 592 с.
2. Платон. *Законы* // *Соб. соч.: В 4-х т.* — Т. 4. — М., 1994. — 298 с.
3. Аристотель. *Политика* // *Сочинения: В 4-х Т.* — Т. 4. — М., 1983. — 302 с.
4. *Дигесты Юстиниана / Пер. с лат.* — М.: “Статут”. 2002. — 584 с.
5. *Антология мировой правовой мысли. В 5 томах.* — т. I. *Античный мир и восточные цивилизации.* — М.: Мысль, 1999. — 750 с.

В. В. Дудченко, канд. юрид. наук, доц.

Одесская национальная юридическая академия,
кафедра теории государства и права, ул. Пионерская, 2, Одесса, 65009, Украина

УНИВЕРСАЛИЗМ И ПАРТИКУЛЯРИЗМ В ПРАВЕ

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты сравнительного исследования признаков, которые свойственны романо-германскому, англо-американскому и восточно-азиатскому правовым устройствам. **Универсализм права означает общие признаки, которые свойственны праву многих стран. Партикуляризм раскрывает неповторимость и самобытность национальных правовых устройств.**

Ключевые слова: универсализм права, партикуляризм права, романо-германское правовое устройство, англо-американское правовое устройство, восточно-азиатское правовое устройство.

УДК 340.122

С. В. Ромашкін, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА ШКОЛОЮ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена проблемам визначення права школою *природного права*. Розкриваються фундаментальні ідеї природно-правових тенденцій, визначення права видатними дослідниками школи *природного права* у різні історичні часи. Пропонується орієнтувати норми позитивного права на *природне право*, що даватиме змогу правам людини визначати права влади (держави), а не навпаки.

Ключові слова: природне право, праворозуміння, справедливість, позитивне право, природа людини.

Якщо відкинути все різноманіття тез, які оформлюють юридичний ідеалізм, то виявиться, що він відповідає доктринам *природного права* і ствердженню про існування ідеалу вищої справедливості, такої справедливості, яка вища за позитивне право, що “нависає” над владою і над самим законодавцем. Загальною основою різних *природно-правових* тенденцій служать декілька *фундаментальних ідей*, а саме:

1. ствердження, що *природне право* походить від природи;
2. ідея про існування неписаних законів, вищих щодо позитивного права, які “тиснуть” на нього;
3. ідея, згідно з якою прагнення до (ідеальної) справедливості первинне щодо поваги (реальних) законів;
4. ідея недоторканності певних цінностей, що отримують верх над цінностями, які приносять людей у жертву державі [1, 41-42].

Спроби з'ясування правових принципів, які могли б слугувати зразком та критерієм для позитивного права, часто здійснювалися під егідою *природного права*. Водночас **сьогодні не існує єдиної думки стосовно визначення поняття *природного права***.

У *широкому розумінні* воно позначає такі принципи обов'язкового порядку, які мають значення незалежно від людської згоди та настанов, отже, незалежно від позитивного права (Арістотель). У цьому *широкому значенні* поняття *природного права* не обмежується лише тими принципами справедливості, які повинні бути дійсними для “всіх часів та народів”. Цим поняттям необхідно також позначити й принципи справедливості, що змінюються. Отже, у зазначеному розумінні йдеться про “природне право із змінюваним змістом” (Штамлер 1914).

Більш широкі поняттєві можливості має *вузьке розуміння природного права*, яке наближається до його буквального розуміння. Воно позначає такі принципи справедливості, які начебто випливають з існуючого світового порядку, з природи речей або з природи самої людини [2, 92-93].

Школа природного права бачила в праві не якесь природне явище (як продитована богом природа речей у постглюсаторів), а витвір людського розуму, визнаного відтепер єдиною спрямовуючою право силою. В епоху панування філософії просвітництва юристи надихалися ідеєю універсалізму та прагнули до побудови

таких норм справедливості, які створюють всеохоплююче незмінне для всіх часів та народів право (“Так, нові статuti, які *маркіз де Помбаль* видав у 1772 році Університету у Коїмбрі, приписували, що відтепер викладання повинно вестись не на базі римського права, воно повинне будуватися на порівняльному праві та принципах, визнаних усіма цивілізованими народами”).

Ці настанови посилили тенденцію до злиття місцевих та регіональних звичаїв. Висування на перший план розуму як сили, котра створює право, підкреслювало нову важливу роль, відведену закону, та відкривало шлях кодифікаціям [3, 38].

Згідно з цією доктриною (школою), люди могли б позбавитися правил, які порушують вищі принципи ідеального права. Ця філософія, яка знайшла своє відображення у “*Антигени*” *Софокла* (“Я не думаю, що твій едикт мав таку силу, яка дає смертній істоті владу порушувати писані божі закони, ці закони не може порушити ніхто”) чи в видатній максимі “*Summus gus, summa mguna*” (“самий суворий закон — вища несправедливість”) з трактату “*Про республіку*” *Цицерона*, була прийнята богословами середньовіччя, потім “школою права природи та людей”.

Ця філософія надихала *упорядників Декларації* прав людини та громадянина, з’явившись у 1789 році, та *Кодексу Наполеона*, стаття 1 проекту Цивільного Кодексу, який отримав нову редакцію, пояснювала: “Існує право всеохоплююче та незмінне джерело всіх позитивних законів; але це право виявляється не більше, ніж природним мотивом, оскільки відомо, що саме природний мотив керує людьми”. Ця філософія стала поживним середовищем для ідеалістичних течій, які виникли з кінця XIX століття і які намагались сформулювати визначення права.

Ця теорія мала основу як у *античній філософії так і в християнській теології*.

У *Платона* призначення права полягає в тому, щоб підкреслити, що є справедливість у відношеннях між людьми та в свідомості індивіду, тому між справедливістю та правом устанавлюється гармонія.

Згідно з *Арістотелем*, право повинне логічно виводитись з гармонії природного устрою: справедливе — те, що відповідає цьому природному устрою та виводиться із спостережень за речами, живими істотами та людськими громадами; для того щоб визначити, яким повинне бути право, необхідно встановити кінцеві цілі та сутність предмета спостереження. Таким чином, метод Арістотеля відмежовує *природне право* від реалістичного та гнучкого погляду на світ, разом з тим, цей метод припускає ствердження кожним місцем такого людського закону, призначення якого полягає в тому, щоб доповнювати та вдосконалювати цей світ. Інші напрями думки, а саме *школа стоїків*, значною мірою орієнтувалася на мораль, а не на право, прагнула більш чітко показати різницю між *природним правом* та правом позитивним.

Пізніше *Цицерон* знову повернувся до ствердження того, що за позитивним правом існує ідеальне право, незмінне та позачасове [1, 42-43].

“*Lex est ratino summa instita in natura*” (з лат. — “Закон є вищою підставою в природі”), — так узагальнює найважливішу ідею *природно-правового вчення* Цицерон (106-43 до н. е.). Він також указує, що “існує істинний закон, а саме справедливий розум, який узгоджується з природою та живе в кожній людині, — незмінний та вічний... Цьому законіві неможливо заподіяти шкоду. Його не можна обмежити або скасувати. Ні сенат, ні народ не можуть нас звільнити від зобов’язання підкоритися цьому закону”. Через два сторіччя по тому *Марк Аврелій* писав: космос має “одну і ту саму природу та одну і ту саму душу”; “право — це всі слова та дії, які відповідають природі”. *Кодекс Юстиніана* обґрунтовує уявлення про даний самою природою обов’язковий порядок таким чином: “Природне право є таким, якого природа навчає всіх живих істот, адже право це є властивим не лише людському роду, а всім живим істотам... є загально визнаним. Звідси походить зв’язок чоловічої та жіночої статі, який ми називаємо шлюбом, звідси — народження дітей

у шлюбі, звідси — виховання”. З іншого боку, джерело *природного права* прагнули відшукати не тільки у фізичній природі (тобто в структурах самих речей), а й у природному розумі, полишаючи у цьому випадку царину природного права у вузькому розумінні — “Право описують багатьма способами: один спосіб, коли його описують як те, що є завжди справедливим і добрим, яким є *природне право* “або “Те, що... природний розум установив між усіма народами, всіма додержується, причому рівною мірою, і його називають міжнародним правом, на зразок того права, яке визнають усі народи” [2, 94].

Християнська доктрина права була виявлена се. *Августіном*, який від мирського права чітко відрізняв “примат” справедливості та моралі, заснований на Священному Писанні; найбільш яскравий вираз цієї тези знайшов у працях *св. Фоми Аквінського (1225-1274)*, для якого *природне право* є відображенням вічного божого права, керуючого світом. У *св. Фоми Аквінського природне право* розміщується між вічним законом та позитивним правом. *Природне право* походить від божого закону, вираженого в Священному Писанні та сприйнятого розумом людини. Разом з цим *природне право* еволюціонує та відкриває тільки такі перспективи, які повинні бути доповнені та уточнені позитивним правом. Тому людський закон повинен бути справедливим та призначатися для загального добробуту народів, життям яких він керує, і тільки тоді його додержання може бути обов’язковим. Та навпаки, як тільки закон починає суперечити планам Божим та інтересам здорового глузду, його додержання перестає бути обов’язковим.

Фома Аквінський на перший план висунув ідею про те, що світ розумно, відповідно до цілей організований, що в цьому порядку — світло природного розуму. Фома приєднується до аристотелівського *принципу ентелехії*, згідно з яким все, що існує, має природну цільову зумовленість. Це стосується й людини. Відповідно до своєї природи вона прагне до того, щоб виявити свої схильності та здібності. У цьому полягає її призначення та її щастя. Така всебічна реалізація можлива лише у справедливо організованому суспільстві, цій меті слугує будь-яка політика і, отже, право.

Цей принцип ентелехії Фома Аквінський включив у своє вчення про створений Богом, розумний світовий порядок. У порядку творення повсюдно діє визначена Богом ентелехія. Щось є добрим настільки, наскільки реалізує закладену в ньому, наперед визначену “природу”. Для розкриття своїх здібностей людина потребує суспільства. З цим пов’язана й царина справедливості. Завдання справедливості полягає в регулюванні зовнішніх взаємовідносин таким чином, щоб особа або рід, призначення якої слід визначити, були правильним чином організовані, пристосовані до людей.

Воля Творця, яка організує світ, виявляється також і у природному праві. Ця Божя воля відкривається, по-перше, як *природне право*: так, вона відкривається у самому природному порядку речей. Сюди можна зарахувати, наприклад, зорієнтовані на збереження нащадків стосунки між чоловіком та жінкою, а також обов’язок батьків стосовно своїх дітей. По-друге, Божя воля дає про себе знати через одкровення. Виведене з Божої волі право відрізняється від людського позитивного права, яке виникло шляхом угод чи постанов. Подібно до Аристотеля та Цицерона, Фома Аквінський спростовує значення позитивного права, якщо останнє суперечить *природному праву* [2, 95].

Цій доктрині, яка мала релігійний підтекст, протистоїть доктрина *Школи природного права*, зародження та розвиток якої в XVII та XVIII століттях пов’язують з ім’ям *Гуго Гроція* і яка була за своєю духовною суттю *світською доктриною*. В цю епоху ідея *природного права* послужила основою для “прав людей”, іншими словами, для міжнародного державного права: “природний мотив у відсутності авторитетів, які стоять над державами, виступав єдиним відмінним від силових засобом регулювання відношень. У межах цієї доктрини *природне право* вже не

людини повинні дійсно реалізовуватися. Забезпечення реалізації прав людини прихильники природно-правових поглядів покладали і покладають на державу, доводячи, що вона є тим соціально-політичним інститутом, який, передусім, покликаний охороняти *природне право*.

Література

1. Бержель Ж.-Л., *Общая теория* / Под общ. ред. В. И. Даниленко: Пер. с франц. — М.: Издательский дом NOTA VENE. 2000 — 576 с.
2. Циппеліус Р. *Філософія права: Підручник: Перекл. з нім.* — К.: Тандем, 2000. — 300 с. — Бібліографія: с. 281-290.
3. Давид Р., Жоффре-Спинози К. *Основные правовые системы современности: Пер. с франц.* В. А. Туманова. — М.: *Международ. отношения*, 1998. — 400 с.
4. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования: Пер. с англ.* — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1998. — 624 с.
5. Алаис С. И. *Проблема правопонимания в основных школах права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* — Киев, 2003.

С. В. Ромашкин, доц.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВА ШКОЛОЙ ЕСТЕСТВЕННОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты философско-юридического исследования проблем правопонимания школой естественного права. Особое внимание уделяется анализу правопонимания различными исследователями школы естественного права. Определена необходимость возложения на государство охраны и защиты природного права, а не ограничиваться исключительно декларативным провозглашением норм естественного права.

Ключові слова: природне право, праворозуміння, справедливість, позитивне право, природа людини.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.417(477)

О. В. Прієшкіна, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ: ДОСВІД КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються теоретичні концепції становлення та розвитку економічних основ конституційного ладу України; досліджуються різні форми власності українського народу; аналізуються проблеми та перспективи конституційно закріпленого принципу непорушності права приватної власності. Аналіз зроблено на матеріалах чинного національного законодавства.

Ключові слова: Конституція України, конституційний лад, економічна система, власність, право власності.

У розбудові нашої держави одним із пріоритетних завдань є побудова ефективної системи управління на загальнонаціональному і на місцевому рівні [1-2]. Дослідження різних аспектів управлінської діяльності (в тому числі й економічних основ конституційного ладу як однієї з ключових) є безперечно актуальними.

Мета і актуальність вивчення та аналізу функціонування економічних основ конституційного ладу обумовлена складними і суперечливими процесами становлення державності в Україні, становлення громадянського суспільства й утвердження інституту місцевого самоврядування як необхідного елемента демократичної організації державного та суспільного життя.

У зв'язку з цим особливе значення має аналіз, напрацювання теоретичних основ становлення, розвитку та легалізації економічних основ конституційного ладу в Україні, що мають стати вихідним не тільки для окремих галузевих правових досліджень, а й для науково-практичних розробок, що знайдуть своє втілення на рівні нормативно-правової регламентації.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України створені умови для радикальних демократичних перетворень у нашому суспільстві і державі. Відбулися кардинальні зміни у державному механізмі: з'явилися нові демократичні інститути, властиві демократичній, соціально-правовій державі, зокрема, інститути Президента, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, конституційної юрисдикції та інші; відійшли у небуття органи, властиві радянській адміністративно-командній системі (однопартійність, цензура). У суспільстві почала складатися реальна багатопартійність, місцеве самоврядування, демократична виборча система тощо. Відбулися зміни й у правовій системі України. За останні роки прийнято ряд нових нормативно-правових актів, почали з'являтися невластиві колишній радянській системі нові законодавчі та підзаконні акти: конституційні договори, статuti територіальних громад, рішення всеукраїнського та місцевих референдумів тощо.

УПРАВЛІННЯ, ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПРАВО

УДК 342.924:35.077.2(088.4)

П. П. Білик, кандидат юридичних наук, доцент

кафедра адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙНИХ КОНФЛІКТІВ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Розглянуто проблеми, пов'язані з питаннями узгодження компетенцій цих конфліктів, які виникають в сфері реалізації державної виконавчої влади в регіонах та у сфері функціонування органів місцевого самоврядування. Досліджено можливість застосування договірного регулювання питань взаємного делегування функцій та повноважень місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: державна виконавча влада, органи місцевого самоврядування, регіон, інтерес, державне управління, компетенція

Останніми роками значно активізувалася увага вітчизняних вчених-дослідників теорії управління та адміністративного права до теоретичного обґрунтування можливості практичного застосування адміністративних договорів до регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері державного управління.

Варто зауважити, що свого часу, у 60-і роки минулого століття, проблеми адміністративного договору досліджувалися Б. П. Курашвілі, М. Г. Олександровим, Б. М. Лазаревим, В. І. Новосьоловим, В. Д. Радусевським, В. А. Юсуповим, Ц. А. Ямпольською.

Сьогодні питання адміністративних договорів висвітлені значною мірою в роботах за редакцією професора В. Б. Авер'янова, в дослідженнях Ю. П. Битяка, А. С. Васильєва, А. В. Дьоміна, О. О. Крестьянинова, Н. Р. Нижник, Ю. М. Старилова, Ю. О. Тихомирова та ін.

У результаті попередніх досліджень, які були присвячені питанням організаційно-правового забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону, було зроблено певні висновки щодо оптимізації механізму та процесу правового й організаційного забезпечення управління регіональним розвитком. Серед висновків було твердження про те, що адміністративний договір можна зараховувати як складову до правових засобів забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону.

Метою цієї наукової статті є дослідження на методологічно вивірених засадах можливості застосування договірного регулювання в сфері реалізації державної виконавчої влади, а саме до подолання суперечностей, які виникають через об'єктивні та суб'єктивні чинники, між органами державної виконавчої влади на місцях і органами місцевого самоврядування. Отже, як зазначає В. Б. Авер'янов, методоло-

лібералізації системи створення недержавних портів, які б виконували весь комплекс портових робіт як самостійні субєкти господарювання. *Вирішення цього питання багато у чому залежить від підтримки його Міністерством транспорту та зв'язку України і від закріплення на законодавчому рівні принципів і правил організації управління в портах.*

Підсумовуючи викладене, треба сказати, що для України як морської держави стан і розвиток транспортної системи мають виключне значення. На основі аналізу вже накопиченого досвіду управління морською галуззю за роки незалежності, можна стверджувати, що наша держава має усі передумови і реальні можливості створити таку систему управління портами, яка б гармонійно поєднувала державне управління і функціонування інших форм власності.

Література

1. Про утворення Міністерства транспорту і зв'язку України. Указ Президента України №811/2004 від 16. 07. 04: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. — Режим доступу до док.: // <http://www.rada.gov.ua/lavs/pravo/new> // Загол. з екрану. — мов. укр.
2. Конвенция по облегчению международного морского судоходства 1965 года: С поправками на 01. 01. 2000. — СПб.: ЗАОЦНИИМФ, 2000. — 199 с.
3. Про заходи щодо впровадження адміністративної реформи в Україні. Указ Президента України №810/98 від 22. 07. 98: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. — Режим доступу до док.: // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> // Загол. з екрану. — мов. укр.
4. А. Лесник. Программа совершенствования управления и развития морского портового хозяйства Украины. // *Порты Украины.* — 2003. — №5. — С. 10-12.
5. Г. Скворцов. О структуре управления морским и речным транспортом. // *Порты Украины.* — 2003. — №5. — С. 8-9.
6. Про морські порти України. Проект Закону України №1358- д від 24. 01. 05: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законопроекти. — Режим доступу до док.: <http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zwed/webproc..> // Загол. з екрану. — мов. укр.
7. О. Степанов. Корпоративное управление в морском порту. // *Судоходство.* — №7-8. — 2004. — С. 33.
8. А. Ницевич, Н. Мельников, В. Попелюк. Путь к частному причалу. // *Порты Украины.* — №6. — 2004. — С. 66-67.
9. Обзоры законодательства.. Анализ мирового опыта реформирования портов: [Електронний ресурс] / Режим доступу до док.: // <http://www.ank.odessa.ua> // Загол. з екрану. — мов. рос.
10. К. А. Бекяшев. Об админисритивной реформе в морском секторе Российской Федерации. // *Морское право и практика.* — № 2. — С. 3-8.

виникнення цивільних прав та обов'язків, які утворюють зміст зобов'язань [2]. Зобов'язанням згідно зі ст. 509 ЦК є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певних дій, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [2].

Аналогічно цьому поняттю зобов'язання Господарський кодекс України (ст. 173) наводить визначення господарського зобов'язання [3].

Вищевикладений аналіз норм діючого законодавства, які розкривають зміст категорій — угода, правочин, господарське зобов'язання — дозволяє зробити висновок про те, що в цілях підготовки позовів про визнання недійсними правочинів (господарських зобов'язань) та провадження за цими справами, їх можна розглядати та застосовувати як синоніми.

Друге питання, яке виникає в практичній діяльності податкових органів у зв'язку з набранням чинності нових актів законодавства, це питання про правові підстави звернення органів державної податкової служби до господарських судів з позовами про визнання правочинів (господарських зобов'язань) недійсними.

Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України від 16. 01. 03 р. містять ряд правових норм, які передбачають можливість та підстави визнання правочинів (господарських зобов'язань) недійсними. Однак правова підстава звернення органу державної податкової служби до суду за цією категорією справ повинна бути узгоджена нормами ЦК України, ГК України із нормами Закону України “Про державну податкову службу в Україні”, оскільки останнім органам державної податкової служби надано право на звернення до судів з позовами до підприємств, установ, організацій та громадян про визнання недійсними лише таких угод, наслідками визнання недійсними яких виступає стягнення в дохід держави коштів, одержаних ними за такими угодами [4].

Перелік підстав для визнання правочинів (господарських зобов'язань) недійсними та можливих наслідків цього за позовами органів державної податкової служби встановлено у ст. ст. 207, 208 ГК України.

Відповідно до ст. 207 ГК України господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині [3].

Оскільки Законом України “Про державну податкову службу в Україні” від 24. 12. 93р. №3813/ХІІ (із змін та доп.) органам державної податкової служби надано право на подання до судів позовів до підприємств, установ, організацій та громадян про визнання угод недійсними і стягнення в дохід держави коштів, одержаних ними за такими угодами, однією з підстав такого звернення податкових органів до суду до набрання чинності новим Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України з 01. 01. 04р. була ст. 49 ЦК УРСР в редакції від 1963р. — визнання недійсною угоди, укладеної з метою, завідомо суперечною інтересам держави і суспільства.

Загальновідомо, що до угод, укладених з метою, завідомо суперечною інтересам держави та суспільства, тобто які порушують основні принципи існуючого суспільного ладу, відносяться угоди, спрямовані на використання всупереч закону колективної, державної або чиеїсь приватної власності з корисливою метою, ухилення фізичних та юридичних осіб від сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів, використання майна, що знаходиться у їх власності або користуванні, на шкоду правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства.

Діючим Цивільним кодексом України вищеназвані питання частково врегульо-

угоди і суперечність її мети інтересам держави та суспільства і прагнули або свідомо допускали настання протиправних наслідків [5]. Умисел юридичної особи визначається як умисел тієї посадової або іншої фізичної особи, яка підписала договір від імені юридичної особи, маючи на це належні повноваження. За відсутністю таких повноважень наявність умислу у юридичної особи не може вважатися встановленою.

Згідно з постановою Пленуму Вищого господарського суду України “Про заходи щодо забезпечення однакового і правильного застосування законодавства про податки” від 25. 07. 02р. №1056 під час розгляду цієї категорії справ судам, відповідно до вимог ст. 43 ГПК України, необхідно оцінювати докази в сукупності та визначити достатність підстав для висновку щодо спрямованості діяльності суб’єкта господарювання, у тому числі при укладанні спірної угоди, на ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів) [6].

При цьому у п. 7. 3 цієї постанови йдеться про докази спрямованості умислу саме суб’єкта оспорюваних угод на приховування від оподаткування.

Тобто, вину у формі умислу юридичної особи можна визначити як навмисні дії чи бездіяльність повноважної особи суб’єкта господарювання з певною протиправною метою, що усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала або свідомо допускала їх настання.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що з квітня 2002 року до теперішнього часу Верховний суд України, а у подальшому й Вищий господарський суд України, виходячи з практики розгляду ними справ за позовами податкових органів до суб’єктів господарювання про визнання укладених ними угод недійсними з причини їх суперечності інтересам держави та суспільства, а саме за їх спрямованістю на ухилення від оподаткування та отримання неконтрольованого державою прибутку, відрізняється від позиції ВГСУ, викладеній у вказаному вище роз’ясненні.

З урахуванням позиції судів касаційної інстанції Іванський А. Й. обгрунтовано вважає, що критеріями умислу юридичної особи є:

— по-перше, створення суб’єктом господарювання штучних умов для уникнення від відповідальності за несплату податків, зборів та інших обов’язкових платежів до бюджету (у т. ч. податку з прибутку, отриманого від здійснення підприємницької діяльності та ПДВ). Це відомості про відсутність юридичної особи за вказаною в установчих документах юридичною адресою, відомості про неподачу обов’язкової звітності суб’єктом господарювання до податкових органів, про несплату ним податків, зборів та інших обов’язкових платежів протягом всього його існування, рішення судів загальної юрисдикції про визнання недійсними установчих документів суб’єктів господарювання з причини його реєстрації на загублений паспорт, на підставну особу- засновника, або відомості про те, що зміна носіїв корпоративних прав суб’єкта господарювання була здійснена з метою легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, відомості про неவிдачу суб’єкту господарювання дозволу на виготовлення печаток і штампів;

— по-друге, несплата суб’єктом господарювання податків, що повинні були ним нараховані за наслідками операцій, здійснених ним за спірною угодою. Ними можуть бути довідки податкових органів про неподання суб’єктом господарювання податкової звітності за період здійснення ним операцій за спірною угодою та про несплату податків за цей період [7].

При цьому необхідно зауважити, що за ст. 35 ГПК України вирок суду з кримінальної справи, що набрав законної сили, є обов’язковим для господарського суду при вирішенні спору з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені [8]. У той же час, наявність обвинувального вироку суду не може бути єдиним та головним доказом умислу юридичної особи при укладанні правочину.

Необхідно також враховувати, що відповідно до ст. 43 ГПК України ніякі докази не мають для господарського суду заздалегідь встановленої сили. Господарський суд при вирішенні спору про визнання недійсною угоди із застосуванням наслідків, передбачених ст. 208 ГК України, має оцінювати подані у судовому процесі докази в їх сукупності, розглядаючи їх у комплексі з усіма обставинами справи. Отже, наявність умислу в діях юридичної особи при укладанні угоди має встановлюватися саме господарським судом при розгляді спору по суті.

Необхідною умовою прийняття рішення про визнання угоди недійсною із застосуванням наслідків, передбачених ст. 208 ГК України, є встановлення при розгляді справи у чому конкретно полягала суперечна інтересам держави і суспільства мета укладання угоди, а також наявність умислу юридичної особи з такою метою.

Як свідчить юрисдикційна практика податкових органів щодо реалізації цього напрямку роботи, існування старих проблемних питань поряд з виникненням нових обумовлює різне тлумачення норм матеріального права, які регулюють відносини щодо визнання угод недійсними.

Заслужує на увагу питання правового регулювання прав і обов'язків, що виникли до моменту набрання чинності нового акту цивільного законодавства та припинилися до 01. 01. 04р., оскільки пунктом 4 Прикінцевих положень ГК України (Розділ IX) передбачено, що цей кодекс застосовується до господарських відносин, які виникли після набрання чинності його положеннями відповідно до цього розділу. До господарських відносин, що виникли до набрання чинності відповідними положеннями ГК України, зазначені положення застосовуються щодо тих прав і обов'язків, які продовжують існувати або виникли після набрання чинності цими положеннями.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що керуватися ст. ст. 207, 208 ГК України при поданні відповідних позовів органи ДПС можуть лише у разі звернення до господарських судів з позовами про визнання недійсними господарських зобов'язань, виконання яких передбачається після 01. 01. 04 року або за якими рахується кредиторська чи дебіторська заборгованість сторін, тобто якщо права і обов'язки сторін виникли або продовжують існувати після 01. 01. 04р.

Вищевикладені положення чинного законодавства свідчать про існування прогалини в законі в частині врегулювання прав і обов'язків, що виникли до моменту набрання чинності нового акту цивільного законодавства та припинилися до 01. 01. 04р.. А звернення до господарського суду на підставі ст. 49 ЦК України в редакції від 1963р. з позовами про визнання недійсними господарських зобов'язань, які вчинені до 01. 01. 04р. та права і обов'язки за якими припинилися до 01. 01. 04р. суперечить загальному правовим засадам.

У зв'язку із вищевказаними змінами, що сталися у чинному законодавстві в умовах складної криміногенної ситуації та динамічного зростання економічної злочинності уявляється нагальним вирішення цих та багатьох інших питань, що постанали у правозастосувальній практиці.

Література

1. Цивільний кодекс України: Коментар/ За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. — Одеса: Юридична література, 2003. — 1080 с.
2. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 №435-IV// Офіційний вісник України. — 2003. — №11 (28. 03. 2003). — Ст. 461
3. Господарський кодекс України від 16. 01. 2003 №436-IV// Офіційний вісник України. — 2003. — №11 (28. 03. 2003). — Ст. 462
4. Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 04. 12. 1990 №509-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — №6 (05. 02. 91). — Ст. 37
5. Вищий арбітражний суд України. Роз'яснення "Про деякі питання практики

вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними" від 12. 03. 99 р. N 02-5/111 //Бухгалтер. — 2001. — №17-18 (ч. 2).

6. Пленум Вищого арбітражного суду України. Постанова "Про заходи щодо забезпечення однакового і правильного застосування законодавства про податки" від 25. 07. 2002р. — Вісник господарчого судочинства. — 2002. — №4

7. Іванський А. Й. Щодо питання визначення умислу у складі фінансового правопорушення. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 грудня 2003 року "Правові аспекти практики вирішення спорів і перегляд у касаційному порядку судових рішень щодо сплати податків та обов'язкових платежів суб'єктами господарювання". — Київ, 2003. — С. 131.

8. Господарський процесуальний кодекс України від 06. 11. 1991 №1798-XII // Вісник Верховної Ради України. — 1992. — №6 (11. 02. 1992). — Ст. 56.

Л. Д. Заркуа

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса та криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРИЗНАНИЮ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ СДЕЛОК, НАПРАВЛЕННЫХ НА УКЛОНЕНИЕ ОТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены законодательные аспекты признания недействительными сделок, направленных на уклонение от уплаты налогов. Проведен сравнительный анализ этого вопроса в действующем ГК Украины, ХК Украины и ГК Украины в редакции 1963 года с освещением наиболее актуальных проблем правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: уклонение от уплаты налогов, налоговая служба, сделки, хозяйственные обязательства, вина юридического лица.

УДК 347.795.3:339.165.4

О. О. Нігрєєва, аспірантка

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ФРАХТОВИХ СТАВОК У ТОРГОВЕЛЬНОМУ МОРЕПЛАВСТВІ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Визначено головні чинники, які мають враховуватися при встановленні фрахтових ставок у торговельному мореплаванні. Проведено аналіз складного економіко-правового механізму формування ставок фрахту та підкреслено його найважливіші моменти.

Ключові слова: фрахтові ставки, торговельне мореплавання, економіко-правовий механізм формування ставок.

Торговельне мореплавання стає все більш значною статтею прибутку України. На практиці проте виникає багато складних моментів, пов'язаних з цією сферою юридичної діяльності. Встановлення фрахтових ставок на перевезення вантажів — один із них. Міжнародна торгівля, 70-80% якої традиційно — торгівля морська, пов'язана з морем, не може існувати без морського транспорту. Зрозуміло, що за цих обставин вплив останнього на міжнародну торгівлю є дуже значним. Дуже яскраво це виявляється на *взаємозв'язку фрахтових ставок і кінцевої вартості товарів, що перевозяться на зовнішні ринки збуту*. В процесі перевезення відбувається свого роду “покрощення” товару, оскільки збільшується його вартість, пов'язана з транспортуванням товару з одного порту в інший [1, 131-132]. Досить часто майже мізерне підвищення ставки фрахту на перевезення тонни вантажу чи навіть одного товарного місця вантажу, може зробити цей товар неконкурентноспроможним на зовнішньому ринку, що може спричинити відмову постачальника від його експорту. Це ж у свою чергу є не вигідним як для міжнародної торгівлі в цілому, так й для перевізника зокрема. **Ідеальний морський перевізник повинен стимулювати розвиток міжнародної торгівлі й сприяти збільшенню вантажопотоків, що обслуговуються його судами** [2, 140]. Тому дуже важливим для нього є вірний вибір фрахтових ставок — ціни морського перевезення фрахтової одиниці вантажу.

Наукове дослідження цього питання проводиться досить давно. Йому присвячені праці таких радянських вчених, як Олександрова К. І., Забелін В. Г. У нещодавніх працях останнього можемо знайти глибокий економічний аналіз процесу формування рівня фрахтових ставок у міжнародному торговельному мореплаванні. Серед закордонних науковців, що займалися вивченням цієї проблеми, слід перш за все зазначити Л. К. Кендалла.

Метою нашого дослідження процесу формування ставок фрахту має стати різнобічний аналіз цього процесу за умов мінливої кон'юнктури світового фрахтового ринку; вивчення чинників, що мають вплив на цей процес; визначення серед них головних. Враховуючи триваючий процес відновлення українського торговельного мореплавання, перспективою наукової розробки цієї проблеми стає її вивчення в контексті національної специфіки.

Світова практика поки що не виробила типової методики встановлення фрахто-

вих ставок для всієї номенклатури вантажів, що пред'являються для перевезення морським транспортом [3,202]. Судновласники, встановлюючи вартість послуг з перевезення вантажів, керуються міркуваннями *про ринкову вартість перевезення*, яка базується на середніх удільних затратах судна на круговий рейс. Ринкова вартість — категорія абстрактна. Вона є основою для реальних ставок фрахту, які формуються в результаті дії механізму *співвідношення попиту й пропозиції*. Їхня взаємодія можлива тільки при наявності кількісної визначеності цих економічних категорій, що закономірно обумовлюється закритістю фрахтового ринку як економічної системи. Перевищення попиту над пропозицією тягне за собою підвищення фрахтових ставок, зворотна ситуація, навпаки, — зменшення. Особливо наглядно вплив цих факторів виявляється в *трамповому (нерегулярному) торговельному мореплаванні*, де зміна рівня ставок відбуваються практично кожен день у залежності від кон'юнктури фрахтового ринку.

В основу нарахування перевізної плати покладено **принцип “незбитковості”** передбачуваного рейсу [2,133-134]. Базисними при встановленні фрахтових ставок вважаються всі експлуатаційні витрати на судно, вартість вантажівних робіт і різноманітні збори (портові, причальні, лоцманські і т. ін.); до них додаються амортизаційні відрахування

(з обліком відсотку на капітал), а також адміністративні та накладні розходи. Враховуючи загальну суму витрат і кількість вантажу, який потрібно перевезти, встановлюється “незбиткова” ставка за перевезення фрахтової одиниці вантажу. За сприятливої кон'юнктури до “незбиткової” ставки додається відомий відсоток прибутку, що має забезпечити перевищення доходів від перевезення над транспортними затратами.

Власник трампового судна прагне встановити достатньо низьку фрахтову ставку для того, щоб зацікавити клієнтів, однак достатньо високу, щоб вона гарантувала відсутність збитків від перевезення й забезпечила розумну норму прибутку. У випадку різкого падіння рівня фрахтових ставок для нього може бути більш вигідним поставити судно на прикіл до покращення кон'юнктури фрахтового ринку.

На відміну від трампового, в *лінійному судноплаванні* судновласник багато в чому залежить від репутації та постійності клієнтів, які за багато років звикли покладатися на регулярний відхід його суден. Зняття суден з лінії й залишення їх на приколі у випадку несприятливої кон'юнктури для власника лінійних суден практично не тільки небажане, а просто неможливе.

Лінійний судновласник має уяву про власні постійні витрати, пов'язані з утриманням суден. Узагальнюючи, їх можна зобразити, як усі витрати судновласника, що забезпечують рух порожнього судна за розкладом протягом визначеного періоду. Складності виникають, коли лінійний судновласник стикається з необхідністю скласти перелік перевізних плат великої кількості найменувань вантажів, що пред'являються до перевезення (наприклад, на наступний рік), тому що змінні витрати, пов'язані з кожним різновидом вантажу, точно йому не відомі. При вирішенні цієї проблеми судновласнику має допомогти його досвід, керуючись яким він повинен передбачити: 1) приблизну номенклатуру вантажів, що можуть бути пред'явлені до перевезення в наступному періоді; 2) їхню кількість; 3) підрахувати власні витрати, пов'язані з їхнім перевезенням та з навантажувально-розвантажувальними роботами [2, 135]. Визначаючи фрахтові ставки окремих видів вантажів, судновласник має також передбачити деяке перевищення доходів над витратами для покриття додаткових видатків, що можуть виникнути при фактичній експлуатації судна. До цієї суми слід також додати деякий відсоток прибутку як компенсацію за ризики, що приймає на себе судновласник, та як винагороду за його працю та старанність. Однак при встановленні ставок перевізник має не перевищувати розумних меж, бо це може примусити його клієнтів звернутися до його лінійних, а, в деяких випадках, й до трампових конкурентів.

При формуванні тарифів лінійного судноплавства широко використовується принцип **“скільки витримує вантажопотік”**, керуючись яким, рівень лінійного тарифу для кожного вантажу на кожному напрямі доводять до максимального, після якого експорт товару стає нерентабельним й починає діяти закон еластичності попиту [4,92].

Крім вищевикладених загальних принципів, на формування фрахтових ставок у міжнародному торговельному мореплаванні мають вплив також окремі цікаві і практично важливі фактори, які розглянемо детальніше.

Перш за все, для встановлення ставок **важливо, щоб ставки влаштовували як вантажовідправника, так й перевізника.**

Іншим фактором, що суттєво впливає на розмір фрахтових ставок, є **конкуренція**. Судновласник не може дозволити собі встановлення вищих за конкурентів ставок, бо це призведе до втрати клієнтури. Не влаштовує його також й встановлення низьких ставок, які не будуть гарантувати йому прибуток, бо це призведе до припливу до нього таких не вигідних вантажів, які можуть спричинити втрату інших, — більш прибуткових. Окрім внутрішньої конкуренції, на фрахтову кон'юнктуру має вплив також конкуренція між суднами двох головних організаційних форм морського судноплавства. Це пояснюється тим, що окремі види масових вантажів, які пред'являються до перевезення партіями, недостатніми для завантаження цілого судна, перевозяться як судами трампового судноплавства, так і лінійного. На структуру й розмір фрахтових ставок впливають також інші види конкуренції: конкуренція між портами одного географічного району, між внутрішніми видами транспорту, між окремими географічними районами за ринки збуту товарів.

Не менш важливим фактором, що визначає рівень фрахтових ставок, є **цінність вантажу, що транспортується**. Деякі товари, що користуються підвищеним попитом на світовому ринку, мають дуже низьку ціну й дуже чутливі до зміни вартості транспортних послуг. Судновласник матеріально не зацікавлений в транспортуванні таких вантажів, та він не може відмовитись від їхнього перевезення. В результаті цього тарифи в лінійному судноплаванні будуються таким чином, щоб плата, яка утримується за перевезення цінних вантажів, компенсувала збитки судновласника за перевезення малоцінних вантажів за зменшеними ставками.

Важливо також при формуванні ставок враховувати **транспортні характеристики вантажу** — його об'єм, крихкість, швидкокопсувність, термін та умови зберігання, небезпечність, умови навантажувально-розвантажувальних робіт та інші фактори, які можуть часом призвести до збільшення витрат перевізника.

На рівень фрахтових ставок, як правило, впливає **можливість завантаження судна при зворотному напрямі рейсу судна.**

Однією з основних статей експлуатаційних витрат судна, які безпосередньо впливають на рівень ставки фрахту, є **вартість його страхування** [2,144].

Звичайно, перелік викладених економічних факторів, що впливають на формування рівня фрахтових ставок у міжнародному торговельному мореплаванні, не є вичерпним. Цей факт ще раз підкреслює те, що при вирішенні цієї проблеми судновласник має бути максимально уважним навіть до найдрібніших деталей. Не слід йому також випускати із своєї уваги, може, й **правовий аспект** цього питання.

Державне регулювання та правові норми не впливають суттєво на встановлення фрахтових ставок на світовому ринку, які переважно формуються під дією і світових економічних чинників. Це є зрозумілим з точки зору свободи підприємницької діяльності. Однак неконтрольоване торгове мореплаводство призводить до такої суворой економічної конкуренції, що з часом стає все більш зрозумілою **необхідність поміркованого втручання в цю сферу держави та договірного саморегулювання відносин власне суб'єктами міжнародного фрахтового ринку.**

Зупиняючись на державному регулюванні відносин, **пов'язаних з ціноутво-**

ренням в сфері торговельного мореплавства в Україні, варто наголосити, що воно майже відсутнє. Кодекс торговельного мореплавства України не містить будь-якої інформації з цього питання. Звертаючись до більш широкого правового регулювання, слід звернути увагу на главу 21 Господарського кодексу України, стаття 189 якої наголошує на тому, що суб'єкти господарських відносин в Україні можуть використовувати у своїй господарській діяльності вільні, державні та регульовані ціни [5,414]. Стаття 190 Кодексу визначає, що **вільні ціни можуть встановлюватись на всі різновиди товарів (робіт, послуг), на які не встановлені державні ціни** [5,418]. В подальших статтях Кодексу досить детально обумовлені випадки встановлення державних цін та надано перелік органів, що можуть їх встановлювати. Ціни в торговельному мореплавстві серед цих випадків не зазначені, тому ясно, що вони є вільними.

Окремі підзаконні нормативно-правові акти містять у собі рекомендації до ціноутворення. Серед таких актів: наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України “Про затвердження порядку позначення роздрібних цін на товари народного споживання на підприємствах роздрібно́ї торгівлі й громадського харчування” від 4 січня 1997 року №2, лист Міністерства економіки України від 17 січня 2001 року №55-38/15 та ін. Окрім економічних чинників, які вже були зазначені, ці нормативно-правові акти звертають увагу на те, що в процесі ціноутворення суб'єкт господарської діяльності має дотримуватися також норм антимонопольного законодавства, законодавства про захист прав споживачів. Детально порядок формування вільних (ринкових) цін визначений Положенням про порядок формування і застосування вільних (ринкових) цін і тарифів на продукцію, товари й послуги, яке було затверджене постановою Головного управління цінової політики Міністерства економіки України від 27 грудня 1991 року №15.

Подібне правове регулювання бачимо в Кодексі торговельного мореплавства Російської Федерації. Стаття 164 Кодексу визначає, що розмір фрахту встановлюється за угодою сторін. При відсутності такої угоди мають застосовуватись ставки місця завантаження вантажу на час такого завантаження [6,288].

Міжнародна практика в таких випадках для визначення ставок фрахту за перевезення наливних вантажів широко використовує шкалу стандартних ставок “Worldscale” [6,290].

Однак законодавству деяких країн знайоме більш суворе державне втручання у справи торговельного мореплавства, перш за все пов'язане з діяльністю *лінійних (фрахтових) конференцій*. Під такими конференціями розуміють добровільні об'єднання лінійних судноплавних компаній, що обслуговують спільний напрям, з метою стримування конкуренції та встановлення одноманітних фрахтових ставок. Створення таких конференцій є прикладом договірної саморегулювання в сфері торговельного мореплавства.

Історії встановлення лінійних конференцій сучасного вигляду відомі приклади договірної встановлення фрахтових ставок за угодою між перевізником та клієнтами. Перш за все, це укладення угоди про лояльність (договору виключного патронажу), за якою вантажовідправник зобов'язувався користуватись тільки послугами судноплавних компаній — членів конференції. Потім почали застосовувати так звану “відстрочену знижку”, котра передбачувала повернення клієнтам частини сплаченого фрахту після спливу строку, визначеного угодою про лояльність, на протязі якого вони мали дотримуватись своїх зобов'язань. Пізніше, вже на початку ХХ століття, між лінійними конференціями та асоціаціями вантажовідправників почали укладатися угоди про рівень фрахтових ставок. Система відстроченої знижки виявилася ефективним засобом захисту інтересів лінійних судноплавних компаній від конкуренції з боку трампових суден. Поряд з нею широке застосування отримала система “подвійного тарифу”, за якою постійні клієнти отримують певну знижку тарифу.

Незважаючи на велику кількість переваг наявності системи лінійних конференцій, практиці відомі численні зловживання з їхнього боку власним (часто майже монопольним) становищем. Це примусило США звернутися до *практики державного контролю за їх діяльністю*. Федеральна морська комісія має право розглядати проекти фрахтових ставок, що надаються до неї конференціями, та приймати рішення про їх визнання “справедливими” або “дискримінаційними”. Вона також має право проводити розслідування діяльності конференцій, якщо є привід підозрювати порушення ними законодавства [2,166].

Слід ще раз підкреслити **важливість адекватно встановлених фрахтових ставок в торговельному мореплаванні**, що відповідає перш за все інтересам судновласників. Розглядаючи **значущість економічних чинників**, потрібно також **враховувати правовий аспект** цього процесу та пам’ятати, що **співробітництво на договірних засадах між судновласником та вантажовідправником може дати більш значний економічний ефект**, ніж звичайна погоня за надприбутком.

Література

1. Шемякін О. М. *Міжнародне приватне морське право*. — Одеса: Латстар, 2000. — 272с.
2. Кендалл Л. К. *Морской бизнес*. — Москва: Транспорт, 1978. — 272с.
3. *Юридический справочник по торговому мореплаванню*. Под ред. А. С. Кокина. — Москва: Спарк, 2002. — 480с.
4. Забелин В. Г. *Фрахтовые операции во внешней торговле*. — Москва: РосКонсульт, 2000. — 256с.
5. *Хозяйственный кодекс Украины: Комментарий*. Под ред. Н. А. Саниахметовой. — Харьков: Одиссей, 2004. — 896с.
6. *Кодекс торгового мореплавання Российской Федерации: Комментарий*. Под ред. Г. Г. Иванова. — Москва: Спарк, 2001. — 734с.

Як відомо, згідно статті 111 Господарського процесуального кодексу України, підставами для скасування чи зміни рішення суду першої інстанції, що набрало законної сили, або постанови суду апеляційної інстанції Вищим Господарським Судом України є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права [4, 264]. В той же час підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого Господарського Суду України Верховним Судом України — є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права (стаття 111¹⁹ Господарського процесуального кодексу України) [4, 268]. З цього положення законодавства України можливо зробити висновки, що порушення чи неправильне застосування норм процесуального права — не є підставою для скасування Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду.

Звідси і необхідність визначення колізійних норм чи в якості норм матеріального, чи в якості норм процесуального права. Адже їх місце у цій класифікації впливає на можливість оскарження та подальшого скасування Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду, що прийняті з порушенням чи неправильним застосуванням колізійних норм.

Під нормами матеріального права традиційно у загальній теорії права розуміють норму, що є первісним регулятором суспільних відносин та яка містить правило (права, обов’язки, заборони), на підставі якого можливо вирішення справи по суті [3, 300].

Під нормою процесуального права розуміється норма, що передбачає різноманітні процедури та адресується суб’єктам, що наділені владними повноваженнями по застосуванню норм матеріального права [5, 352].

Окрім цього, стосовно норм процесуального права у загальній теорії права, зазначається, що їх призначення — встановити процедуру здійснення прав чи виконання обов’язків, закріплених у матеріальних нормах; сприяти досягненню результату, передбаченого нормою матеріального права [3, 301]. Стосовно цього, хотілося б зазначити, що, на наш погляд, дане теоретичне положення слід розуміти так, що не кожна окрема процесуальна норма встановлює усю процедуру (як то кажуть “від “а” до “я”) здійснення прав чи виконання обов’язків, а сукупність таких процесуальних норм, які найчастіше komponуються законодавцем у єдиний нормативно-правовий акт (закон чи кодекс). Кожна ж окрема процесуальна норма встановлює лише якийсь з етапів такої процедури.

Також зазначається, що різниця між нормами матеріального та процесуального права полягає у тому, що останні мають:

- особливий зміст;
- особливого адресата;
- особливу структуру побудови [5, 352].

Що ж до колізійної норми, то вона:

– по-перше, не є первісним регулятором суспільних відносин та не містить правил, на підставі яких можливо вирішення справи по суті;

– по-друге, передбачає певну процедуру, а саме — вибір між конфліктуючими правомпорядками, що претендують на врегулювання правовідносин за участю іноземного елемента;

– по-третє, адресується суб’єкту, наділеному владними повноваженнями по застосуванню норм матеріального права, а саме суду чи іншому юрисдикційному органу, який вирішує спір між сторонами стосовно правовідношення з іноземним елементом;

– по-четверте, має особливу структуру, яка полягає в тому, що елементами колізійної норми є гіпотеза (яка у переважній більшості випадків не відображається у тексті такої норми, оскільки має універсальний характер і полягає в тому, що така норма застосовується до приватноправових відносин лише за умови існування у

таких відносинах іноземного елемента), диспозиція, яка в свою чергу складається з об'єму та прив'язки, та санкція (яка, рівно як і гіпотеза, ніколи не закріплюється у тексті колізійної норми та виражається у можливості скасування судового (юрисдикційного) рішення, прийнятого з порушенням чи неправильним застосуванням колізійної норми¹).

Таким чином, цілком логічним та теоретично обґрунтованим є висновок про те, що колізійна норма — є нормою процесуального права.

Це твердження, на наш погляд, підтверджується хоча і опосередковано законодавцем України, який, приймаючи Закон України “Про міжнародне приватне право” ще за часів дії Цивільного процесуального кодексу 1963 року пунктом 2 Прикінцевих положень цього Закону, вніс зміни у частину 1 статті 1 вищезазначеного Кодексу, доповнивши її словами та Законом України “Про міжнародне приватне право”.

Дійшовши висновку про те, що колізійна норма є нормою процесуального права, не можливо не звернути увагу на прогалину, яка існує на сьогоднішній день у Господарському процесуальному законодавстві України. Виявляється, що прийняття Вищим Господарським Судом постанови чи ухвали з порушенням чи неправильним застосуванням колізійних норм, не є підставою для скасування такої постанови чи ухвали Верховним Судом України.

Хоча, з іншого боку, можливо стверджувати, що це не є прогалиною, оскільки у разі порушення чи неправильного застосування колізійних норм (тобто вирішення спору на підставі іншого права, аніж того, до якого відсилає Колізійна норма) — Вищий Господарський Суд порушить чи неправильно застосує і норми матеріального права, застосувавши ті норми, які не підлягали застосуванню в даному випадку, а це вже є підставою для скасування Верховним Судом України такої постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду.

Разом з цим застосування до тих чи інших правовідносин права іншого, аніж право, що визначається згідно з колізійною нормою, неможливе без попереднього порушення судом цієї колізійної норми. За таких умов, на думку автора, теперішня редакція статті 111 Господарського процесуального кодексу України, згідно якої: “Підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого Господарського Суду України є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права є певною мірою неповною, не відображає сучасних тенденцій розвитку міжнародного приватного права і посилення значення колізійних норм завдяки дедалі активнішому розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між українськими та іноземними суб'єктами господарювання. А тому в цю статтю слід внести зміни, доповнивши її словами: “...а також порушення чи неправильне застосування колізійних норм”.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.
2. Алексеев С. С. *Общая теория права*. Т. II — М.: Юрид. лит., 1982. — 360 с.
3. Скакун О. Ф. *Теория государства и права: Учебник*. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
4. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. — 2003. — № 4: *Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України: Офіційні тексти*. — 304 с.

¹Разом з тим, як і для більшості норм процесуального права, наслідок, що передбачений вищезазначеною санкцією колізійної норми, настає лише за умови дотримання певного процесуального порядку, а саме — подання апеляційної (чи касаційної) скарги на рішення суду, прийнятого з порушенням чи неправильним застосуванням такої норми, прийняття вищим судовим органом даної скарги до провадження тощо.

зачія пристосовує свої ресурси до змін внутрішніх й зовнішніх умов і веде боротьбу з невизначеністю майбутнього, що постійно посилюється внаслідок ускладнення соціально-економічного життя суспільства. “При аналізі діяльності керівника, процес планування і очікувані результати, співвіднесені з метою, реально і постійно не співпадають з результатами, що отримуються, а це викликає необхідність дій оперативного контролю і управління” [2, 85]. Таким чином, планування діяльності організації нерозривно пов’язане з іншими напрямками впливу менеджера на діяльність колективу з метою оптимізації роботи всієї системи.

Найважливішою умовою ефективного планування є його **комплексність**, яка передбачає взаємозв’язок усіх видів планів, що складаються в межах організації (відділу, управління організації). Це дозволяє враховувати одночасно спеціалізацію підрозділів і загальноорганізаційні завдання з одного боку, поточні та перспективні цілі з іншого. Якщо організація крупна, то процес планування здійснюється одночасно на всіх рівнях з урахуванням тих проблем, які існують як на верхніх, так і на нижніх поверхах ієрархії. В організаціях з невисоким рівнем централізації вище керівництво приймає рішення тільки з найбільш важливих питань стратегії, а в іншому це право надається право підрозділам.

Процес планування складається з кількох етапів. *Перший* етап — оцінка політичних та економічних обставин, в яких діє організація. Для цього після необхідних досліджень, з’ясовуються можливості організації на сьогодні і в майбутньому, тобто визначається та роль, яку вона може відігравати в майбутньому. *Другий* етап — постановка конкретних завдань, які виходять з кінцевої мети діяльності. Виділяються їх пріоритети, і конкретизуються результати, які очікуються, терміни. На основі завдань визначають конкретні напрямки розвитку організації. *Третій* етап — розгляд очікуваної ситуації, в якій буде виконуватися план. Ці ситуації (пропозиції) можна розподілити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать політичні й соціальні умови, прогнозований рівень розвитку техніки, технології і науки. До внутрішніх — майбутня структура організації, її стратегія, політика в сфері капіталовкладень, діловий клімат. На цьому етапі виробляється оцінка рівня ризику і з’ясовуються можливі наслідки для організації у випадку виникнення ризикових ситуацій. Надійне уявлення про майбутнє є неможливим без прогнозування. Чим більша організація, тим більше вона повинна передбачати майбутнє, тим вагомішу роль у її житті відіграє прогнозування. *Четвертий* етап — вибір кращого способу діяльності, виходячи з наявних альтернатив. Обравши одну з альтернатив і скоригувавши її на момент невизначеності, організація береться за здійснення п’ятого етапу. *П’ятий* етап — розробка загальних планів, які формуються на рівні вищого керівництва у вигляді системи цілей та завдань. Далі вони перетворюються в частково деталізовані плани функціональних напрямків.

Будь-яке **планування повинне бути орієнтованим на майбутнє**. Але в кожній організації підхід до цього майбутнього власний. З точки зору ефективного менеджменту, існує три варіанти такого відношення, яке можна охарактеризувати такими принципами, як: “поживемо—побачимо”, “передбачимо—приготуємося”, “зробимо самі”. Згідно з ними і реалізується підхід до планування. Своє матеріальне втілення процес планування знаходить у плані-документі, в якому фіксуються мета діяльності організації в межах конкретного відрізка часу, узгоджені дії окремих підрозділів у цілому, а також варіанти розв’язання проблеми в непередбачених ситуаціях [3, 23].

У межах планування доцільно виділити **три категорії планів — стратегічні, плани для дій, що повторюються, та плани для певних дій**. Стратегічні плани являють собою набір конкретних цілей, яких необхідно досягти до встановленого періоду. Вони охоплюють найбільш загальні проблеми розвитку організації та її далеку перспективу. Розробляються самостійно в різних напрямках, але при цьому підпорядковуються визначеній ієрархії. За своїм характером наближені до

прогнозів і служать для розробки двох інших категорій планів — для дій, які повторюються і які не повторюються. Плани дій, що повторюються, передбачають послідовність дій, спрямованих на вирішення стандартних завдань. Це певний алгоритм, що виконується при виникненні стандартної ситуації (подзвонив телефон — підняв слухавку — відповів... тощо). Як правило, вони досить прості і навіть примітивні. Плани дій, що не повторюються, надзвичайно складні, бо вимагають від автора майстерності та глибокого наукового аналізу. Складаються, як правило, з крупних деталізованих програм і проектів, що передбачають діяльність організації в нестандартних, а іноді в непередбачених ситуаціях.

Тому планування повинно спиратись на ряд принципів. *По-перше*, участь у плануванні якомога більшої кількості працівників організації. Це не означає, що залучати навіть рядових працівників, хоча їх думки теж треба враховувати. Вважається, що люди лише виконують і плани, які самі склали. *По-друге*, безперервність, що виявляється в спадкоємності планів. *По-третє*, координація та інтеграція, які забезпечують комплексність планування. *По-четверте*, забезпечення досягнень встановлених завдань. Для цього реальні події постійно зв'язуються з очікуваними і проводиться коригування Планів. *По-п'яте*, планування має передувати іншим управлінським функціям організації, мотивації та контролю. *По-шосте*, економічність — досягнення намічених цілей з мінімальними витратами. *По-сьоме*, гнучкість планування. Забезпечення здатності планів змінювати спрямованість при виникненні непередбачених обставин.

Найбільш наближеними до повсякденного життя будь-якої організації вважається **оперативне планування**. Його мета — з'ясувати щоденну завантаженість робочих місць. Найбільш вдалий підхід, на думку фахівців, знайдений у Японії. Стратегія організації в Японії орієнтована на реалізацію “викорінення всього зайвого”. Поняття “зайвого” “розуміє все те, що не приносить удачі [4, 104]. Ключові концептуальні підходи базуються на наступних чотирьох моментах. На обов'язковому формуванні достатньо автономних і самостійних взаємодіючих ланок. На обов'язковому виконанні кожною ланкою точно і в строк своїх функцій, принципова особистість японської системи — горизонтальні зв'язки. Гнучке використання працівників. Безперервність втілення творчих і новаторських ідей [5, 48]. Отже, безперечно, що планування — творчий процес і досягає в ньому успіху той, хто виявляє максимум творчості і винахідливості, використовуючи нетрадиційний підхід. Необхідно підкреслити, що можливості планування не безмежні. Вони обмежуються передусім можливістю вироблення точних планових пропозицій, швидкою зміною ситуації, особливо зовнішньої. Ефективність діяльності організації (її успіх чи невдача) певною мірою залежить від умілого планування.

Плани є різновидом управлінських рішень, але за своїм значенням в організаційній роботі планування заслуговує самостійного і більш докладного розгляду, тому що воно дає можливість цілеспрямовано використовувати всі сили і засоби апарату, зосередити зусилля колективу на виконанні головних завдань, дисциплінує виконавців, підвищує їх відповідальність за доручену справу.

Будь-яка творча діяльність відрізняється своєю цілеспрямованістю, плановістю, передбаченням результатів майбутніх дій. Кожна робота повинна бути заздалегідь спланована. Планування — необхідна передумова правильної організації будь-якої діяльності та особливо діяльності управлінської.

При плануванні роботи в ОВС повинні дотримуватися наступні загальні вимоги. Об'єктивний облік сформованих обставин, сил і засобів. Добре продумані плани, що базуються на глибокому аналізі обстановки, тверезому обліку всіх “за” і “проти”, є основою цілеспрямованої, погодженої, досить напруженої, але спокійної і ритмічної роботи. При плануванні повинні враховуватися вказівки вищих і місцевих органів. Конкретність. У планах передбачаються чіткі й конкретні заходи, терміни їх виконання і названі відповідальні за це працівники, що дозволяє здійснюва-

вимоги, зобов'язаний займатися профілактичною роботою, пропагандою правових знань, підвищенням кваліфікації. Періодично слідчий чергує в складі оперативної групи. Відтак, без чіткого плану роботи на день, тиждень, декаду, місяць просто неможливо вчасно і якісно виконувати всі ці різноманітні обов'язки. Тому план роботи слідчого повинен бути простим, наочним і динамічним. Таким вимогам найкраще відповідає календарний графік, у якому можна відзначити дні і навіть години виконуваної роботи. Для складних і групових кримінальних справ (особливо, коли їх ведуть декілька слідчих) дуже корисні сіткові графіки, що наочно висвітлюють не тільки терміни виконання окремих слідчих дій, але і весь процес розслідування від початку до кінця.

Вміле використання сучасних технічних досягнень допоможе працівникам ОВС вміло та ефективно організувати свою роботу. Електронні довідники, функції органайзерів у мобільних телефонах, щоденники тощо нададуть значну допомогу в цьому процесі. Працівників ОВС необхідно навчати скорочитанню та скоропису, вмінню складати оптимальні плани. Самоменеджмент це лише один з елементів ефективного планування. Зараз чи не головне місце в науковій організації управлінської праці, а особливо документального забезпечення управління мають посади технічні відділи. Програмісти ОВС працюють над розробкою програм, які допомагають при складанні процесуальних документів. Зв'язок, інформаційне забезпечення, планування, розстановка сил і засобів на місцевості, пересування патрулів, тощо все це може знайти своє забезпечення в сучасній комп'ютерній техніці.

У плануванні неприпустимі шаблон і формалізм. Кожен орган внутрішніх справ при складанні плану повинен виходити зі своїх основних завдань, умов роботи. Однак головні заходи в плані доцільно розташовувати у визначеному порядку і відповідних розділах. Так, план роботи будь-якого органу внутрішніх справ повинен відбивати: короткий аналіз оперативної обстановки і задач; організаційні заходи; інформацію і пропозиції у вищі органи; заходи щодо удосконалення діяльності апарату; поліпшення роботи з кадрами, їх виховання і навчання; заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю, підтримки громадського порядку, забезпечення безпеки руху транспорту і пішоходів, пожежної безпеки тощо; розширення і зміцнення зв'язків з громадськістю; питання фінансової і господарської діяльності. Важливо, щоб план роботи був складений, обговорений і затверджений вчасно, тобто до початку планованого періоду. Відтак, вищий орган внутрішніх справ повинен вчасно направляти нижчим інстанціям проект свого плану роботи на наступний період. В іншому випадку загальмується розробка планів у підлеглих чи органах, коли вони будуть складені без обліку керівних директивних указівок.

Останнім часом штабними апаратами здійснена робота в галузі удосконалення планування за допомогою сучасних наукових методів. На основі узагальнення практики розроблені методичні рекомендації для складання планів, типові схеми структури планів. Це дозволило більш цілеспрямовано використовувати сили і засоби на найважливіших ділянках. При плануванні враховуються соціально-економічні, демографічні та інші фактори, що впливають на стан злочинності і громадського порядку.

Потреба у прогнозуванні зумовлюється, насамперед, природою державного управління, покликаною вирішувати перспективні проблеми. Прогнозування — це наукове передбачення, яке засноване на аналізі визначених закономірностей та умов їх реалізації. У сучасних умовах у зв'язку з прискоренням темпів розвитку соціального суспільства роль прогнозування в управлінні зростає. Значення прогнозування в управлінні полягає в тому, що, здійснюючи його, суб'єкт управління заздалегідь оцінює можливість і наслідки своїх управлінських дій. Прогнозування нерозривно пов'язано з перспективним плануванням. Планування фактично являє

С. В. Петков

Крымский юридический институт
Национального университета внутренних дел,
кафедра административного права и административной деятельности,
ул. Стивена, 14, Симферополь, 95053, Украина

ПЛАНИРОВАНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

РЕЗЮМЕ

При помощи планирования любая организация приспособливает свои ресурсы к внешним и внутренним изменениям и ведет борьбу с неопределенностью в будущем. Такую же роль планирование играет и в системе органов внутренних дел, помогая более качественно осуществлять правоохранительную деятельность, связанную с обеспечением общественного порядка, с выявлением и раскрытием преступлений и иных правонарушений, а также эффективно организовывать внутреннюю управленческую деятельность.

Ключевые слова: менеджмент, управленческая деятельность, планирование, специальные типовые планы, органы внутренних дел, работники органов внутренних дел.

УДК 346.51(477)

О. П. Подцерковний, канд. юрид. наук, доц.
І. П. Савук, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
 кафедра адміністративного та підприємницького права,
 Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ПЛАНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу правових засад планування як найважливішій формі державного впливу на сферу господарювання. На підставі подань законодавства України, а також економічних умов господарювання запропоновані правові принципи системи планування економічних відносин в Україні.

Ключові слова: планування, принципи, правові засоби, соціально-економічний розвиток, Господарський кодекс України, ринкова економіка.

Творча роль нового права України має виявитися в усіх сферах суспільного життя. Однак є ланка, яка потребує цього *особливо гостро*, — це сфера *матеріального виробництва, економіка*. Оскільки необхідною умовою формування і функціонування змішаної економіки України є створення “єдиної внутрішньо узгодженої системи законодавчого регулювання економічних відносин” [1, 51], остільки підвищується роль правових засобів в утвердженні нових прогресивних механізмів господарювання. Зокрема мова йде про становлення сучасної системи планування як форми реалізації державного впливу на економіку.

Останнім часом цим питанням почали приділяти увагу науковці [5]. Чиновники високого рівня навіть завели мову про необхідність стратегічного планування законотворчих робіт [13, 3]. Однак, без належної уваги залишається питання про те, яким чином стикаються юридичні та економічні чинники планування господарської діяльності, на яких принципах має відбуватися їх поєднання? Вирішення цього питання має спрямувати право на вирішення нагальних проблем економіки.

Жорстке директивне планування, яке існувало за часів Союзу РСР ми залишили історії. Цей вияв прямого керівництва економікою є несумісним з положеннями Конституції України щодо рівного захисту прав суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13), свободи підприємницької діяльності (ст. 42) тощо. Директивне або авторитарне планування було замінене на індикативне (від лат. *indicō* “вказувати”). Основні важелі цього виду планування знаходять відображення у законодавстві більшості країн світу. Мамутов В. К. та Чувпило О. О. знаходять таку суть є цьому виді планування: “Визначаючи напрямки своєї економічної політики на плановий період, держава через свої центральні плануючі органи може створювати обставини, за яких приватним підприємствам прийнятніше закласти до своїх планів те, що відповідає цілям держави” [4, 208].

На жаль, на початковому етапі становлення української держави набула поширення думка про недоцільність планування господарської діяльності. Економічні програми та прогнози виявилися нікому не потрібними. Майже десятиріччя знадобилося українським реформаторам, щоб усвідомити, що держава має здійснювати управління економічними процесами, визначати пріоритетні напрямки реформування, розробляти та втілювати в життя програми соціально-економічного розвит-

ку країни, застосовувати загальносвітові прийоми у стимулювання певної спрямованості дій учасників господарювання.

Першим комплексним актом у цій галузі став Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23. 03. 2000 [2, 195], який установив державні засади прогнозування та програмування економічних відносин в Україні. На жаль, у більшості випадків положення Закону залишилися декларативними, позбавленими конкретних механізмів реалізації та засобів відповідальності. Крім того, вказаний Закон не торкнувся питань загальної категорії планування як засобу державного впливу на економіку, який включає прогнозування, програмування, визначення пріоритетів розвитку країни та інші складові.

Важливий крок у напрямку утвердження правових засад планування зробив Господарський кодекс України від 16. 01. 2003 р. (далі ГК України) [3, 144]. У ст. 11 ГК України визначаються напрямки, види та зміст державного планування. Аналізуючи таку форму державного впливу на економіку, не можна не помітити системну організуючу дію правила частини 10 цієї статті: “суб’єктам господарювання, які ігнорують суспільні інтереси, відображені в плані, не можуть надаватися пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності”. Саме такі встановлення здатні узгодити приватні інтереси в сфері господарювання з публічними інтересами, не порушуючи індикативність (рекомендаційно-орієнтовний характер) державного планування та ринкових засад економіки. Саме такі уточнення наповнюють значенням пошук дієвих форм і методів державного впливу на економіку.

З огляду на новели ГК України, предметними стають роздуми навколо ролі правових засобів у становленні системи планування економіки та правових принципів планування, які мають знайти відображення у сучасному законодавстві України.

У період існування Союзу РСР, коли адміністративно-командна система заперечувала все те, що якимось чином її обмежувало, бюрократичний апарат не хотів та не міг допустити, щоб централізоване планове управління народним господарством було введено у рамки закону. Не проходила ідея не тільки “великої” кодифікації (прийняття Господарського кодексу), але й малої — наприклад, у вигляді Закону про планування.

А між тим, право відіграє значну роль у забезпеченні функціонування механізму планування. Ця роль, як відмічає О. Калинюк, обумовлена тим, що правовий фактор дозволяє розподілити і розмежувати збір, обробку та спрямування результатів аналізу інформації за рівнями управлінської структури; раціонально побудувати систему прийняття програм та точно співвіднести її з системою відповідальності; визначити нормативні межі свободи відповідних осіб, які розробляють та приймають той чи інший план (програму), з тим, щоб не припускати свавілля, з одного боку, а з іншого — обмеження ініціативи; розподілити найбільш доцільно в процесі прийняття програм співвідношення експертної оцінки з діями посадових осіб, відповідальних за прийняття і реалізацію прийнятої до виконання відповідної програми; забезпечити чіткий розподіл функцій, прав та обов’язків, створити систему взаємозв’язків таких програм [6, 99]. Планування є економічним засобом досягнення суспільного господарського порядку. Однак для того, щоб бути регулятором господарських відносин, планування повинне отримати ту чи іншу “легалізацію” (закріплення в правових нормах, затвердження компетентними органами держави). Як пише В. Марущак, “правове регулювання планування є дзеркалом, у якому відбивається складна динаміка продуктивних сил і виробничих відносин, а також взаємозв’язок цих явищ” [14, 47].

Звичайно, слід врахувати, що й законодавче закріплення окремих заходів, наприклад, залучення великих сум до державного бюджету для зниження його дефіциту, без урахування дії економічних законів та прогнозування наслідків дії нормативних новел, не може дати позитивного результату. Так зокрема, прийняття рішення

вітчизняною практикою формам є необхідною передумовою для ефективної реалізації антикризово-реформаційних програм в Україні.

V. Принцип ефективності передбачає забезпечення досягнення внаслідок реалізації плану максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних затрат ресурсів. Однак це не означає скорочення державних видатків, необхідних для реалізації тієї чи іншої програми, про що вже зазначалося вище. Мається на увазі цілеспрямоване, обґрунтоване витрачання коштів для реалізації такої програми, яка розроблена з урахуванням різних варіантів її здійснення, з пошуком найбільш оптимального варіанту.

VI. Принцип органічної єдності планів

Сутність цього принципу зводиться до того, що ефективність окремо взятого плану можлива лише в тому випадку, коли всі ті плани, програми, які прийняті компетентними державними органами, знаходяться між собою у ланцюжковому взаємозв'язку, не суперечать один одному. Плани мають сприяти розвитку економіки країни в певному напрямку, який визначений економічною політикою держави. Крім того, органічна єдність планів сприяє попередженню виникнення такої ситуації, коли множинність напрямків програмного регулювання у поєднанні з низьким рівнем програмного та міжпрограмного узгодження призводить лише до розпорощування коштів.

Використання правових засобів у процесі планування господарської діяльності (в тому числі правових принципів) є стартом у досягненні господарського порядку. Саме законодавство здатне чітко визначити засади і зміст, шляхи та засоби становлення та розвитку економіки. Як зазначає В. Коростей, “ринкова економіка за формою та змістом є правовою, а за метою і завданням, досягненням кінцевих результатів — господарською” [12, 5]. *Прийшов час прагматичного ставлення до правових засобів організації економіки*: якраз ці засоби покажуть, наскільки здатні вони забезпечувати підвищення рівня суспільного виробництва та сприяти економічному піднесенню нації.

Звичайно, слід мати на увазі, що, яку б економічну та правову силу не мала держава, вона не повинна переступати межу, за якою можливе позбавлення прав господарюючих суб'єктів на вільне підприємництво: воно має забезпечуватися системою демократичних інститутів.

Планування не є панацеєю від усіх злиднів. Проте його системна організація здатна зробити ефективними державні заходи в сфері реформування економіки.

Література

1. Крукчи Д. Государство, бизнес, экономика // США: Экономика. Политика. Идеология. — 1995. — №9. — С. 51-52.
2. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 року N 1602-III // Відомості Верховної Ради. — 2000. — N 25. — ст. 195.
3. Господарський кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16. 01. 2003 // Відомості Верховної Ради України. — 2003 — № 18-22. — Ст. 144
4. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн. — Київ: Ділова Україна, 1996. — 352 с.
5. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн. — Київ: Ділова Україна, 1996. — 352 с; Марущак В. Правове регулювання планування змішаної економіки. Ч. 1. — Одеса: ОФ УАДУ, 2001; Вакарін С. Організаційно-правові питання реформування державного управління в сфері економіки України // Право України — 2000 — №10 — С. 40; Ластовецький А. Державне регулювання у ринковій економіці // Підприємництво, господарство, право — 2003 — №6 — С. 130; Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки — К., 2000.
6. Калинюк О. Социально-управленческая природа права // Юридический вестник. — 1997. — №4. — С. 98-100.

УДК 342:924:35(088.4)

С. С. Скворцов, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І Мечникова,
кафедра адміністративного і господарського права,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

МІСЦЕ І ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДОГОВОРУ ЯК ЗАСОБУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Вивчаючи місце і функції адміністративного договору як засобу управлінської діяльності в державному управлінні, автор проводить ретельний аналіз основних функцій, які притаманні адміністративному договору, а також визначає місце адміністративного договору в державному управлінні. Автор аналізує основні критерії договору, які характеризують його як інститут адміністративного права.

Ключові слова: адміністративний договір, управлінська діяльність, метод, функції, управління.

В умовах системи державного управління, умовно названої “адміністративно-командною”, договірний режим у державному управлінні практично не використовувався. Одержавлення суспільного і приватного життя, однорідність державної форми власності в економіці, дозволяли вибудовувати управлінську вертикаль винятково за допомогою однобічного – владного, командного управління, юридичним засобом якого виступав у певній формі адміністративний акт. Створилася парадоксальна ситуація, коли з одного боку, договір у державному управлінні фактично не застосовувався, (використовувалися лише однобічні адміністративні акти), а з другого боку, певною мірою наша економіка за суб'єктами, за формою власності, за формами і методами функціонування була цілком прерогативою держави; і всі договори, які уклалися в народному господарстві, так чи інакше, здобували державний статус.

На недостатність розуміння сутності державного управління як владного, упорядкованого впливу суб'єкта управління на його об'єкт, де обидві сторони однозначно пов'язуються за типом “команда — підпорядкування”, вже згадувалося в літературі.

Соціальне управління, одним із видів якого виступає державне управління, має визначені особливості, які відрізняють його від процесів управління в цілому: а саме відсутністю твердого поділу на суб'єкт і об'єкт управління, їхньою своєрідною взаємозамінністю; наявністю процесів саморегуляції, свідомим — вольовим характером взаємозв'язків, наявністю інформаційних каналів зворотного зв'язку. Це дозволяє стверджувати, що державне управління являє собою не просто вплив, а скоріше взаємодію відповідних суб'єктів управління.

Розумне державне управління полягає в тому, щоб держава обмежила необхідним мінімумом свій однобічний вплив, а вирішувала всі поставлені задачі на шляхах взаємодії з різними суб'єктами державного управління. Тому демократичному державному управлінню, яке розуміється як взаємодія, як “організаційне співробітництво держави з колективними й індивідуальними членами суспільства, спрямоване на досягнення визначених загальних цілей” [1, 71], органічно властиве договірне регулювання суспільних відносин.

Тому адміністративний договір поряд з іншими правовими актами може і повинен стати рівноправним юридичним засобом державного управління, можливість і доцільність використання якого в певному випадку повинне визначитися конкретними правовідносинами.

Реформи, які почалися у 90-х роках, обмежили можливість прямого державного втручання в різні сфери управління. Перехід від державного монополізму в економіці до появи різноманіття форм власності, привели до появи незалежних господарюючих суб'єктів. Державне будівництво на основі принципу поділу влади, реальної децентралізації влади, незалежності місцевого самоврядування робить недоцільним, або просто неможливим просте адміністрування в цій сфері. Людина, її права і воля проголошені вищою цінністю, — індивід стає самостійним, а часом рівноправним партнером держави, і в адміністративній науці поступово визріває нове розуміння місця і ролі окремого громадянина в державному управлінні; зміцнюється його позиція, відповідно до якої всі інститути адміністративного права необхідно розглядати, насамперед, крізь призму прав людини. Диспозитивні, рекомендаційні, а також заохочувальні тези все більше зміцнюються в адміністративному праві. Останнє виражається, утім, що одним із засобів державно-управлінських відносин усе частіше виступає адміністративний договір, а його вагомим значенням в державному управлінні безумовно зростає.

Договірне регулювання адміністративних, а ще ширше — державно-управлінських відносин має велику перевагу у порівнянні з іншими методами регулювання — (нормативним, розпорядничим, реєстраційним і т. д.) В узагальненому вигляді взаємозв'язок юридичних якостей договірних відносин і координаційно-управлінських наслідків, які випливають з них, можна представити наступними тезами:

- властиве договірному методу *формальна рівність сторін* дає можливість виступити ініціатором виникнення координаційних відносин кожному з державних органів управління, покликаних діяти спільно;
- виникнення зобов'язальних відносин створює *формальну визначеність, взаємність прав і обов'язків суб'єктів* таких відносин;
- *добровільність прийняття на себе зобов'язань* сприяє здійсненню координаційної діяльності без спеціальних розпоряджень, які обов'язкові до виконання;
- *санкціонована державою відповідальність* веде до здійснення взаємного контролю за виконанням зафіксованих у договорі управлінських задач;
- *перевага організаційних функцій*, спрямованих на *забезпечення виконання договірних зобов'язань*, над загальними виконавчо-розпорядничими функціями, здійснюваними сторонами самостійно, дозволяє організувати спільне планування, фінансування, кредитування, матеріально-технічне забезпечення;
- *цільовий характер діяльності*, яка передбачається договором, фіксація її кінцевих результатів припускає активне впровадження програмно-цільових методів організації управління.

Основна функція, яку виконує адміністративний договір у механізмі правового регулювання — правореалізаційна, яка перекладає абстрактні нормативні конструкції у конкретні правовідносини. Таким чином, адміністративний договір здійснює індивідуалізацію правових норм і суспільних відносин в умовах конкретної управлінської ситуації.

Оригінальну спробу визначити функції адміністративного договору почав В. А. Юсупов. За своєю юридичною природою, В. А. Юсупов твердить, що — адміністративний договір є актом застосування норм права; основною функцією акта застосування норм права є функція реалізації норм адміністративного права [2, 63]. У такому трактуванні застосування і реалізація права виступає, власне кажучи, тотожними поняттями, які включають в себе праводотримання, правовиконання і правозастосування одночасно.

Будучи специфічним засобом в управлінській діяльності органів державної

виконавчої влади (а також особливим засобом реалізації норм адміністративного права) адміністративний договір виконує ряд функцій, а саме:

1. Структурно-організаційну функцію

Ця функція полягає у впорядкуванні управлінських взаємозв'язків, у розмежуванні та фіксації прав і обов'язків сторін, предметів ведення, повноважень. Адміністративний договір надає певної стабільності, гласності, наочності ієрархічним відносинам. Організаційна роль адміністративних договорів зберігається і в ринковій економіці, бо держава використовує їх з метою реалізації своєї економічної й соціальної політики. Уже саме закріплення та погоджене фіксування взаємного юридичного статусу (взаємних прав, обов'язків і відповідальності) є певного роду гарантією для стабілізації взаємовідносин сторін, захисту більш "слабкого" суб'єкта.

2. Функцію узгодження інтересів

Специфіка цілей адміністративно-правового регулювання полягає в необхідності, з одного боку, реалізувати суспільне благо, загальнодержавні інтереси, а з іншого — забезпечити захист і реалізацію приватних інтересів. Причому, якщо раніше безумовний пріоритет віддавався першим, то в наш час необхідно говорити про певний паритет, баланс публічних і приватних інтересів та цілей. Оскільки договір завжди означає деякий компроміс, волеузгодження, досягнення консенсусу, то договірне регулювання може служити найбільш прийнятним способом зняття протиріч між публічними і приватними інтересами. Тому адміністративний договір дозволяє забезпечити баланс інтересів усередині державно-управлінської системи, а також врегулювати міждержавні, державні, та регіональні інтереси.

3. Забезпечувальну функцію

Ця функція полягає в забезпеченні досягнення суспільно значущих результатів у тих галузях, де пряме, командне управління неефективне або неможливе. "Вступаючи в договірні відносини з громадянами, держава в деяких випадках одержує можливість з більшою економією сил здобути той запас послуг і речей, який вона могла б змусити дати їй примусово, — відзначає А. І. Єлистратов. — А коли поруч з державою виростають інші могутні економічні та ідейні організації, на шлях компромісів, угод, договорів державну владу спрямовує уже не тільки користь, але і необхідність" [3, 96].

4. Стимулюючу функцію

Ніхто не буде вступати в договір без якої-небудь користі для себе. Найчастіше необхідний непрямий державний вплив на матеріальні інтереси об'єкта управління шляхом включення до договору позитивних стимулів (різного роду пільг, квот, ліцензій, субсидій, заохочень), щоб створити в останнього зацікавленість у суспільно значущих діях. Іноді саме укладення адміністративного договору є уже свого роду стимулом.

5. Функцію демократизації управління

Договірний процес завжди передбачає рівноправне партнерство, співробітництво, взаємодію учасників, тобто мова йде вже не про супідрядність, а про узгодження волі керуючих і керованих. Говорячи про демократичність договірного регулювання, наголосимо, що договір надає суб'єктам велику (у порівнянні з адміністративним актом) свободу будувати свої відносини на свій розсуд. Більш того, поки договірні умови дотримуються, елементи примусу в договірному процесі фактично відсутні.

6. Виховну функцію

Участь у договірному процесі сприяє пробудженню ділової і правової активності суб'єктів. Зі слухняних "гвинтиків", яким згори "спускають" директиви і розпорядження, вони перетворюються в незалежних, думаючих суб'єктів горизонтальних правовідносин. Зрештою, рівень правової культури суспільства визначається не стільки розвинутою нормативною базою, скільки правовою активністю середнього українця, який знає свої права і реалізує їх на практиці. Договір виховує

самотійність мислення, стимулює вивчення законодавства, уміння вирішувати питання переговорним шляхом, учить усвідомлювати і відстоювати свої інтереси. Участь у договірному процесі виробляє в державно-владного суб'єкта уміння працювати більш гнучко, творчо, ініціативно, не розраховуючи тільки на окрик і примус. Адміністративний договір є зручним правовим засобом для вияву управлінської ініціативи. Використання адміністративного договору розширює можливість вибору оптимальної форми управління стосовно конкретних умов, дозволяє варіювати, використовувати, а в необхідних випадках і замінити один управлінський засіб іншим.

7. Інформаційну функцію

Договірний процес служить одним з каналів зворотного зв'язку, причому найбільш повним і достовірним порівняно з односторонньо-владним регулюванням. Адже прийняття адміністративних актів відбувається найчастіше без урахування потреб керованих, інформація на верхні поверхи управлінської ієрархії не доходить чи доходить урізаною, з перекрученнями. Крім того, між органом, який приймає адміністративний акт, і його адресатом, як правило, виникає безліч ланок-посередників, що також впливає на своєчасність і вірогідність управлінської інформації. Договір дозволяє максимально зменшити кількість проміжних ланок, безпосередньо зв'язуючи систему, яка керує, з системою, якою керують. Не можна забувати і про всі переваги інформації, одержуваної з різних джерел (як у ході однобічного владного, так і договірному регулювання).

Зрозуміло, що вищенаведені функції адміністративного договору не існують ізольовано одна від іншої, вони взаємно переплітаються й обумовлюють одна одну.

Здається, можна виділити три відносно автономні сфери використання адміністративних договорів державою:

1) Сфера управління, де може застосовуватися тільки договірний метод регулювання суспільних відносин. Це, насамперед відносини в економічній сфері (приватизації, забезпечення державних потреб), багато міжрегіональних відносин, сфера приватних інвестицій, залучення громадян до співробітництва з правоохоронними органами і т. д.

2) Сфера управління, де виникають правовідносини, за яких на розсуд державного органа покладено вибір: укласти адміністративний договір чи використовувати адміністративний акт у залежності від фактичної обстановки.

3) Сфера управління, де державний орган позбавлений права укладання адміністративних договорів, оскільки стосовно таких сфер він не може, робити предметом переговорів виняткові повноваження, покладені на нього, чинним законодавством. Це найбільше наочно виявляється в сфері юрисдикційної діяльності компетентних державних органів, у взаєминах, пов'язаних із застосуванням примусових заходів, з діями в умовах надзвичайного стану, і взагалі у випадках, коли здійснення яких-небудь дій державно-владного суб'єкта з використанням договірних методів нормативно не передбачено.

Література

1. Юсупов В. А. Теория административного права. — Казань. 1976. — 63, с.
2. Курашвили Б. П. Очерк теории государственного управления. — М.: Наука, АН СССР Институт государства и права, 1987. — 71, с.
3. Елистратов А. И. Очерк административного права. — Н., 1922. — 96, с.

відповідність закону нормативних актів, прийнятих органами державної виконавчої влади, зокрема, актів господарського управління.

Рішення у справі про визнання акта невідповідним закону, або повідомлення про таке рішення обов'язково повинне бути опубліковане в засобах масової інформації, зокрема, у виданні, де був опублікований оскаржений акт. У деяких випадках суд також має право в резолютивній частині рішення зобов'язати редакцію засобу масової інформації опублікувати повідомлення про визнання недійсним акта, надрукованого в цьому виданні.

Рішення в справі про визнання нормативного акта невідповідним закону, повинне бути направлено відповідному органу або посадовій особі не пізніше 10 днів після набрання рішенням чинності. Орган виконавчої влади зобов'язаний повідомити суду і скаржнику про виконання рішення суду в місячний термін із дня одержання рішення. Тому суди, які прийняли рішення в справі про оскарження акту управління, зобов'язані контролювати виконання прийнятого ними рішення.

Наявність у суду права перевіряти оскаржувані акти на відповідність закону, а також права визнавати їх недійсними, дає підставу для висновку про те, що судова практика поступово стає джерелом права. Радянська правова наука подібну можливість цілком заперечувала [11, 4-5]. На відміну від радянських правознавців, все більша кількість сучасних вчених визнають судову практику джерелом права [12, 50-56].

Судове рішення, прийняте за результатами розгляду справи про відповідність закону будь-якого правового акту, стає правотворчим, оскільки формує нові права та обов'язки для суб'єктів права, встановлює невідповідність окремої правової норми вимогам закону, і, як наслідок, неминуче призводить до скасування визначених нормативних положень. Судовий орган може визнати недійсним управлінське рішення адміністративного органу, тоді як останній ніколи не може визнати таким судовий акт.

Російський правознавець А. В. Цихоцький відзначав, що визнання судового прецеденту формою (джерелом) права є відображенням об'єктивних вимог сучасного соціального буття. Таким чином, відстоюється суб'єктивне право суду на нормотворчість, і разом з тим судова система наділяється новою функцією: здійснювати пошук правової норми за межами нормотворчості. При цьому нормотворчість не є основною функцією судової системи, а має лише допоміжний характер і здійснюється в законодавчих межах [13, 355-356].

У судовій практиці виникають питання, пов'язані з оскарженням нормативних актів, які поки не врегульовані законодавством. Наприклад: чи має суд право при оскарженні тільки частини нормативного акту зі своєї ініціативи перевіряти законність акту в цілому, якщо така вимога не висунута заявником? Чи вправі суд при ухваленні рішення покладатися лише на підстави і доводи, приведені заявником, або він може зі своєї ініціативи визначати інші підстави, при наявності яких нормативний акт може бути визнаний недійсним?

Здається, що при розгляді подібних справ суд повинен займати активну позицію в з'ясуванні ступеня відповідності оскаржуваного акта (його частини) нормам закону. Необхідно системно досліджувати й оцінювати всі юридичні підстави, з яких оскаржуваний акт може бути визнаний незаконним. При розгляді питання про законність окремих положень нормативного акта та у випадках визнання їх недійсними, суд не повинен залишати без уваги інші частини цього акта, оскільки у випадку визнання недійсними окремих частин останнього, він у цілому може втратити свій практичний зміст і правове значення. Механізм правової охорони фундаментальних прав істотно підвищує рівень правової захищеності і є складовою загальної системи юрисдикційного контролю за діяльністю публічних органів.

Отже, відзначимо, що кількість проблем, пов'язаних з правовими актами, є дуже великою. Впливають вони, перш за все, з відсутності легального визначення по-

няття “правовий акт”, а це призводить до невпорядкованості регламентації процедур оскарження. У процесуальних кодексах вимагають уніфікації норми, присвячені регулюванню оскарження правових актів. Необхідно також ставити на законодавчому рівні питання про розмежування категорій недійсного та нікчемного актів; чітко визначення переліку повноважень суду в межах розгляду справи з оскарження правових актів управління, а також віднесення до компетенції господарських судів подібних спорів за участю суб’єктів господарювання.

Література

1. Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственного права. — М., Арктикул, 1997, — С. 268-27.
2. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. — М.: 1998. — С. 773.
3. Камнева Н. Ю. Теоретические проблемы административно-правового спора // Государство и право. — 1998. — № 12. — С. 29-36.
4. Васильев А. С. Административное право Украины (общая часть), Учебное пособие. — Х.: “Одиссей”, 2001. — С. 288.
5. Лисюткин А. Б. Вопросы методологии исследования категории “ошибка” в правоведении. — Саратов: СГАП, 2001. — С. 129.
6. Петухов Г. Е. Развитие компетенции суда по обеспечению правовых актов // Советское государство и право. — 1975. — № 5. — С. 122-126.
7. Каверин А., Корнелюк А. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений // Социалистическая законность. — 1962. — № 9. — С. 21.
8. Козлова Н. Судебная ошибка возможна, но надо стремиться ее избежать. — Российская Газета, 2003 г. — № 14. — С. 4.
9. Евтеева Е. Идет работ над АПК // “Юридическая практика”. — 2004. — № 11 (325) — С. 2.
10. Административное право зарубежных стран: Учебник / Под ред. А. Н. Козырина и М. А. Шатиной. — М.: Спарк, — 2003. — С. 464.
11. Стефанюк В. С. Историчний шанс для українського правосуддя // “Юридичний вісник України”. — 2002. — № 13. — С. 4-5.
12. Лившиц Р. З. Судебная практика как источник права // ЖРП. — 1997. — № 6. — С. 50-56.
13. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. — Новосибирск, — 1997. — С. 355-356.

МІЖНАРОДНЕ
ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

УДК 341.922:349.6

А. В. Кірющенко, викл.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, УкраїнаПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена проблемі міжнародно-правового регулювання охорони природного середовища під час збройних конфліктів. Проаналізовано цілий ряд документів, норми яких спрямовані на запобігання, обмеження й усунення збитку природному середовищу в період збройних конфліктів. Обґрунтована необхідність розвитку й удосконалення норм міжнародного гуманітарного права про захист навколишнього природного середовища.

Ключові слова: природне середовище, міжнародно-правова охорона природного середовища, збройні конфлікти, міжнародні договори, конвенції.

Захист навколишнього природного середовища є однією з актуальних проблем сучасності, тому що здорова природа є спільним благом усього людства. Поняття “природне середовище” містить у собі безліч об’єктів природного (живого) середовища (флори, фауни), неживої природи (літосфери, водного, повітряного і космічного простору), а також унікальні природні комплекси, створені людиною у процесі її взаємодії з природою.

Норми про охорону довкілля в силу великої значущості цієї проблеми містяться в багатьох галузях міжнародного права — морському, повітряному, космічному, гуманітарному.

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу зумовив безпрецедентний за своїми масштабами і наслідками вплив людини на природу. Інтенсивне використання природних ресурсів, забруднення біосфери планети створюють загрозу для виживання людства, ставлять його на грань екологічної катастрофи. Величезний збиток природному середовищу завдають збройні конфлікти. Це не може не викликати занепокоєності народів і світового співтовариства в цілому за збереження середовища життя людини.

Прагнення держав забезпечити охорону навколишнього природного середовища виявляється у прийнятті ними цілого комплексу міжнародних актів у цій галузі. Право людей на здорове природне середовище розглядається в конституціях багатьох держав як одне з основних прав людини. Ця проблема стала предметом переговорів між державами, вона обговорюється багатьма міжнародними урядовими і неурядовими організаціями. Глобальний характер природоохоронної діяльності викликає необхідність укладання безлічі міжнародних договорів, норми яких спрямовані на міжнародно-правову охорону довкілля в мирний час і в період збройних конфліктів.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї і її знищенні 1993 р. акцентувала увагу на тому факті, що кожна держава-учасник у ході транспортування, добору проб, збереження і знищення хімічної зброї приділяє першорядну увагу забезпеченню безпеки людей і захисту навколишнього середовища відповідно до своїх національних стандартів у цій галузі [9, 316].

Однак, на жаль, треба визнати, що у наведених вище джерелах міжнародного гуманітарного права відсутній чіткий механізм реалізації державами норм про захист природного середовища, їхньої відповідальності за порушення прийнятих зобов'язань. Нерідко норми міжнародного гуманітарного права розпливчасті і неконкретні. До того ж, значне число держав не беруть участі в складанні угод, спрямованих на охорону природного середовища.

Таким чином, збройні конфлікти завдають величезної шкоди природному середовищу, створюють безпрецедентну загрозу для світового співтовариства. Відповідною реакцією держав на таку погрозу є норми міжнародного гуманітарного права про захист навколишнього природного середовища, що постійно розвиваються й удосконалюються. Суворе і неухильне дотримання їх державами буде надійною гарантією збереження середовища життя людини.

Література

1. Робертс А. Ущерб, нанесений природной среде во время войны в Персидском заливе 1991 г. // *Защита окружающей среды в международном гуманитарном праве: Сборник статей МККК*. — М., 1995. — С. 53-69; Кукушкина А. В. Действие норм международного права в период вооруженных конфликтов (на примере кризиса в Персидском заливе) // *Государство и право*. — 1994. — №1. — С. 102-108.
2. Положение о законах и обычаях сухопутной войны (Приложение к Конвенции о законах и обычаях сухопутной войны, Гаага, 18 октября 1907 г.) // *Международное право. Ведение военных действий: Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов*. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2001. — С. 22-35.
3. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1940 г., касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов, 8 июня 1977 г. // *Действующее международное право. В 3-х томах*. — Том 2. — М.: Издательство Московского независимого института международного права, 1999. — С. 731-793.
4. *Международное право: Учебник. Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова*. — М.: *Международные отношения*, 2000. — 720 с.
5. Конвенция о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду 1977 г. // *Международное право. Ведение военных действий: Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов*. — М.: *Международный Комитет Красного Креста*, 2001. — С. 266-273.
6. Арцибасов И. Н., Егоров С. А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. — М., 1989. — С. 103-104.
7. *Защита окружающей среды в международном гуманитарном праве*. — М., 1995. — С. 26-30.
8. Конвенция о запрещении или ограничении применения конкретных видов обычного оружия, которые могут считаться наносящими чрезмерные повреждения или имеющими неизбирательное действие 10 октября 1980 г. // *Международное право. Ведение военных действий: Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов*. — М.: *Международный Комитет Красного Креста*, 2001. — С. 274-307.
9. Конвенция о запрещении разработки, производства, накопления и применения химического оружия и о его уничтожении // *Международное право. Ведение военных действий: Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов*. — М.: *Международный Комитет Красного Креста*, 2001. — С. 316.

А. В. Кирющенко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВО ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОХРАНЫ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

РЕЗЮМЕ

Глобальная угроза экологической катастрофы вызывает необходимость заключения и систематизации большого количества международных договоров, соглашений, конвенций, нормы которых направлены на международно-правовую охрану окружающей природной среды в мирное время и в период вооруженных конфликтов. Отсутствие четкого механизма реализации государствами норм о защите природной среды, их ответственности за нарушение принятых обязательств, неучастие многих государств в заключении договоров и др. обуславливает необходимость дальнейшего развития и усовершенствования норм международно-правовой охраны окружающей природной среды.

Ключевые слова: природная среда, международно-правовая охрана природной среды, вооруженные конфликты, международные договоры, конвенции.

УДК 343.301

В. М. Прусс, канд. юрид. наук, проф.Одесская национальная морская академия,
кафедра административного и уголовного права,
ул. Дидрихсона, 8, Одесса, 65029, Украина

НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ТОЛКОВАНИЯ ПОНЯТИЯ “ТЕРРОРИЗМ”

В статье исследуется правовая природа терроризма как преступления международного характера; констатируется неопределенность его юридического определения, разнообразие толкования.

Ключевые слова: преступление, терроризм, международный терроризм, насилие, безопасность.

Вся история человечества сопровождалась проявлениями терроризма в тех или иных формах, в различной степени активности и тяжести последствий.

Терроризм (от лат. *terror* — страх, ужас, насилие) давно получил правовое описание в международно-правовых нормах, а его природа достаточно полно исследована в научной литературе.

Достаточно вспомнить ученых, Т. С. Бояр-Сазонович, Л. Н. Галенская, Л. А. - Моджорян, И. П. Блищенко, И. И. Карпец, Д. Коломбос и др. Правда, их работы были написаны еще в 70-х — 90-х годах, и, к сожалению, проблемы терроризма в них рассматривались под влиянием политических и идеологических предпосылок того периода, но их фундаментальное научное значение неоспоримо.

Значительный вклад в дальнейшее исследование международно-правовых аспектов борьбы с терроризмом внесли В. Ф. Антипенко, Ю. С. Ромашов, В. П. Емельянов, Ю. М. Антонян, В. В. Крутов, Ю. А. Иванов, Г. В. Овчинский, В. В. Демиденко, Л. В. Багрий-Шахматов и другие отечественные и зарубежные юристы, политологи.

До недавнего времени понятия “терроризм”, “международный терроризм” в полной мере не были раскрыты и не находили своего юридического закрепления в международных и национальных нормативных документах. Нет единства мнений на эту проблему и среди ученых.

Ю. М. Антонян определяет международный терроризм как “организацию и осуществление насильственных актов любого рода против граждан и имущества государства ради запугивания населения” [1, 64]. Т. С. Бояр-Сазонович полагает, что терроризм характеризуется “осуществлением, попыткой или угрозой применения определенных действий, связанных с любыми формами насилия как физического, так и психического” [2, 139]. Л. В. Багрий-Шахматов рассматривает терроризм как “комплексный политико-правовой феномен, носящий репрессивный характер либо оппозиционное насилие” [3, 13]. В. Ф. Антипенко утверждает, что терроризм является средством насилия для влияния путем запугивания [4, 171].

Практически все ученые признают присущими терроризму такие признаки, как насилие, нагнетание в обществе страха и паники, принуждение к выполнению неправомερных требований со стороны органов государственной власти.

Целью настоящей статьи является попытка дать определение понятия терроризма как явления международного масштаба, исключаящего двойной стандарт в подходе к проблемам терроризма.

Терроризм обязательно характеризуется насильственными действиями с целью дестабилизации политической обстановки.

События в Соединенных Штатах 11 сентября 2001 года, потрясшие весь мир жестокостью и размахом, явились толчком активности мирового сообщества в борьбе с терроризмом. Многие страны присоединились к международным актам по предотвращению терроризма. В их числе и Украина, принявшая Законы Украины “О присоединении Украины к Международной конвенции по борьбе с бомбовым терроризмом”, “О ратификации Европейской конвенции по борьбе с терроризмом” и др. Международные организации активизировали работу по разработке мер для предотвращения терроризма. Например, 2-13 декабря 2002 года в Лондоне на Дипломатической Конференции приняты поправки к Международной Конвенции СОЛАС-74, касающиеся опознавательных номеров судов, морской охраны судов и портовых сооружений и т. п.

Необходимость всестороннего изучения терроризма как социально-правового явления, анализа причин его возникновения и роста, выработки эффективных средств для использования всех законных форм и методов его предупреждения очевидна. Эту задачу выполняют руководители государств, международные организации, ученые, практические работники правоохранительных органов и все прогрессивное человечество.

Но наряду с этими позитивными стремлениями по обузданию террористов появилась негативная тенденция размывания понятия терроризм. Не к о т о р ы е страны все шире используют, демонстрируемый через СМИ, террор для создания страха “терророфобии”, которая оказывается инструментом политических игр. Она активно используется для внедрения в массовое сознание “образа врага”. Например, образ “исламского врага” служит для побуждения объединения Запада в противовес Юго-Восточной “террористической угрозе” [5, 117].

По мнению директора Института США и Канады В. Кременюка, администрация президента Буша, “чтобы сыграть на шовинистических чувствах американцев и на их желании отомстить за 11 сентября, придумала доктрину “оси зла” [6, 3-4]. Под надуманным предлогом “спасения мира от терроризма и ядерной угрозы” американцы присвоили себе право без санкций ООН и Совета Безопасности вторгаться в суверенные государства. В этой связи уместно утверждение В. Ф. Антипенко о “последовательном демонтаже” государств, когда в качестве силовой составляющей может быть использовано навязывание протестующим государствам террора и его эскалация [7, 90]. Совершенно очевидно, что такое толкование терроризма недопустимо, так как является нарушением норм международного права и противоречит здравому смыслу и пониманию сути терроризма. Недопустимо любой вид агрессии оправдывать борьбой с террористами, спекулируя понятиями “возрождение демократии”, “национально-освободительная борьба” и др.

Нормальным, частым явлением стали научные дискуссии о толковании понятия “терроризм”; не лишен смысла и политический шантаж с использованием этого правового термина, но в трактовке терминологии, особенно в законодательстве, мешает выработать криминалистические методы расследования, их раскрытия, процессуального оформления и, в конечном итоге, снижает эффективность самой борьбы с терроризмом.

В законодательстве Украины не закреплено юридическое понятие “терроризм”, а дано лишь определение террористического акта.

Статья 258 УК Украины имеет ввиду под террористическим актом применение оружия, совершение взрыва, поджога, иных действий, создающих опасность для жизни; здоровья человека, либо причинение значительного имущественного ущерба, либо наступления тяжких последствий, если такие действия были совершены для нарушения общественной безопасности, запугивания населения, провокации военного конфликта, международного осложнения или для воздействия на принятие решения или несовершение действий органами государственной власти либо органами местного самоуправления, должностными лицами этих органов, объеди-

нениями граждан, юридическими лицами для привлечения внимания общественности к определенным политическим, религиозным либо иным взглядам виновного (террориста), а также как угроза совершения указанных действий в тех же целях [8, 547].

Данное определение является неудавшейся попыткой собрать в единой статье кодекса содержание всего международного правового документа — Брюссельской международной конвенции по вопросам унификации уголовного законодательства, 1930 г., — причем в весьма произвольной форме.

Украинские ученые, рассматривая вопросы в области правового регулирования уголовной ответственности за терроризм, причисляют к терроризму многие составы преступлений, содержащихся в различных разделах УК Украины: за посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля, захват заложников, захват государственного здания или сооружения, незаконное завладение транспортным средством, блокировку транспортных коммуникаций, захват транспортного предприятия и т. д.

Такой произвольный подход к толкованию терроризма может привести к искусственному “созданию террористов”, когда лицам, совершившим насильственные преступления (хулиганство, причинение телесных повреждений на бытовой почве в отношении, например, депутата и т. д.) могут быть инкриминированы якобы террористические акты.

В проектах Закона Украины “О борьбе с терроризмом”, неоднократно рассматриваемые Верховной Радой Украины в 2002 году — новации, а именно “технологический терроризм”, где упомянуты “преступления террористической направленности”, где, среди прочего, есть “использование ... компьютерных и коммуникационных линий... захват потенциально опасных объектов”. Террористической деятельностью предлагалось считать “пропаганду и распространение идеологического терроризма”, а также “призывы к насилию для достижения целей терроризма”, “создание условий для осуществления террористического акта с использованием политических, религиозных и других организаций и движений”.

Проекты Закона значительно расширяли толкование террористического акта, по сути, за счет информационной и идеологической деятельности, признаваемой как террористическая. Эти новации, безусловно, затруднили бы правоприменительную практику.

26 сентября 2003 года принят Закон Украины “О борьбе с терроризмом”, в котором определяется понятие терроризма так: “Терроризм — суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, ціленаправленому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей” [9, ч. 1 ст. 1].

В законе содержится понятие и определение “мижнародного терроризма”, как совершение насилия “у світовому чи регіональному масштабі”.

Таким образом, впервые правовое определение терроризма в национальном законодательстве раскрыто и юридически закреплено.

Это значительный шаг в деле повышения эффективности правового усовершенствования норм борьбы с терроризмом, требующий серьезного правового анализа и практического воплощения в деятельность правоохранительных органов Украины.

Изложенное позволяет прийти к следующим выводам:

— *терроризм* определяется как политически мотивированное насилие в любых формах против мирного населения с целью принуждения органов государственной власти к принятию неправомερных решений;

— *террористические акты* не могут иметь оправдания, независимо ни от ка-

ких обоснований политического, философского, идеологического, расового, этнического, религиозного или другого иного характера, которые могут приводиться в их оправдание;

– правовую основу взаимодействия стран в борьбе с терроризмом составляют международные договоры на универсальном и региональном уровнях, двухсторонние и многосторонние соглашения о правовой помощи по уголовным делам и экстрадиции;

– осуществление практических мероприятий, направленных на присоединение Украины к действующим международным соглашениям в сфере борьбы с *терроризмом* положительно отражается на уровне национально-правовой имплементации международных норм в национальное законодательство;

– необходима дальнейшая разработка усовершенствования концепции нового украинского *антитеррористического* законодательства с учетом необходимости его согласования с международным правом и провозглашения стратегии интеграции Украины в международные структуры по борьбе с *терроризмом*;

– существенной практической мерой по предупреждению *терроризма* явилось бы создание специальных органов (и дальнейшее их развитие), отвечающих за организацию борьбы с *терроризмом* и оперативных подразделений для пресечения террористических актов в различных странах.

Литература

1. Антонян Ю. М. *Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование*. — М.: Щит-М, 1998. — 164с.
2. Бояр-Сазонович Т. С. *Международный терроризм: политико-правовые аспекты*. — К.: Одесса: Лыбидь, 1991. — 191с.
3. Багрий-Шахматов Л. В. *Общественная опасность терроризма для морехозяйственного комплекса и ответственность за него по новому УК Украины*. // *Вестник Одесского института внутренних дел. Спецвыпуск — Одесса*. — 2002. — С. 13-17.
4. Антипенко В. Ф. *Современный терроризм: состояние и возможности его упрощения. Криминологическое исследование*. — Киев, 1998. — 171с.
5. Будиянский Н. Ф. *Терроризм и глобальные политические игры*. // *Вестник Одесского института внутренних дел. Спецвыпуск*. — Одесса — 2002. — С. 116-122.
6. Кременюк В. Буш и Хусейн враги навек. // *Аргументы и факты в Украине*. — 2003. — №12. — С. 3-4
7. Антипенко В. Ф. *Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы*. — Киев.: Юнона — М., — 2002. — 723с.
8. *Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова*. — Х.: Одиссей — 2001. — 936 с.
9. Закон Украины “О борьбе с терроризмом”. ВВС, 2003, №25. — С. 180

В. М. Прусс, канд. юрид. наук, проф.

Одеська національна морська академія,
кафедра адміністративного і кримінального права,
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65029, Україна

**НЕВИЗНАЧЕННІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ
ПОНЯТТЯ “ТЕРОРИЗМ”**

РЕЗЮМЕ

Правова природа тероризму як злочину міжнародного характеру та його юридичне поняття вперше розкрито та закріплено в національному законодавстві. Необхідне подальше вдосконалення концепції нового українського антитерористичного законодавства з урахуванням необхідності його узгодження з міжнародним правом і проголошення стратегії інтеграції України в міжнародні структури по боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: злочин, тероризм, міжнародний тероризм, насилля, безпека.

М. О. Саракуца, викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ В УПРАВЛІННІ СПІЛЬНОЮ ЗОВНІШНЬОЮ ПОЛІТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті надається дослідження еволюцію ролі Європейської Комісії в реалізації одного з основних напрямків Європейського Союзу, її другої опори — Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ). Розглянуто статус Європейської Комісії та повноваження її в формуванні та здійсненні зовнішньої політики як у теперішній час, так і у майбутньому.

Ключові слова: Європейська Комісія (далі ЄК), Європейський Союз (далі ЄС), Спільна зовнішня політика та політика безпеки (далі СЗПБ), “друга опора ЄС”, Конституція ЄС.

Роль Європейської Комісії в інституційній структурі Європейського Союзу важко переоцінити. Вона є одним з головних інститутів ЄС, втілюючи наднаціональні засади в європейському будівництві. Комісія виконує функції охоронця європейської законності, добиваючись неухильного виконання положень засновницьких договорів.

Досліджуючи місце та роль Єврокомісії в ЄС порівняно з іншими інститутами ЄС, більшість вітчизняних (Копійка В. В., Топорнин Б. Н., Кашкин С. Ю.) і зарубіжних учених (Кернз В., Хартлі Т., Сміт М., Спенс Д.) акцентують увагу на її функціонуванні в рамках так званої “першої опори” Європейського Союзу — Європейського Співтовариства. Оскільки Комісія має необхідні ресурси та механізми для управління поточними справами ЄС, на неї було покладено повноваження представляти ЄС у відносинах з іншими суб’єктами на міжнародній арені.

Комісія ЄС **несе виключну відповідальність за ряд зовнішніх напрямів:** у торгівлі, у гуманітарній сфері, допомозі розвитку, реабілітації та відновленні (внаслідок руйнувань та катастроф будь-якого характеру), регулювання санкцій, включаючи комплекс заходів з цивільного кризового реагування. Рада та Комісія спільно відповідають за забезпечення зовнішніх дій ЄС у цілому, в контексті зовнішніх зносин, безпеки, економічної політики та політики розвитку [1, 44].

Був створений багатогалузевий механізм представництв Комісії, розташованих на території партнерів ЄС. Деякі з них виконують обов’язки посольств (наприклад, у Вашингтоні та Токіо), інші діють як місії при міжнародних організаціях (ГАТТ, ООН та ін.).

Оскільки сітка делегацій Комісії ширша, ніж система закордонних посольств багатьох з держав-членів, делегації ЄС подекуди виступають у якості єдиного представника ЄС у країні, і тоді їхня представницька роль для ЄС в цілому зростає.

Зарубіжні дипломатичні представники практично акредитуються при Європейській Комісії, а їх голови вручають вірчі грамоти головному в Раді та Президенту Комісії.

Комісія веде нагляд за виконанням угод різними міжнародними організаціями.

Наприклад, вона контролює діяльність АКТ і організацій Центральної та Латинської Америки [2, 270]. Фактично Комісія грає роль “вартового” зовнішніх інтересів Європейського співтовариства.

Важливим повноваженням Комісії, згідно з процедурою (передбаченою ст. 228 Договору про ЄС), є те, що вона направляє рекомендації Раді з питань ініціювання переговорів та за загальним правилом виступає в якості інституту, уповноваженого на проведення цих переговорів. Делегація Комісії проводить переговори в рамках директивних вказівок Ради; і після схвалення нею підписаного Комісією договору, він набирає чинності [3, 270].

Однак усіма цими повноваженнями Європейська Комісія **володіє виключно в межах комунітарного права** Європейського Співтовариства.

Що ж до другої опори ЄС — Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ), — ситуація зовсім інша. Роль Комісії в реалізації другої опори недостатньо висвітлена та незаслужено зменшена в роботах українських європейців. Отже, метою мого дослідження є аналіз ролі Європейської Комісії в управлінні спільною зовнішньою політикою ЄС. Доцільно простежити поетапну еволюцію та сучасну роль Європейської Комісії в формуванні та реалізації СЗПБ Євросоюзу, особливо, беручи до уваги інституціональну реформу, що проводилась; безпрецедентне розширення Європейського Союзу; а також підписання Європейської Конституції, що істотно змінить її роль у СЗПБ.

Ідея створення єдиного політичного курсу країнами-членами Європейського Економічного Співтовариства (далі ЄЕС) виникла практично одночасно з ідеєю європейської інтеграції. Але пройшло понад двадцять років для того, щоб в 1970 р. в Люксембурзі було створено систему Європейського Політичного Співробітництва (далі ЄПС), який передбачав регулярні зустрічі міністрів зовнішніх справ і голів урядів політичних департаментів МЗС країн-членів ЄС з метою координації їх зовнішньополітичних позицій.

З самого початку функціонування нового утворення, воно базувалося виключно на міжурядовій основі, приймаючи рішення шляхом консенсусу. Наднаціональний механізм співробітництва було відкинута через побоювання втратити суверенітет країн-членів. Таке саме трапилось і з Європейською Комісією.

Особливим супротивником залучення Комісії до вирішення питань зовнішньої політики була Франція. Завдяки їй у Люксембурзькій тезі було закріплено ствердження, що тільки у випадку, якщо діяльність Міністрів торкається сфери дії Європейського Співтовариства, Комісія буде привернення для з’ясування точок зору [4, 305].

Протягом найближчих років цей принцип непохитно виконувався. Комісії доводилось боротися за кожне запрошення, іноді з допомогою якоїсь з країн-членів, але завжди при активному протистоянні Франції.

До кінця 70-х років позиція Європейської Комісії в ЄПС не була встановлена. Вона була представлена на Міністерських зустрічах та засіданнях Політичного Комітету, але не на засіданнях Європейських Кореспондентів — органу, що координує роботу ЄПС та контролює його практичні і процедурні аспекти.

Деяке зміцнення статусу Комісії в ЄПС відбулось у 1981 р. у зв’язку зі зміною політичного керівництва Франції. Підписана країнами-членами Лондонська доповідь рекомендувала їм проводити консультації один з одним та з Європейською комісією з міжнародних проблем, що торкаються всіх членів.

Проте юридична участь Комісії в справах зовнішньої політики була закріплена лише з прийняттям Єдиного Європейського Акта в 1987 р. Цей документ включив ЄПС в систему договорів, що засновують ЄЕС та зміцнив його наднаціональний характер, закріпивши в параграфі 3-в ст. 30 положення про те, що Комісія буде “цілком асоційована з діяльністю в рамках Політичного співробітництва” [5].

На практиці участь ЄК в ЄПС залишилась обмеженою. Такий розвиток подій

сповна влаштовував держави-члени, що протистояли перспективі можливої кому-нітаризації ЄПС внаслідок підключення до нього наднаціональних структур. Та й сама Комісія побоювалась, як би залучення в ЄПС як цілком міжурядовий механізм (котрому вона з самого початку займала підлегле становище), не відобразилось на її повноваженнях та незалежності.

Маастрихтський Договір 1992р. що поклав початок Європейському Союзові, створив в його рамках новий напрямок, який отримав назву “Спільної зовнішньої політики і політики безпеки”, попередником якого було Європейське Політичне Співробітництво.

Що до визначення статусу та повноважень інститутів, Договір про ЄС головну роль призначив Європейській Раді і Раді ЄС. Ці два інститути, які протягом всього розвитку європейської інтеграції були суто міжурядовими органами, встановили характер нового утворення.

Повноваження Комісії в Маастрихтському Договорі були прописані найбільш абстрактно. Вона, як і кожна держава-член, може вносити до Європейської Ради будь-яке питання, що стосується СЗПБ, та може надавати Раді пропозиції, хоча й не має на це монопольного права, приміром такого, як у питаннях, що стосуються базових сфер відповідальності Співтовариств. (п. 1 ст. 22) [6].

Комісія також може, як і кожна держава-член, ініціювати скликання надзвичайного засідання Ради ЄС та надавати свої розробки до Політичного управління для їх врахування в подальшій роботі (п. 2 ст. 22). Вона допомагає головуючому у проведенні переговорів про підписання міжнародних угод з проблематики СЗПБ (ст. 24). Комісія також виконує бюджет спільної зовнішньої політики та політики безпеки в межах загального бюджету ЄС. Рада та Комісія спільно відповідають за забезпечення наповнення зовнішніх дій ЄС у цілому, в контексті зовнішніх зносин, безпеки, економічної політики та політики розвитку [6].

Незважаючи на чималу кількість вказаних можливостей, усі вони спочатку мали консультативний або делегований характер. За Маастрихтським Договором ЄК у своїх правах була фактично прирівняна до будь-якої країни-члена і не чинила реального впливу на здійснення спільної зовнішньої політики ЄС.

У теперішньому стані (зі змінами, що затверджені Амстердамським (1997 р.) та Ніщкським (2001 р.) договорами), установчі договори про створення ЄС визначають дві основні форми участі Комісії ЄС у здійсненні СЗПБ. По-перше, Комісія “повністю залучається роботи в галузі зовнішньої політики та політики безпеки” (п. 4 ст. 18, ст. 27), де Комісія поряд із державами-членами користується правом політичної ініціативи. Комісія має бюджетні важелі управління та забезпечує відповідність дебатів з зовнішньої політики спільним інтересам Європейського Союзу як інтеграційної спільноти.

По-друге, Комісія діє як зовнішній представник в усіх сферах інтересів Європейського Співтовариства. Цей аспект передбачає, що Комісія є учасником формулювання політики в Брюсселі й водночас представляє інтереси ЄС в світі через сітку представництв ЄС. Ці представництва Комісії в третій країнах та на міжнародних конференціях повинні співробітничати для втілення загальних позицій та спільних дій, прийнятих Радою [1, 44].

В останні роки роль Європейської Комісії значно зміцнилась. Вона все частіше вносить пропозиції щодо пріоритетів та стратегій СЗПБ, тісно взаємодіє з Хав'єром Соланою, що посідає посаду Головного представника з питань СЗПБ. І цьому є кілька причин.

Комісія є єдиним інститутом Європейського Союзу, що має міцний адміністративний апарат, в складі якого нараховується більш ніж 18 тис. працівників. Природно, що при постійному розширенні сфери СЗПБ участь Комісії просто необхідна для здійснення всієї підготовчої роботи.

Крім того, Європейський Союз займається, в першу чергу, економічними спра-

вами, і без використання інструментів зовнішньоторговельної політики будь-які зовнішньополітичні акції важко здійснити. А це — виключна сфера діяльності Комісії.

Якоюсь мірою рішенням виникаючих проблем сприяє сформульована Комісією власна концепція зовнішніх зв'язків. Її основні положення були викладені в документі Комісії “Проект для Європейського Союзу”, який був опублікований у 2000 р.

На думку Комісії, різноплановість правового режиму, що використовується в межах Співтовариств та другої опори, не забезпечує реальну присутність ЄС на міжнародній арені. Послаблює ефективність зовнішньополітичних зусиль також та обставина, що в межах Європейського Союзу відсутній єдиний центр керівництва зовнішньою політикою. Ця позиція Комісії була врахована при підготовці проекту Конституції ЄС, що була підписана в липні 2004 р.

Згідно з цим документом, функції, які раніше здійснювали член Єврокомісії, відповідальний за зовнішні зв'язки, та Верховний представник ЄС з питань СЗПБ, виконуватиме Міністр закордонних справ ЄС, який буде призначатися Європейською Радою, за згодою Президента Комісії.

Він робить внесок у розвиток спільної зовнішньої політики Союзу, шляхом подання своїх пропозицій, та здійснює її за дорученням Ради Міністрів. У руках Міністра іноземних справ концентруються величезні повноваження: крім вищезгаданих, до нього переходять головуєчої країни в сфері СЗПБ (Ст. III-197, III-229).

Міністр закордонних справ Союзу є одним з Віце-Президентів Комісії. Він відповідає, в рамках Комісії, за зовнішні зв'язки та координування інших аспектів зовнішніх відносин Союзу. Він може спиратись на підтримку Комісії, вносячи пропозиції про зовнішньополітичні ініціативи на розгляд інститутів одночасно від свого імені та від імені Комісії. Будь-як і інші пропозиції про зовнішні дії, які готуються спільно Міністром та ЄК, передаються в Раду самою Комісією (Ст. 27) [7].

Комісія також не втратила свої права, викладені в чинних установчих договорах, стосовно участі в зовнішньополітичній галузі Європейського Союзу. Вона завжди має право звернутися до Ради Міністрів з будь-яким питанням щодо спільної зовнішньої політики і політики безпеки. П. 3 Статті III-193 Конституції зазначає, що “Союз забезпечує когерентність різних сфер його зовнішньої діяльності... Рада Міністрів і Комісія, за підтримки Міністра Закордонних Справ Союзу, забезпечують цю когерентність і співпрацюють для досягнення цієї мети” [7].

Таким чином, проаналізувавши місце Єврокомісії в реалізації зовнішньополітичного напрямку в процесі інтеграції Європейського Союзу, доцільно зробити наступні висновки:

1. Європейська Комісія відіграє **основну роль в здійсненні всіх видів зовнішніх зносин** Європейського Співтовариства. Втілюючи наднаціональне начало ЄС, Комісія реалізує бюджет Союзу, підтримує відносини з третіми країнами та міжнародними організаціями, ініціює та проводить з ними переговори.

2. У процесі створення зовнішньополітичного напрямку ЄС, Комісія була з самого початку усунена від участі в ньому. Лише з підписанням Маастрихтського договору вона набула можливості впливати на процес розробки зовнішньої політики ЄС.

3. Останнім часом відбувається **значне посилення позицій Комісії у реалізації СЗПБ**. Особливі повноваження Комісія отримує після набуття чинності Договору про Конституцію ЄС. В межах Єврокомісії створюється нова посада **Міністра іноземних справ ЄС**, який з'єднає в своїх руках всі зовнішньополітичні функції, які зараз здійснюються різними органами ЄС. Інституціоналізація співробітництва між Міністром іноземних справ і Європейською Комісією призведе до подальшого закріплення Комісії як рівноправного учасника Спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Література

1. Толстов С. *Європейське співробітництво в сфері зовнішньої політики та політики безпеки / / Інституційні реформи в ЄС. Аналітичний щоквартальник. — 2003. — № 4. — С. 41-51.*
2. Michael Smith. *The Commission and external relations. The European Commission. Second edition / edited by Geoffrey Edwards and David Spence. — London: Cartemill International LTD., 2000. — 405 p.*
3. *Європейское право: Учебник для вузов / Под общ. ред. Л. М. Энтина. — М.: Изд. НОРМА., 2001. — 720 с.*
4. Simon Nuttall. *The Commission and foreign policy-making. The European Commission. Second edition / edited by Geoffrey Edwards and David Spence. — London: Cartemill International LTD., 2000. — 405 p.*
5. База даних законодавства ЄС: [http:// europa. eu. int/eur-lex](http://europa.eu.int/eur-lex)
6. *Treaty on European Union, together with the complete text of the Treaty establishing the European Community / / Official Journal of the European Communities, Volume 35, 1992.*
7. *Договір про Конституцію для Європи. Центр європейського та порівняльного права Міністерства Юстиції України: [http://www. eclc. gov. ua/new/html/ukr/main. html](http://www.eclc.gov.ua/new/html/ukr/main.html)*

М. А. Саракуца

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОМИССИИ В УПРАВЛЕНИИ ОБЩЕЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКОЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты исследования роли Европейской Комиссии в управлении Общей внешней политикой Европейского Союза. Проведенный анализ свидетельствует о том, что в будущем роль Комиссии в области второй опоры ЕС будет неуклонно возрастать, особенно после создания в ее рамках новой должности — Министра иностранных дел Европейского Союза.

Ключевые слова: Европейская Комиссия, Европейский Союз, Общая внешняя политика и политика безопасности (ОВПБ), “вторая опора ЕС”, Конституция ЕС.

ЗМІЦНЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА БОРТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.352:

Е. И. Арабаджи, соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ КОРРУПЦИИ

В статье рассматриваются причины возникновения и существования такого явления как взяточничество во всех сферах государственной службы.

Определены некоторые направления, по которым, как думает автор, должна вестись борьба с этими противоправными действиями.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, властные структуры, злоупотребление, государственный аппарат.

Коррупция, по справедливому замечанию большинства политических и общественных деятелей, захлестнула современную власть на всех ее уровнях. Взятничество является одним из проявлений коррупции. В правовом понимании коррупция — это злоупотребление властными полномочиями для получения выгод в личных целях. Эксперты Совета Европы разработали общее определение коррупции. Коррупция — это взяточничество, подкуп и любое другое поведение лица, наделенного ответственностью в публичном или частном секторе, которое нарушает свои обязанности, вытекающие из его публичного статуса как публичного лица, частного наемного работника, независимого агента или другого статуса подобного рода, и нацелено на получение неправомерных преимуществ любого рода для себя или другого лица.

Коррупция не является правонарушением как таковым. Отдельные ее проявления запрещены УК под угрозой уголовного наказания (взяточничество, злоупотребление должностными полномочиями, незаконное участие в предпринимательской деятельности, служебный подлог и др.); другие проявления могут рассматриваться в качестве дисциплинарных проступков (служебные злоупотребления, не причиняющие большого ущерба; поборы и незаконные подарки, не являющиеся взятками).

Социальная сущность коррупции — в потере функции, деградации аппарата публичной власти. Коррумпированный аппарат уже не пригоден для отправления функции государства и местного самоуправления, он бесполезен для общества. Это корпорация, которая обслуживает лишь внутренние свои потребности и работает в собственных интересах, сохраняя при этом видимость государственных форм. Взятничество является самой опасной формой коррупции. Опасность ее состоит в особой дерзости взяточника, превращающего властные полномочия в предмет торговли. Он не только использует властные полномочия вопреки интересам общества и государства, предоставляющего ему эти полномочия, но и продает их посторонним лицам. Для взяточничества, как проявления коррупции, характер-

ны все ее основные черты (извлечение выгод из должностного положения, изменнический характер, поражение аппарата публичной власти). К наиболее типичным проявлениям коррупции также относится подкуп чиновников и государственных деятелей всех рангов, взяточничество по принципу личной преданности, родственных связей, приятельских отношений.

Коррупция получает наибольшее распространение, когда в обществе и государстве бюрократия превращается в особый корпоративный социальный слой, наделенный широкими полномочиями. При этом, чем больше взаимная разобщенность членов общества, тем менее возможен их контроль за деятельностью бюрократического аппарата, тем больше возможностей у представителей последнего желание выдавать выполнение формальных управленческих процедур за содержание управленческой деятельности, подчинять институты управления своим корыстным, кастовым целям.

Анализируя в данном контексте проблемы бюрократизации, еще К. Маркс в работе “Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта” отмечал: чем меньше социальные и классовые силы в обществе, тем сильнее власть бюрократии, так что в целом политическое влияние бюрократии обратно пропорционально зрелости и силе основных социальных классов, составляющих государство.

Преследуя свои частные интересы, представители бюрократического аппарата управления рассматривают соответствующие институты и процедуры как источник своего обогащения и существования, используя при этом взяточничество как один из способов. При этом, естественно, они не могут считаться с интересами общества, но всякий раз, когда для этого предоставляется возможность, они способны подчинить их своим эгоистическим интересам и потребностям.

Коррупция также является не только условием, но и следствием функционирования теневой экономики, усилением имущественной дифференциации общества, падение нравов и деградации общественно-политической жизни. Не потому ли в настоящее время волна криминализации захлестнула страну? Даже по официальным данным на долю теневой экономики в стране приходится 20%, а по расчетам Мирового банка — 40% внутреннего валового продукта. Как отмечается в Концепции социально-экономического развития России на период до 2005 года, широкое распространение в стране получили криминальные формы поведения субъектов экономических отношений, решения ими экономических задач в обход существующих законов. Политика государства в данной сфере должна быть направлена на недопущение перехода экономической преступности в новое качество — криминализацию всей экономической системы государства.

В сегодняшних государствах СНГ важные объекты и сектора экономической сферы находятся под жестким прессингом криминальных структур. Данный прессинг зачастую осуществляется при помощи “подарков” и подношений тем самым представителям власти, что в частности является взяточничеством. В результате мы имеем слияние коррумпированных государственных чиновников различного уровня и мафиозных структур. В 2002 году по оценке экспертов более 30% общего объема стартового капитала в частном секторе экономики имело криминальное происхождение (“Независимая газета” 6 сентября 2002 года).

Неуклонно растущие экономические и финансовые возможности дельцов теневых бизнеса приводят к возрастанию масштабов подкупа влиятельных чиновников в государственных структурах крупные преступные группировки в России тратят от 30% до 50% своих прибылей. В Украине сумма взяток ежегодно достигает торгового оборота страны за 2 месяца.

Соблазн получения взятки особенно велик на фоне низкой заработной платы. Несмотря на периодически принимаемые меры по борьбе с коррупцией, риск, сопряженный с должностными нарушениями, несопоставим с теми материальными преимуществами, которые приобретает чиновник в результате своих противоправ-

ных действий. Естественно, с увеличением заработной платы государственных служащих взяточничество может в определенной степени утратить свою привлекательность и масштабы. Однако следует отметить, что коррупция и другие противоправные действия определяются не только величиной заработной платы и боязнь потерять ее как основной источник доходов в случае увольнения, но и всей системой экономических и социальных гарантий, которыми располагает данный чиновник в настоящее время, и будет располагать при уходе на пенсию. Иначе говоря, экономический риск чиновника должен быть связан не только с потерей стабильной заработной платы, но и с риском утраты социальных гарантий в настоящем и будущем, т. е. аннулирование (как это имеет место в Германии) тех взносов, которые осуществляет государство во всевозможные (пенсионные, страховые и др.) фонды. В результате чиновник, уличенный во взяточничестве и уволенный с государственной службы, снова оказывается на старте своей трудовой деятельности, то есть с нулевыми показателями на своих пенсионных, страховых и прочих счетах. В таких условиях брать взятки становится не только сомнительным, но и экономически невыгодным делом.

Очень часто лоббирование экономических интересов направлено на деятельность законодательных и исполнительных органов государственной власти, причем чаще всего оно успешно реализуется в принятии необходимых законов, которые служат узкогрупповым интересам. Этому много причин. Во-первых, отсутствует предельно прозрачный механизм осуществления законодательной, исполнительной и судебной властей. Во-вторых, от выработки проекта соответствующих законов и решений фактически отстранено большинство общественных сил и, прежде всего, доминирующих сил рыночной экономики, каковыми являются трудящиеся, мелкое предпринимательство и потребители в лице их союзов и объединений. Иначе говоря, в решающей мере корни проблемы заключаются в отсутствии действенного механизма взаимодействия властных и общественных структур, отсутствие демократических институциональных форм согласования интересов, а, следовательно, и обратной связи между всеми ветвями государственной власти и общественными негосударственными структурами.

Таким образом, на данном этапе можно выделить следующие причины существования взяточничества и возникновения коррупции:

- непомерное разрастание бюрократического аппарата чиновников;
- криминализация властных отношений (зависимость власти от частного капитала);
- низкий уровень заработной платы государственных служащих;
- отсутствие общественного контроля над деятельностью органов государственной власти;
- несовершенство законодательства, регулирующего отношения власти и капитала.

Совокупность этих причин и приводит к широчайшему распространению коррупции.

Исследователей проблемы взяточничества заинтересовал примерный портрет среднестатистического взяточника. В 2000 году структура лиц, уполномоченных на выполнение государственных функций, незаконно получивших преимущества по государственной или муниципальной службе вопреки ее интересам, выглядела следующим образом:

- работники министерств и комитетов — 41,1%;
- сотрудники правоохранительных органов — 26,5%;
- работники контролирующих органов — 8,9%;
- работники таможенной службы — 3,2%;
- депутаты — 0,8%;
- иные категории — 19,6%.

Из приведенного статистического анализа не следует, что в наибольшей степени коррупции подвержены служащие органов исполнительной власти, поскольку численность соответствующих групп лиц, имеющих публичный статус, существенно различается. Также необходимо учесть, что особый уголовно-процессуальный статус депутатов, судей и прокуроров препятствует эффективному выявлению и привлечению к уголовной ответственности коррумпированных должностных лиц из их числа.

Актуальность исследуемой проблемы сомнений не вызывает. Это справедливо не только для государств, проходящих период становления, но и для мировой общест-венности также. Во всех государствах на различных этапах развития с коррупцией и взяточничеством боролись, и в настоящее время эта борьба не останавливается. Речь идет о выработке и совершенствовании мер репрессивного характера, нацеленных на неуклонное подавление коррупционных правонарушений путем формирования соответствующей законодательной базы. Не подлежит сомнению, что в борьбе с взяточничеством как одним из проявлений коррупции необходима максимальная активизация деятельности правоохранительных органов. Вместе с тем неоспоримо и то, что масштабы коррупции во многом зависят от характера принимаемых законов, чем больше они возлагают на государственные структуры разрешительных и распределительных функций, тем более питательная среда создается для коррупционных действий чиновников. Здесь важно, во-первых, не допустить монополизации властных полномочий какой-либо одной структуры или тем более одним лицом; во-вторых, эти полномочия должны быть опосредованы участием в процессе выработки решений легитимных общественных институтов.

Примечательный пример из этой области содержится в Отчете о мировом развитии за 1996 год Всемирного банка. В нем, в частности, констатируется, что в паспортных отделах США взяточничество как проявление коррупции практически отсутствует, так как граждане имеют право обращаться за паспортом в любое из многочисленных отделений, а общенациональная система регистрации исключает возможность повторного получения паспорта. Чтобы избежать взяток за более быструю выдачу паспортов, паспортные отделы сами предлагают ускоренное оформление за умеренную плату, и в определенной мере такое дублирование сводит на нет возможность подкупа должностного лица клиентами. Таким образом, расходы взяточников превышают возможную выгоду.

Как отмечает бывший глава ФСБ РФ Н. Ковалев: “Полностью искоренить коррупцию не возможно, она есть в любом, даже высокоразвитом государстве. Снизить ее до уровня, который не будет создавать угрозу основам государственного строя — наша задача”.

Борьба с данными противоправными явлениями должна вестись в нескольких направлениях, только тогда она будет давать заметные результаты. Это должно быть:

- совершенствование законодательной базы;
- усиление общественного контроля над деятельностью органов власти и законотворческим процессом;
- широкомасштабная борьба со всеми видами преступности;
- повышение заработной платы госслужащим;
- активное сотрудничество с международными организациями.

Как видим, между причинами существования взяточничества, возникновением коррупции и методами борьбы с этими явлениями самая непосредственная связь.

Борьба со взяточничеством будет тем действеннее, чем стабильнее экономическая ситуация в целом, чем выше социальные гарантии населения, чем более развиты демократические институты и традиции в обществе. Достижение такого уровня общественного развития позволит и коррупцию свести до минимума, сделать ее социально безопасной.

О. М. Архипов, здобувач,

Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/24, 65058, Україна

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Закріплення в Кримінальному кодексі України відповідальності за злочини проти довкілля **робить необхідним дослідження самої системи екологічних злочинів, як сукупності взаємопов'язаних, взаємодіючих норм спрямованих на захист навколишнього природного середовища від злочинних посягань.** Зроблено аналіз системи екологічних злочинів з метою визначення *поняття* екологічного злочину, *системи* екологічних злочинів, *елементного складу* цієї системи, *зв'язків* як у середині системи так і з іншими елементами системи права.

Ключові слова: екологічний злочин, система, система екологічних злочинів, елемент системи екологічних злочинів

Навколишнє природне середовище є умовою існування людини, джерелом її економічного та духовного розвитку. Загострення екологічної кризи з середини ХХ століття робить необхідним напрацювання комплексних заходів охорони навколишнього природного середовища. В межах загальної проблеми охорони навколишнього середовища питання кримінально-правового захисту довкілля мають особливе значення. Вчинення екологічних злочинів “викликає погіршення якості середовища існування людини, що веде до зниження тривалості життя, збільшення захворюваності, смертності й ослаблення генофонду населення; до утворення зон екологічного неблагополуччя та лиха; деградації поновлюваних природних ресурсів (родючих ґрунтів, лісових ресурсів та ін.); виснаження непоновлюваних природних ресурсів (мінеральної сировини, вуглеводневих енергоносіїв); зростання ризику великих техногенних катастроф; погіршення якості поверхневих та підземних вод, прибережних вод морів; до поширення радіоактивного забруднення; до забруднення повітряного басейну і небезпечної зміни клімату; небезпечного забруднення продуктів харчування, а також до зростання соціальної напруженості в результаті несприятливої екологічної обстановки” [1, 67]. Подальше загострення конфлікту, породженого антропогенним впливом на довкілля, підвищує вимоги до кримінально-правових засобів охорони довкілля (далі терміни *довкілля* та *навколишнє природне середовище* вживаються як синоніми), як засобів боротьби з особливо небезпечними проявами людської діяльності, в результаті якої створюється загроза самому існуванню людського суспільства через руйнацію його середовища. Ефективність вирішення проблеми кримінально-правової охорони довкілля залежить від ступеня напрацювання цього інституту, реального відображення ним суспільних відносин у певний історичний період розвитку і взаємодії його з іншими інститутами правової системи.

До прийняття 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України національному кримінальному праву не був відомий інститут кримінальної відповідальності за екологічні злочини. Дванадцять норм, що передбачали злочини проти природи, в Кримінальному кодексі Української РСР 1960р., який дістався Україні у спа-

дщину від радянської правової системи, були розміщені в главах злочинів проти власності, системи соціалістичного господарства та в деяких інших главах. “Вони не враховували якісні зміни характеру екологічних злочинів, обумовлених наслідками науково-технічного прогресу” [2, 80]. Тому проблема кримінально-правової охорони довкілля виглядала другорядною, не відображаючи реальний стан речей, тим самим, дедалі загострюючись.

Однак ще за радянських часів юристами інтенсивно обговорювалися проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти навколишнього природного середовища. Дослідженню проблеми кримінально-правової охорони довкілля присвячені праці О. Л. Дубовик, Ю. І. Ляпунова, В. Д. Пакутіна, Ю. С. Шемшученко та інших. Сьогодні проблемі кримінально-правової охорони довкілля присвячені праці Е. Н. Жевлакова, В. В. Петрова, А. М. Плешакова та інших вчених.

Закріплення в Конституції України невід’ємного права людини на безпечне для життя і здоров’я довкілля свідчить про перехід до якісно нового рівня вирішення проблеми охорони навколишнього природного середовища. Закріплення цього права на конституційному рівні свідчить про прагнення формувати та розв’язати одну з пріоритетних задач держави — охорони довкілля. Прийнятий 5 квітня 2001 року новий Кримінальний Кодекс України вже містить окремий розділ, що передбачає відповідальність за злочини проти довкілля. Крім цього, окремі норми інших розділів Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за діяння, що спричиняють (або можуть спричинити) шкоду довкіллю. Це свідчить про початок становлення та розвитку в кримінальному праві України інституту кримінальної відповідальності за екологічні злочини.

Інститут кримінальної відповідальності за екологічні злочини має багаторівневий характер і передбачає формулювання поняття цього інституту, визначення системи норм, його зв’язків з іншими інститутами кримінального права, аналіз взаємодії з іншими елементами системи охорони навколишнього природного середовища, ефективності дії та вирішення інших питань.

Закріплення в Кримінальному кодексі України розділу злочинів проти довкілля робить особливо необхідним дослідження системи таких злочинів, оскільки визначення системи екологічних злочинів, її елементно-структурного складу, функціональних зв’язків тощо має важливе як теоретичне, так і практичне значення. “Правильна побудова системи дозволяє найбільш повно виявити соціально-політичну сутність і ступінь суспільної небезпеки цих злочинів, відкриває можливість для виявлення нових аспектів аналізу кримінального природоохоронного законодавства, а також виявлення в ньому окремих вад чи протиріч з метою подальшого вдосконалення” [3, 57].

У зв’язку з відносною недослідженістю самої проблеми, питання системи екологічних злочинів є мало обґрунтованим і в науці кримінального права України. *Фактично потребують науково обґрунтованих визначень поняття екологічного злочину, поняття злочину проти довкілля, їх співвідношення, потребує дослідження поняття системи екологічних злочинів та багато інших проблем.* Тому метою цієї статті є дослідження системи екологічних злочинів, її елементного складу системи екологічних злочинів, висвітлення ряду інших, досі проблемних питань. Зазначимо тільки, що мова в даному випадку звичайно, йде не просто про екологічні злочини, а **про систему кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за екологічні злочини.** (Далі — поняття системи екологічних злочинів, у значенні **система кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за екологічні злочини**).

Теоретично проблема системи норм, що передбачають кримінальну відповідальність за екологічні злочини висвітлюється по-різному. Так, Т. Л. Сергеева (1963р), систематизуючи екологічні злочини, виділяє групи норм, спрямованих на охорону

таких об'єктів: земля, водні ресурси, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря, пам'ятки природи [4, 171-227].

П. Т. Некіпелов (1973р), систематизує норми, що передбачають кримінальну відповідальність за екологічні злочини, наступним чином: 1) норми з охорони рослинних ресурсів; 2) норми з охорони водних ресурсів; 3) норми з охорони риб та інших водних тварин; 4) норми з охорони наземних тварин; 5) норми з охорони атмосферного повітря; 6) норми з охорони землі і надр; норма з охорони пам'яток природи [5, 79-84]. Наведені теоретичні системи екологічних злочинів побудовані за радянських часів (1963-1973рр), коли не було нормативного закріплення інституту кримінальної відповідальності за екологічні злочини. Однак, по-перше, вони дають загальне уявлення про стан проблеми кримінальної відповідальності за екологічні злочини, а, по-друге, відображають основні напрямки подальшої роботи із удосконалення інституту кримінальної відповідальності за екологічні злочини.

* * *

Закріплення в КК України 2001р. окремого розділу злочинів проти довкілля послужило поштовхом для нового етапу досліджень інституту кримінальної відповідальності за екологічні злочини. “Із прийняттям зазначених норм у законі з'явилося чітке визначення кола екологічних злочинів, що дозволяє побудувати їх у систему та узаконити назву цих посягань” [2, 81]. Г. Поліщук пропонує розділити норми, які складають розділ КК “Злочини проти довкілля”, на *дві групи*: “норми, що встановлюють відповідальність за посягання на навколишнє середовище в цілому та носять загальний характер; і ті, які охороняють окремі елементи чи об'єкти довкілля” [2, 81], при цьому автор зазначає, що КК передбачає відповідальність й за інші злочини проти навколишнього середовища.

В іншому випадку сукупність даних злочинів розміщується в *чотирьох розділах*: I. Загальні склади (стет. 236, 441 КК); II. Посягання на спеціальні об'єкти кримінально-правового захисту (стет. 239-252, 254, 299 КК); III. Порушення правил використання небезпечних засобів (стет. 253, 265, 267, 268, 274, 326, 327 КК); IV. Потурання небезпеці, що виникла незалежно від винної особи та бездіяльність в надзвичайних ситуаціях (стет. 237, 238, ч. 3 ст. 243 КК). В свою чергу, ці розділи мають відповідні підрозділи. Причому, як видно, в загальну класифікацію ввійшли не тільки злочини проти довкілля, але й злочини, передбачені іншими розділами КК України [6, 404-406].

Наведені у юридичній літературі теоретичні класифікації екологічних злочинів свідчать про існування певних розбіжностей, пов'язаних з інститутом кримінальної відповідальності за екологічні злочини, починаючи із проблем **визначення поняття екологічного злочину, співвідношення понять екологічні злочини та злочини проти довкілля і, закінчуючи межами системи екологічних злочинів та її функціонуванням.** Крім того, хоча класифікація виступає одним з основних методологічних інструментів побудови певної системи злочинів, не можна обмежуватися тільки класифікацією нормативного матеріалу.

Аналіз системи екологічних злочинів *перш за все* передбачає **визначення поняття системи екологічних злочинів, тобто визначення об'єкта дослідження, його змісту, основних ознак, а по-друге, з визначення обсягу цього поняття, інакше кажучи, визначення елементного складу системи екологічних злочинів.**

Поняття системи екологічних злочинів охоплює ознаки системи та екологічного злочину, тому для розкриття поняття системи екологічних злочинів необхідно виділити істотні ознаки системи та ознаки екологічного злочину.

В загальній теорії систем поширеним є визначення системи як сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, що утворюють певну цілісність. “Понят-

тя “система” синтезує в собі всі аспекти системності об’єкта, представляючи його як єдність елементів, що знаходяться у певних зв’язках і відносинах, що визначають існування об’єкта як цілого і відносно незалежного зовні явища” [7, 13]. Отже, будь-яка система характеризується наявністю певної кількості елементів у їх єдності, зв’язків та відносин, що забезпечують цілісність та автономність системи. В свою чергу, як будь-яка функціональна система — система екологічних злочинів не простий набір взаємопов’язаних елементів. Це сукупність взаємопов’язаних елементів — норм, “у яких взаємодія і взаємовідносини набувають характер *взаємоспівдії* (рос. — *взаимосодействия*) компонентів для одержання фокусованого корисного результату” [8, 72]. Тобто норми, що входять до системи екологічних злочинів не просто взаємодіють між собою. Їхнє функціонування та взаємодія повинні забезпечувати досягнення відповідного узагальненого суспільно-корисного результату, через розв’язання окремими нормами поставлених перед ними спеціальних завдань. Задача яка стоїть перед окремою нормою, має бути виключно індивідуальною і специфічною, притаманною тільки певній нормі, щоб уникнути дублювання завдань, виникнення конкуренції, оскільки це знижує ефективність функціонування всієї системи.

Але, система екологічних злочинів, як система особливої природи, має свою специфіку, породжену природою права. Право — особливе явище об’єктивно-суб’єктивної природи, з притаманними тільки йому принципами та законами виникнення, побудови, функціонування та розвитку. А. А. Ушаков, визначаючи головну властивість права як “особливу форму ідеального відображення буття”, вказує, що: “будучи ідеальною категорією в світі явищ, правова норма є суб’єктивним вираженням об’єктивного, в ній об’єктивне і суб’єктивне живуть як зрощена єдність змісту і форми” [9, 92]. Інформаційні зв’язки, що йдуть від суспільства про наявність тих чи інших суспільних відносин активізують правотворчу діяльність держави, яка в свою чергу виробляє відповідні норми, ефективність функціонування яких перевіряється практикою. Тому наскільки реально система норм, що передбачають кримінальну відповідальність за екологічні злочини, буде відповідати об’єктивним суспільним процесам, — настільки ефективним буде вирішення завдань, поставлених перед цією системою.

З рештою, результат функціонування системи екологічних злочинів на практиці (як і системи права взагалі) виступає тим системоутворюючим фактором, який визначає життєздатність певного елемента системи, його ефективність, ефективність функціонування та життєздатність певної системи взагалі. Практика виступає критерієм перевірки системності інституту кримінальної відповідальності за екологічні злочини.

Отже, **першою визначальною ознакою системи екологічних злочинів як системи є те, що це — сукупність взаємопов’язаних кримінально-правових норм, функціонування яких повинно забезпечувати досягнення відповідного суспільно-корисного результату.**

Наступним етапом аналізу є визначення поняття екологічних злочинів як критерію формування елементного складу системи екологічних злочинів.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991р. містить поняття екологічного злочину [10], але не розкриває його, відсилаючи до Кримінального Кодексу України, який, в свою чергу, як відомо, такого поняття взагалі не містить, а містить поняття злочинів проти довкілля [11]. Такий стан речей робить украй важливим наукове визначення поняття екологічного злочину.

У теорії існує декілька визначень поняття екологічних злочинів. В одному випадку під екологічним злочином слід розуміти “передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія, бездіяльність), що посягає на навколишнє середовище і його компоненти, раціональне використання й охорона яких забезпечують

оптимальну життєдіяльність людини, і що складається в безпосереднім використанні природних об'єктів як соціальної цінності і що призводить до негативних їхніх змін" [12, 60]. Е. Н. Жевлаков піддає критиці наведене визначення, зазначаючи, що воно "не конкретне і не точне" [13, 309]. Сам Е. Н. Жевлаков визначає екологічні злочини як "суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом діяння, що посягають на суспільні відносини з охорони якісно сприятливого природного середовища, раціональному використанню його ресурсів та забезпеченню екологічної безпеки населення" [13, 317]. Однак зазначимо, що наведене визначення не зовсім відповідає чинному законодавству України, оскільки Конституція України передбачає право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони, нарешті Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначає, що "державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси" (ст. 5). Тобто в якості об'єкта визначаються конкретні природні об'єкти та навколишнє природне середовище в цілому.

Сутність поняття екологічного злочину, його істотні ознаки розкриваються через дослідження системи "людина — природне середовище".

Навколишнє природне середовище виступає джерелом речовини, енергії та інформації для людини, умовою і місцем її існування. При цьому, людина включена в навколишнє природне середовище як складовий елемент екосистеми — "просторового обмеження взаємодії організмів та оточуючого їх середовища" [14, 44]. Як біологічний вид людина включена в екосистемні зв'язки, а тому знаходиться у взаємодії та взаємозалежності від інших елементів екосистеми. Життєдіяльність людини підпорядковується законам функціонування екосистеми. Саме екосистемні зв'язки людини з оточуючим її природним середовищем (довкіллям) роблять можливим існування людини.

Однак людина істота не тільки біологічна, а й соціальна. Її буття визначається не тільки категорією біологічної поведінки, а й категорією свідомої, цілеспрямованої, вольової соціальної діяльності та підпорядковується не тільки біологічним законам, але й законам соціального розвитку. Діяльність людини, здійснюючись у межах екосистеми, виходить за межі біологічного існування. Людина не тільки споживає речовину, енергію з навколишнього середовища, але й свідомо змінює його, створюючи соціальне середовище. Діяльність людини обумовлюється свободою вибору поведінки, що дозволяє людині діяти або згідно із законами функціонування екосистеми або всупереч цим законам. Тому виникає необхідність упорядкування діяльності людини для забезпечення загально-соціальних інтересів, в тому числі щодо навколишнього природного середовища. При цьому, будь-який безпосередній вплив людини на нього опосередковується екологічними зв'язками людини з навколишнім природним середовищем, а тому за своєю природою має екологічний характер.

Однак екологічний характер може мати не тільки безпосередня взаємодія людини з навколишнім природним середовищем, але й опосередкована у зв'язку з технічними можливостями людини. Тому не будь-який злочин, що призводить до негативних змін в навколишньому природному середовищі, юридично можна віднести до екологічних. "Основною ідентифікаційною ознакою екологічних правопорушень слід вважати об'єкт протиправного посягання..." [15, 104]. До екологічних злочинів необхідно віднести діяння, що безпосереднім об'єктом мають навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти). "Властивості об'єкта посягання дозволяють зрозуміти зміст і ознаки інших елементів складу злочину

(спосіб вчинення, спрямованість умислу винної особи та інші ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину)" [16, 7]. Навколишнє природне середовище, як безпосередній об'єкт впливу, виступає визначальною ознакою екологічних злочинів та критерієм формування системи екологічних злочинів. Слід наголосити та тому, що природне середовище як безпосередній об'єкт екологічного має важливе значення для визначення елементного складу системи екологічних злочинів. Як зазначає В. Н. Кудрявцев, у реальному житті злочини спрямовані "... на численні і притому складні об'єкти" [17, 156], тому "доводиться виділяти основний (головний) об'єкт" [3, 60].

Кримінальний кодекс передбачає цілу низку норм, що опосередковано спрямовані на захист природного середовища від злочинних посягань, зокрема, від таких, які передбачені ст.ст. 113, 258, 264, 265; ч. 2 ст. 266; ст.ст. 267, 268; ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270, ч. ст. 271, ст. 272, ч. ст. 273; ст.ст. 274 — 277; ч. 3 ст. 278; ст. 279; ч. 3 ст. 280; ст.ст. 281, 283, 291; ч. 3 ст. 292; ст.ст. 326, 327 КК України. Ці норми (крім іншого) спрямовані на захист природного середовища. Однак не є екологічними у виключному розумінні цього терміна, оскільки діяння, передбачені цими нормами, мають ще й інші безпосередні об'єкти посягання. Щодо цього О. Л. Дубовик та А. Е. Жалинський зазначають, що кримінальний закон двоїсто окреслює групу екологічних злочинів: "а) прямо відображаючи це в диспозиції норми; б) встановлюючи відповідальність за діяння, які можуть нанести шкоду також і навколишньому середовищу" [12, 70]. В цьому випадку представляється доцільним говорити не про групу екологічних злочинів, а про *загальну систему кримінально-правових норм, що мають своїм завданням охорону навколишнього природного середовища*. Дана система охоплює *систему власне екологічних злочинів*, безпосереднім об'єктом яких є навколишнє природне середовище, та *систему норм екологічного характеру*, куди необхідно віднести сукупність наведених вище норм.

Навколишнє природне середовище охоплює собою "земну природу, всередині якої проживає та діє людина" [18, 98] і характеризується властивістю "самопідтримки та саморегуляції без постійного коригуючого впливу з боку людини" [14, 285]. Природні властивості окремих елементів навколишнього природного середовища дозволяють їх умовно виділити та забезпечити специфічну систему охорони. Крім навколишнього природного середовища в цілому, кримінально-правовій охороні підлягають такі окремі природні об'єкти: земля, надра, атмосферне повітря, води та море, континентальний шельф, ліс та інша рослинність, тваринний світ, території взяті під охорону держави, об'єкти природно-заповідного фонду. **Суттєвою ознакою об'єкта екологічного злочину є те, що він знаходиться в екосистемних взаємозв'язках з навколишнім природним середовищем, виступаючи як екосистема в цілому, або окремий елемент загальної екосистеми.** В момент посягання на такий об'єкт відбувається руйнація цих взаємозв'язків.

Таким чином, враховуючи загальне поняття злочину (визначене статтею 11 КК України), в екологічному злочині можна вбачати *суспільно небезпечне, протиправне, карне, винне діяння (дії чи бездіяльність) суб'єкта злочину, спрямоване безпосередньо на навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти)*. Крім загальних ознак злочину, суспільної небезпечності, карності та винності, екологічні злочини мають *визначальну ознаку, в якості якої виступає безпосередній об'єкт посягання — навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти)*.

На основі поняття системи та поняття екологічного злочину можна сформулювати *систему екологічних злочинів як сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих кримінально-правових норм, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища та попередження суспільно небезпечних, протиправних, винних, карних діянь (дій чи бездіяльності),*

безпосереднім об'єктом посягання яких є навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти).

Основними ознаками цієї системи відповідно є те, що: *по-перше*, це — сукупність кримінально-правових норм, які виступають первинними елементами системи. *По-друге*, кримінально-правові норми, як елементи системи, передбачають конкретні екологічні злочини — діяння, спрямовані безпосередньо проти природного середовища (окремих природних об'єктів) та мають свої завдання з охорони конкретних об'єктів у процесі функціонування. *По-третє*, в процесі функціонування елементи системи екологічних злочинів знаходяться в певних взаємозв'язках та взаємодії. Взаємозв'язки та взаємодія цих елементів в процесі функціонування спрямовані на охорону навколишнього природного середовища від злочинних посягань та попередження екологічних злочинів — як на досягнення певного корисного результату.

* * *

Наступним етапом дослідження системи екологічних злочинів є **елементно-структурний аналіз, який передбачає визначення елементного складу системи екологічних злочинів та визначення зв'язків системи, що формують її структуру**. Раніше ми зазначили, що критерієм віднесення злочину до складу екологічних виступає безпосередній об'єкт злочинного діяння, тобто навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти). У зв'язку з цим, у систему екологічних злочинів входять, перш за все, злочини проти довкілля, передбачені у VIII розділі КК України. Крім цього, до складу екологічних злочинів відноситься норма, що передбачає відповідальність за **екоцид** (ст. 441), оскільки безпосереднім об'єктом цього злочинного діяння виступає навколишнє природне середовище. Міжнародний характер екоциду робить необхідним виділення цього злочинного діяння в розділ злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Таким чином, на сьогоднішній день в систему екологічних злочинів входить двадцять норм. Група кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за діяння, які можуть спричинити шкоду навколишньому природному середовищу мають екологічно небезпечний характер, однак за сукупністю ознак не є власне екологічними злочинами.

Аналіз внутрішніх та зовнішніх зв'язків системи екологічних злочинів дозволяє розкрити внутрішню структуру системи, зв'язки та взаємозв'язки елементів, знайти певні недоліки в системі, у формуванні структурних зв'язків, які не можуть забезпечити стабільність системи, ефективність її функціонування.

“При побудові системи повинен використовуватися принцип однорідності критерію класифікації” [19, 95]. Критерієм однорідності елементного складу системи екологічних злочинів виступає навколишнє природне середовище, як безпосередній об'єкт злочинних посягань. Кожний елемент системи екологічних злочинів пов'язаний з об'єктом охорони, природа об'єкта посягання зумовлює генетичні зв'язки між елементами системи. Генетичні зв'язки, з одного боку створюють цілісну структуру, а, з іншого, унеможливають включення в систему неоднорідних елементів.

Перед кожним елементом системи екологічних злочинів стоїть конкретне специфічне завдання. Вирішення кожним елементом своєї задачі *працює на загальний ефект системи, досягаючи загального результату*. Тому робота на загальний результат, забезпечується координаційними зв'язками елементів системи екологічних злочинів, щоб окремі елементи системи, з одного боку, не виконували непритаманні їм функції, а, з іншого, не були б нефункціональними.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що: 1. Звичайно в межах статті не можливо в повному обсязі розкрити всі сторони системи екологічних злочинів. Зокрема залишилися поза увагою такі важливі моменти як системні функціональні зв'язки. Потребує аналізу кожна кримінально-правова норма, як елемент системи екологічних злочинів, та багато інших питань. 2. І все ж, у межах даної статті ми спробували: *по-перше*, висвітити **головні визначальні поняття** проблеми системи екологічних злочинів (загальне поняття системи, поняття екологічного злочину і т. д.); *по-друге*, виявити проблемні моменти, які висвітлюються під час аналізу зв'язків координації, ієрархії; *по-третьє*, окреслити коло питань, що виникають під час аналізу системи екологічних злочинів, та і останнє — намітити напрямки подальшого дослідження, в тому числі і питання термінології досліджуваної теми.

Література

1. Чертова Н. А. Объективные признаки преступлений против экологической безопасности водной среды и пути их совершенствования // Государство и право. — 2004. — №8. — С. 67-72.
2. Поліщук Г. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля // Право України. — 2003. — №3. — С. 80-84.
3. Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды. (Объект и система преступлений). — Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1977. — 80с.
4. Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому законодательству. — В сб.: Правовые вопросы охраны природы в СССР. — М.: Госюриздат, 1963. — С. 168-227.
5. Некипелов П. Т. Уголовно-правовая охрана природы // Советское государство и право, 1973. — №1. — С. 79-84.
6. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник. — Х.: ООО “Одиссей”, 2002. — 672с.
7. Туунова Л. Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория. — СПб: Издательство С. — Петербургского университета, 1991. — 136с.
8. Анохин П. К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы. — М.: Наука, 1978. — 400с.
9. Ушаков А. А. Право — субъективный образ объективного мира // Известия ВУЗов. — Правоведение. — 1973. — №2. — С. 90-99.
10. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25. 06. 1991г. №1264-ХІІ//ВВР України від 08. 10. 91. — 1991р. — №41. — ст. 546.
11. Кримінальний кодекс України // ВВР України. — 2001. — №25-26. — Ст. 131.
12. Дубовик О. Л., Жалинский А. Э. Причины экологических преступлений. — М.: Наука, 1988. — 240с.
13. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. — М.: Юридическая литература, 1995. — 544с.
14. Реймерс Н. Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы). — М.: Журнал “Россия Молодая”, 1994. — 367с.
15. Дубовик О. Л. Механизм действия права в охране окружающей среды. — М.: Наука, 1984. — 168с.
16. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. Учебное пособие. — Волгоград, 1976. — 120с.
17. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М.: Юридическая литература, 1972. — 356с.
18. Петров В. В. Экологическое право. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 557с.
19. Игнатов А. Н. Совершенствование Особенной части УК РСФСР // Советское государство и право. — 1972. — №5. — С. 95-99.
20. Черданцев А. Ф. Системообразующие связи права // Советское государство и право. — 1974. — №8. — С. 10-17.

21. Шемшученко Ю. С. *Правовые проблемы экологии*. — К.: Наукова думка, 1989. — 232с.
22. Алексеев С. С. *Общетеоретические принципы исследования структуры права // Советское государство и право*. — 1971. — № 3. — С. 41-47.
23. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10. 12. 2004р. №17.*
24. Блинова Л. И., Криволапов Г. Г. *Основные вопросы особенной части советского уголовного права. Учебное пособие*. — М.: Академия МВД СССР, 1976. — 120с.

А. М. Архипов

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, 65058, Украина

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

РЕЗЮМЕ

Анализ совокупности уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за преступления против окружающей среды, предполагает, прежде всего, определение понятия экологических преступлений, его содержания, объема. В теории уголовного права существуют различные мнения о понятии экологических преступлений. По нашему мнению, экологические преступления необходимо определять как преступления, непосредственным объектом посягательства которых становится окружающая природная среда или отдельные природные объекты, что, в свою очередь, предполагает определение элементного состава системы экологических преступлений.

Исследование складывающихся в системе экологических преступлений связей **позволяет раскрыть определенные пробелы в ее формальном выражении** и свидетельствует о необходимости дальнейшей разработки данной проблемы и, конечно, **о создании максимально эффективного механизма в борьбе с экологическими преступлениями**.

Ключевые слова: экологическое преступление, система, система экологических преступлений, элемент система экологических преступлений.

УДК 343.359.3:351.746.1(477)

Басель Али Диб, аспірант

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Украина

КОНТРАБАНДА В УКРАИНЕ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ

В статье рассматривается понятие контрабанды как вида преступления, влияющего на экономику и общественную опасность страны.

Ключевые слова: контрабанда, объективные и субъективные стороны, общественная опасность контрабанды, преступление.

Контрабанда (итал. *contrabando*, от *contra* — против и *bando* — правительственный указ) — это тайный провоз или перенос товаров и ценностей через государственную границу с сокрытием их от таможенного контроля. Она имеет повышенную общественную опасность, поскольку посягает на установленный порядок перемещения через таможенную границу материальных ценностей и может причинить ущерб экономике государства, его культурному наследию, содействовать расширению теневого сектора экономики, а в отдельных случаях сочетаться с совершением других тяжких преступлений. В большинстве стран мира контрабанда признана одним из самых опасных видов преступной деятельности. Как и преступность вообще, контрабанда, очевидно, будет существовать до тех пор, пока есть государственные границы. Даже в таких высокоразвитых странах, как США, Германия, Великобритания, Франция, существует контрабанда. В этих странах и не ставится задачи полного искоренения данного преступления. Речь идет лишь только о сокращении ее размеров до контролируемых пределов.

Причинами роста контрабанды являются: неоправданно высокие ставки отдельных видов налогов и пошлин; низкий уровень налогового и таможенного контроля; коррумпированность правоохранительных и контролирующих органов; несоответствие уровня налоговых и таможенных ставок, а также экономической ситуации, низкий уровень благосостояния граждан, когда малообеспеченные люди, подгоняемые безысходностью, сознательно участвуют в нелегальном бизнесе.

Объекты контрабанды крайне многочисленны и разнообразны, а ее масштабы достигают опасных размеров. Особую опасность представляют контрабандный ввоз и вывоз таких предметов, как **наркотические средства, оружие, сигареты, культурные ценности**. Сложились высокоорганизованные транснациональные рынки, связанные с контрабандой этих товаров. Особую проблему представляет контрабанда для постсоциалистических стран, осуществляющих переход к рыночной экономике. В некоторых из них контрабандные операции достигли размеров, которые создают угрозу экономической безопасности этих стран.

По оценкам специалистов, **контрабанда сигарет** за период с 1990 по 1995 годы возросла во всем мире на 73%. Волна контрабанды сигаретами в начале 1990-х была вызвана распадом Восточного блока, наряду с увеличением покупательского спроса на международные марки сигарет на развивающихся рынках Азии, например в Сирии и Ливане.

Величину проблемы контрабанды можно определить, посмотрев на разницу между всемирным экспортом и импортом; большинство “пропавших” сигарет продано контрабандными путями. Количество производимых в мире сигарет изве-

стно достаточно точно, и так как сигареты не хранят очень долго, всемирное производство практически совпадает с всемирным потреблением, то есть не существует больших запасов сигарет. Всемирный импорт должен быть близок по величине экспорту.

Контрабанда сигарет сейчас настолько широко распространена и хорошо организована, что представляет собой серьезную угрозу как для общественного здоровья, так и для государственных финансов, которые теряют миллиарды долларов дохода.

Контрабанда ведет к потере государственного дохода Украины и даже подрывает усилия органов здравоохранения по сокращению количества курильщиков. Наличие черного рынка также означает уменьшение дохода для легальных табачных компаний и увеличение возможности для организованной преступности. Вопрос контрабанды стал наиболее убедительным аргументом против политики правительств, которые хотят сократить потребление посредством налогообложения табака. Контрабандные сигареты не подпадают под законные ограничения и правила здравоохранения, такие как запрет продажи табака несовершеннолетним, требования к этикеткам и правила, касающиеся допустимых добавок.

И, наконец, увеличение контрабанды сигарет также означает расширение возможностей для организованной преступности, которая также занимается деятельностью и в других областях, например, наркотиками, что может повысить общий уровень коррупции в стране. Контрабанда в крупных масштабах означает наличие криминальных организаций и достаточно развитой системы распространения контрабандных сигарет на местном уровне. Контрабанда охватывает международные марки, выпускаемые транснациональными компаниями и распространяемые криминальными организациями, которые действуют во всех частях мира и могут в больших количествах беспощадно покупать сигареты, которые до этого “исчезли” при международных перевозках.

Итак мы видим, что влияние контрабанды сигарет на экономику возрастает и представляет серьёзную угрозу.

Контрабанду можно сократить, координируя действия на международном уровне и принимая меры по упрощению торговых маршрутов. Международная транспортировка должна проводиться под строгим контролем, чтобы избежать нынешней ситуации, в которой треть ежегодного глобального экспорта становится контрабандой.

Украина сегодня является страной транзита **наркотических средств** и нового рынка сбыта для наркодельцов. Под видом новых лекарственных препаратов могут ввозиться и наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры и их аналоги. Существуют нормативные документы, регламентирующие перечень наркотических средств и список, постоянно обновляемый Комитетом по контролю за наркотиками при Министерстве здравоохранения Украины. В этот список включаются все наркотические средства, психотропные вещества и прекурсоры, пребывающие под международным контролем.

Согласно [ст. 305 УК Украины] контрабанда наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров и их аналогов, то есть перемещение их через таможенную границу Украины вне таможенного контроля или с припрятыванием от него, наказывается лишением свободы на срок от 3 до 8 лет с конфискацией предметов контрабанды. Это преступление повышенной общественной опасности, которое посягает на общественные отношения, обеспечивающие установленный государством порядок изготовления этих веществ, их перемещения через таможенную границу Украины и охрану здоровья населения. Об этом свидетельствует фактическая направленность действий на указанные общественные отношения и их незаконность, поскольку все действия относительно этих веществ (изготовление, покупка, продажа, перемещение и т. д.) правомерны лишь в том случае, когда они

осуществляются по разрешению компетентных органов в медицинских или научных целях.

Наркотические средства представляют серьёзную угрозу для здоровья нации, потому государство должно принимать более жёсткие меры контроля и наказания за это преступление.

Нелегальная торговля оружием — это вид криминального транснационального бизнеса, который начал активно развиваться еще в период “холодной войны”, когда сложилась практика как тайных сделок на государственном уровне с использованием “политических цен” и взяток, так и прямой контрабанды. Сейчас страны с переходной экономикой переживают “великую криминальную революцию”, там есть существенный спрос на стрелковое оружие. В результате торговля оружием в мировом масштабе не столько сократилась, сколько подверглась заметному “затемнению”. Претензии США и НАТО на роль “международного полицейского”, которые особенно ярко проявились в недавних событиях вокруг Югославии и Афганистана, лишь подстегивают спрос на оружие со стороны тех правящих режимов (особенно в странах ислама), которые отвергают ценности западного мира или хотя бы склонны к проявлению независимости от него.

Таким образом, международный нелегальный рынок оружия фактически делится на два: **собственно криминальный, мафиозный (“черный”), и квазикриминальный (“серый”)**. Первый рынок поставляет преимущественно легкое оружие и малыми партиями; за оптовыми поставками мощных видов оружия (ракет, пушек, снарядов, вертолетов) чаще скрываются правительственные спецслужбы или легальный большой бизнес. Впрочем, оба этих рынка связаны как сообщающиеся сосуды.

Контрабанда оружия, взрывчатых веществ и боеприпасов является одним из самых опасных видов контрабанды. На территории Украины была сосредоточена третья часть оборонного потенциала советской армии. В первые годы независимости украинское оружие активно распродалось в разные страны. До 80% контрактов на экспорт вооружения, по данным экспертов, проходили через теневые структуры. В конце 90-х факты нелегальной продажи оружия расследовала Верховная Рада. Тогда парламентская комиссия пришла к выводу, что в течение шести лет, начиная с 1992 года, военный арсенал, оценивавшийся в почти девяносто миллиардов долларов, был разграблен или же распродан. Опубликованный в украинской прессе отчет следственной комиссии так и не стал основанием для возбуждения уголовного дела. Тема незаконной торговли украинским оружием не раз была в центре внимания западной прессы. Влиятельная британская “Файненшел таймс” писала, что Киев сотрудничает в оружейном бизнесе едва ли не со всеми африканскими режимами, против которых действуют санкции ООН. Кроме того, звучали предположения о незаконных поставках в страны Ближнего Востока и в Афганистан.

Для уменьшения нелегального ввоза или вывоза оружия, нужно усилить контроль на таможенной границе.

Объективная сторона контрабанды заключается в перемещении товаров через таможенную границу Украины а) помимо таможенного контроля или б) с сокрытием от таможенного контроля. Например, под сокрытием от таможенного контроля следует понимать использование для перемещения тайников или других приемов, затрудняющих обнаружение предметов, либо придание одним предметам вида других и др.

Субъективная сторона данного преступления характеризуется умышленной виной и прямым умыслом.

Субъектом преступления является физическое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста. [5, 442-443]

Нарушение законов на таможенной границе, в какой бы форме оно не прояв-

лялось, наносит существенный ущерб экономике и другим интересам Украины. Поэтому единственной реальной возможностью эффективно противостоять нарушителям таможенного законодательства является создание специализированного подразделения, которое имело бы возможность сконцентрировать усилия на осуществлении, в первую очередь, поисковых и предупредительных мер. Долг каждого гражданина Украины оказывать государственными органами и общественным организациям содействие в борьбе с контрабандой и нарушениями таможенных правил.

Литература

1. *Основы таможенного дела в Украине: Учебное пособие / Под редакцией Н. Н. Каленского, П. В. Пашко. — Киев: "Знання", КОО, 2003. — 493с.*
2. *Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / Под редакцией Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. — Киев: "Каннок", АСК, 2002 — 830с.*
3. *Угаров Б. М. / Международная борьба с контрабандой. — Москва: Международные отношения, 1981. — 216 с.*
4. *Сучков Ю. И. / Контрабанда и ответственность. Издание 2-е, дополненное. Калининград, Книжное издательство, 1976. — 62с.*
5. *Уголовный кодекс Украины. Комментарии. / Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова — Харьков, ООО "Одиссей", 2001. — 960с.*

Басель Али Диб, аспирант

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Украина

КОНТРАБАНДА В УКРАИНЕ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ

РЕЗЮМЕ

Контрабанда посягає на монополію зовнішньої торгівлі, підриває економіку держави, громадську безпеку і здоров'я людей. Контрабанда — злочин умисний, і умисел прямий — суб'єкт має мету порушити митний кордон і прагне досягнути її. Для боротьби з контрабандою треба посилити контроль на кордоні, забезпечити захист економічних інтересів України.

Ключові слова: контрабанда, об'єктивні та суб'єктивні сторони, громадська безпека контрабанди, злочин.

Д. В. Бараненко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

“ПРОФЕСІЙНИЙ ЗЛОЧИНЕЦЬ” ЯК МОЖЛИВА ОЗНАКА СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ’ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Розглянуто та проаналізовано з кримінально-правових та кримінологічних позицій проблему професійного вчинення злочинів. Визначено взаємозв’язок кримінального професіоналізму, повторності злочинів та спеціальних ознак суб’єкта. Запропоновано законодавчу формулу професійного вчинення злочину та визнання особи професійним злочинцем.

Ключові слова: професійний злочинець, професійна злочинна діяльність, повторність і рецидив злочинів, ознака спеціального суб’єкта злочину.

Питання професійного злочинця в науці кримінології визнається найскладнішим. Зазначалося, що кримінальний професіоналізм обумовлений систематичним веденням антисоціального способу життя, вчиненням злочинів у вигляді промислу і в цьому зв’язку об’єктивно утворює масив діянь, який не можна віднести в цілому до жодного виду злочинності — рецидивної, групової, поодинокій, неповнолітніх [1, 237]. Хоча чинний КК України про професійного злочинця не згадує, в юридичній літературі наявність зв’язку між рецидивною та професійною злочинністю зазначалася неодноразово.

Декілька слів з історії питання.

До проблеми професійного злочинця на різних етапах розвитку — вітчизняного кримінального права ставились по різному — від визнання і глибокого дослідження до повного ними нехтування.

Наприклад, КК УРСР 1922 р. в п. “е” ст. 25 пропонував судам визначати, чи було злочин вчинено професійним злочинцем або рецидивістом, чи його було вчинено вперше [2, 5 — 6]. На подальших етапах існування Радянської держави під тиском ідеологічних догм та об’єктивних обставин поступово стали вести мову не тільки про повну ліквідацію професійної злочинності, а і про можливість ліквідації злочинності взагалі. Тут треба визнати, що хоча оцінка стану злочинності здійснювалася через “криву призму” комуністичної ідеології, підстави вважати злочинність якщо не переможеною, то такою, що знаходиться під повним контролем, були.

Так, в 1972 — 1976 роках число виявлених злочинців перевищувало число зареєстрованих злочинів, що було характерним для умов існуючого тоді виключно високого розкриття злочинів. Такий стан розкриття злочинів не дозволяв більшості злочинців вчинити більше одного злочину. Але скоєння деякої кількості злочинів в групах вело до перевищення кількості викритих осіб над кількістю зареєстрованих злочинів. Так називані “ситуаційні” або “побутові” злочинці, якщо і вчинювали повторні злочини, то, як правило, після засудження та відбуття покарання за попередні. Однак, у 1977 році вперше було зареєстровано менше злочинців, ніж викрито злочинів. Потім, протягом 10 років відбувалося поступове (а в останні роки існування радянської влади — різке) відставання числа викритих осіб від числа зареєстрованих злочинів. Це пояснюється утворенням стійких угруповань

осіб, для яких вчинення злочинів стало “професією”. Професіонал, як відомо, попадає в коло зору правоохоронних органів значно менше, ніж інші категорії злочинців, і до суду встигає вчинити цілу низку злочинів [3, 8]. Тільки за останні роки існування Радянської держави спеціалістами зазначалося, що декларація про перемогу над організованою та професійною злочинністю була помилкою, і що останні в СРСР існують, еволюціонують і поширюються [4, 32].

Коли існування професійної злочинності стало очевидним, визначалося, що злочинець-професіонал не може не бути рецидивістом (мається на увазі фактичний рецидив) [5, 110]. В цьому ракурсі підкреслювалося, що на певному етапі злочинної діяльності рецидивістів спостерігається висока інтенсивність вчинення злочинів, з’являються та посилюються риси професіоналізму, злочини вчинюються раціонально та продумано [6, 22].

Сьогодні вітчизняними спеціалістами увага звертається на наявність ознак професіоналізму в корисливих та корисливо-насильницьких злочинах, які вчинені молодими рецидивістами [7, 8]. Питання професійних злочинців підіймається в аспекті організованої злочинності та окремих видів корисливих злочинів [8, 48]. Звертається увага на загальне зростання рівня “професіоналізму” злочинців [9, 3].

Однак, в будь-якому разі очевидним є те, що професійна та організована злочинність на території держав СНД існували завжди [10, 70]. Останнє робить необхідним кримінально-правовий та кримінологічний аналіз цього негативного суспільно небезпечного явища, відпрацювання стратегії боротьби з ним.

Вчинення злочину професійним злочинцем є ознакою, яка характеризує суб“екта злочину [11, 5]. Зазначене вимагає з’ясувати зв’язок спеціального рецидиву (вказівки на спеціальну ознаку суб“екта злочину) з питанням “професійного вчинення злочину”, як певної якості особи. Хоча, наукою кримінального права проблемне питання злочинного професіоналізму в цілому не охоплюється, його розв’язанню буде сприяти врахування в КК України окремих антисоціальних наслідків цього негативного явища.

Кримінологія підходить до проблеми професійної злочинності через поняття професії — роду занять [1, 236]. Проте, як здається, в площині теорії кримінального права проблему професійного злочинця необхідно розглядати в ракурсі не професії, як роду занять, а саме злочинного професіоналізму, як комплексу властивостей особи, що характеризує її здатність і можливості вчинити злочин, є причиною і наслідком спеціалізації злочинної діяльності суб“екта, його головним знаряддям у злочинній діяльності.

Так, для виконання об“єктивної сторони злочину особа може використовувати: спеціальну фізичну підготовку, знання та досвід, спеціального призначення знаряддя — зброю, технічні засоби тощо, тобто, діяти в певному сенсі “професійно”. Однак, головним критерієм “професійного злочинця”, і це також з вищенаведених положень вбачається, є наявність у особи певної властивості — кримінального досвіду, набути який, на нашу думку, можна і без засудження і не перебування в місцях позбавлення волі. Тут треба зазначити, що перебування особи в місцях позбавлення волі безперечно підвищує її злочинний досвід, бо саме там вона має можливість “теоретичного” вивчення злочинної тактики, колективного дослідження власних помилок у злочинній діяльності. Досвід професійного злочинця складається з ретельного аналізу (нерідко колективного) кожного скоєного злочину та поведінки при розслідуванні з метою з’ясування, що зроблено вміло та правильно, а що призвело до провалу, ускладнень ухилення від відповідальності [12, 12].

Ознакою професійності є злочинна тактика, наявність якої у 2002 р. при проведенні анкетування відмітили 44, 4 % засуджених, а з необхідністю її спеціального вивчення погоджуються 100 % начальників МВ-РВВС та 99, 3 % слідчих прокуратури [12, 12]. При цьому, очевидно, що злочинний досвід та тактика не можуть бути придбані особою за один або два рази вчинення злочинів. Повторення злочинів

іноді набуває такого розмаху, що його буде правильним називати злочинною діяльністю [13, 15]. Тому кримінальний професіоналізм являє собою різновид стійкої спеціалізованої діяльності [4, 6]. Це свідчить не тільки про обов’язкову наявність повторності злочинів у діях професіональних злочинців, а саме про повторність однорідних або тотожних злочинів. Адже саме в повторенні діянь найбільш чітко викриваються спрямованість особи або інші її стійкі властивості [13, 16]. Професійним злочинцям притаманна відповідна спеціалізація, що виявляється у постановці на певний вид злочинних занять або вчинення тотожних чи однорідних злочинів [14, 205]. Тобто, злочинний професіоналізм і спеціалізація є невід’ємними супутниками значного масиву злочинів, утворюючи спеціальну повторність та спеціальний рецидив злочинів.

Таким чином, властивості особи — наявність злочинного професіоналізму та спеціалізації, які вона використовує у своїй злочинній діяльності, повинні бути враховані законодавцем в симбіозі з множинністю злочинів як окремий різновид її спеціальної повторності. Як здається, тут треба провести порівняльний аналіз з положеннями колишнього кримінального законодавства.

КК України 2001 року виключив з свого обсягу “клеймо” особливо небезпечного рецидивіста, хоча останнє, крім обтяжуючих відповідальність обставин вчинення злочину та його кваліфікації, було вказівкою на певні якості особи злочинця, які знаходились за межами складу злочину, “офіційної частини” досудового та судового слідства: злочинний досвід, намір вести асоціальний спосіб життя, контакти з стійкими злочинцями або злочинними угрупованнями, інші якості особи злочинця. Це робило можливим приймати регламентовані законодавством заходи щодо обліку таких осіб та превентивного попередження їх злочинної діяльності. Тенденція розвитку поняття “особливо небезпечний рецидивіст” за мірою поглиблення знань про особу злочинця дозволяла приділяти більше уваги її індивідуальним особливостям [15, 67]. На нашу думку, законодавче визначення особливо небезпечного рецидивіста, було знярядям в боротьбі і з організованою та професійною злочинністю. Однак, повертатися до визначення в законі спеціального рецидивіста не можна. Тому при законодавчому врахуванні професіоналізму злочинця треба виходити з наступного:

По-перше, не можна ототожнювати зміст понять *рецидивіст* та *професійний злочинець*, оскільки “професійний злочинець може зовсім не мати судимостей, а рецидивіст не завжди стає професійним злочинцем”. Разом з тим, “першою ознакою професійної злочинної діяльності є неодноразовість, тобто систематичність вчинення злочинів” [16, 37 — 38].

По-друге, як основну ознаку професійного злочинця спеціалісти визначали його схильність до задоволення своїх потреб шляхом скоєння злочину, “установкою” його особистості на визначений злочин [17, 89]. Професійна злочинність існує за рахунок результатів своєї діяльності, тому є забезпеченням життєдіяльності людей, які нею займаються, і звідси має стійку корисливу спрямованість [12, 2]. В свою чергу, корисливі злочини визначають сьогодні стан загальної злочинності [4, 6].

По-третє, як би не були сконструйовані дефініції, що визначають організовану злочинність, вони не можуть мати універсального характеру [18, 13]. Адже змова про злочинну діяльність постійного характеру характеризується взаємозв’язком, при якому суб’єкти організованих злочинних груп уважно вивчають: дійсність та зміни, що в ній відбуваються; кон’юнктуру і ринок; оцінюють ефективність своєї діяльності; певною мірою здійснюють прогноз тих або інших способів вчинення злочину [19, 9]. Однак, професійну та організовану злочинність, незважаючи на явний зв’язок між ними, змішувати не можна [20, 12].

По-четверте, латентна злочинність є особливо високою саме через діючих, переважно конспіративно, професійних злочинців з організованих груп та тісно з цим пов’язаного незначного ризику бути викритим та потрапити під кримінальне

Література

1. Криминология: Учебник. — М.: Юрист, 1995. — 512 с.
2. Михайленко П. П., Гельфанд И. А. Рецидивная преступность и ее предупреждение органами внутренних дел. — К.: Министерство внутренних дел Украинской ССР, 1970. — 444 с.
3. Кулик А. Г. Бобырь В. И. Общая тенденция преступности в Украине в 1972 — 1993 гг. и прогноз на ближайшие годы // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. — 1994. — № 2. — С. 5 — 38.
4. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. — М.: Юрид. лит., 1990. — 304 с.
5. Актуальные проблемы борьбы с рецидивной преступностью: Сборник статей. — Рига: Зинатне, 1989. — 175 с.
6. Личность рецидивиста и использование данных о ней в деятельности прокуратуры. Методическое пособие. — М.: 1987. — 71 с.
7. Пісоцька Н. М. Рецидивна злочинність молоді та її попередження: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 08 / Національна академія внутрішніх справ. — Київ, 2001. — 17 с.
8. Литвак О. М. Держава і злочинність: Монографія. — К.: Атіка, 2004. — 304 с.
9. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук. — практик. конф. [Харків] 25 — 26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. — К. — Х.: “Юрінком Інтер”, 2002 — 272 с.
10. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие. — К.: Атттика, 1999. — 272 с.
11. Суб’єкт злочинів проти громадської безпеки і народного здоров’я. — К.: Знання, 1999. — 22 с.
12. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 08 / Національна академія внутрішніх справ. — Київ, 2002. — 17 с.
13. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений. — Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. — 55 с.
14. Криминологія. Особлива частина: Навчальний посібник. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман — Харків: Право, 1999. — 232 с.
15. Бытко Ю. И. Понятие рецидива преступлений. — Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1978. — 74 с.
16. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. та ін. Криминологія: Навчально-методичний посібник. — К.: Атака, 2003. — 400 с.
17. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф. Исправительно-трудовая психология. — М.: Академия МВД СССР, 1974. — 426 с.
18. Корнієнко М. В. Протидія організованій злочинності в країнах ЄС та США. — К.: НТВ “Правник”, 2002. — 292 с.
19. Организованная преступность. — М.: Юрид. лит., 1989. — 352 с.
20. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. — Ульяновск: Филиал МГУ, 1994. — 256 с.
21. Криминология. Словарь-справочник. Составитель Х. — Ю. Кернер. Перевод с немецкого. — М.: Издательство НОРМА, 1998. — 400 с.
22. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 09 — Харків, 2001. — 19 с.
23. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР. — К.: “Выща школа”, 1989. — 243 с.
24. Коржанський М. Й. Чи має переваги новий Кримінальний кодекс України? // Юридичний вісник України. — 2001. — №35. — С. 1, 4
25. Уэда К. Преступность в современной Японии. — М.: Прогресс, 1989. — 256 с.

Т. О. Гончар, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто актуальні проблеми застосування щодо неповнолітніх деяких видів покарань, які обумовлені певними недоліками чинного кримінального законодавства України.

Ключові слова: неповнолітній, злочин, кримінальна відповідальність, покарання, примусові заходи виховного характеру.

Покарання в українському кримінальному праві є найбільш суворим та розповсюдженим засобом державного примусу, що застосовується тільки судом до осіб, які вчинили злочин. У чинному Кримінальному кодексі України поняття покарання дано у ч. 1 ст. 50: “покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого”. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами. Згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [1, 16]. У чинному Кримінальному кодексі України законодавець не виділяє спеціальної мети покарання для неповнолітніх, вона є однаковою як для повнолітніх засуджених, так і для неповнолітніх. Але ми вважаємо, що, неповнолітні є все ж особливою категорією засуджених, які потребують, перш за все, виховного впливу, а не кари.

Чинний Кримінальний кодекс України містить дві системи покарань, з урахуванням віку суб'єкта кримінальної відповідальності. Так, у ст. 51 КК України передбачена система покарань для повнолітніх засуджених, у ст. 98 — для неповнолітніх. Відповідно до ст. 98 КК України, основними видами покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх, є:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

Як додаткові можуть також застосовуватися такі види покарань, як штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [1, 33].

Розміри деяких покарань, які застосовуються як до повнолітніх, так і до неповнолітніх, відносно останніх значно скорочені. За положеннями ст. 98 КК України, до неповнолітніх не можуть застосовуватися: конфіскація майна, обмеження волі, довічне позбавлення волі. Не можуть застосовуватися до неповнолітніх і такі види покарань, які призначаються з урахуванням спеціального правового стану суб'єкта, а саме: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців. Якщо перелічені види покарань передбачені відповідною санкцією статті Особливої частини, то суд обирає неповнолітньому покарання з інших, які передбачені в ст. 98 КК України.

1 вересня 2001 р., до таких неповнолітніх, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України, може бути застосовано покарання у виді позбавлення волі до 15 років за наявності певних обставин, які передбачені Кримінальним кодексом України.

Отже, згідно з конституційними нормами та положеннями кримінального закону України до неповнолітніх можуть застосовуватися виключно ті види покарань, що передбачені у ст. 98 КК України. Але, за даними судді Верховного Суду України В. Паневіна, деякі суди та представники засуджених не завжди звертали увагу на вимоги нового кримінального закону щодо неповнолітніх. Насамперед це стосується такого виду покарання, як конфіскація майна, застосування якого, за Кримінальним кодексом 1960 р., допускалося також і до неповнолітніх. У санкціях окремих статей цього кодексу передбачалася обов'язкова конфіскація майна як додаткового покарання. Незастосування цього виду покарання могло мати місце лише у разі призначення покарання, нижчого за найнижчу межу, передбачену законом. Наприклад, ст. 93 КК 1960 р. передбачала обов'язкову конфіскацію майна у разі вчинення умисного вбивства з корисливих мотивів. Оскільки новий Кримінальний кодекс України не передбачає застосування до неповнолітніх такого виду покарання, як конфіскація майна, це має враховуватися й у тому разі, коли особа засуджується за нормами

Кримінального кодексу 1960 року. Тобто має застосовуватися правило про зворотну дію в часі кримінального закону України. Засуджуючи неповнолітніх після набрання чинності новим кодексом, але за нормами Кримінального кодексу 1960 р., суди інколи не звертали уваги на ці вимоги. Унаслідок цього допускалися помилки, пов'язані із застосуванням конфіскації майна як додаткового покарання. Значну кількість таких помилок у 2002 році було виявлено і виправлено Верховним Судом України під час розгляду справ у касаційному порядку. “Зокрема, у зв'язку з незаконним застосуванням конфіскації майна до неповнолітніх було змінено вирок Апеляційного суду міста Києва від 10. 06. 2002 щодо В., Апеляційного суду Вінницької області від 16. 07. 2002 щодо Я., Апеляційного суду Кіровоградської області від 24. 06. 2002 щодо М., Апеляційного суду Донецької області від 8. 02. 2002 щодо П. та інших. Розглядаючи 18. 02. 2003 кримінальну справу за касаційними скаргами на вирок Апеляційного суду Дніпропетровської області від 29. 08. 2002, поданими неповнолітнім засудженим С. та захисником Т. в інтересах неповнолітнього засудженого Х., колегія суддів Судової палати Верховного Суду України з кримінальних справ зазначила, що “суд безпідставно застосував до всіх засуджених додаткове покарання у вигляді конфіскації майна, оскільки згідно зі ст. 98 КК України 2001 року такий вид покарання до неповнолітніх не застосовується”. У зв'язку із цим вирок змінено, і з нього вилучено застосування додаткового покарання — конфіскації майна — не тільки щодо неповнолітніх С. і Х., а й щодо іншого неповнолітнього засудженого В., який вирок не оскаржував [5, 8].

Аналізуючи положення п. 5 ч. 3 ст. 102 КК, можна припустити, що законодавець вважає, досягнення мети покарання відносно неповнолітніх можливим і шляхом підвищення максимальної межі такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк — до 15-ти років. Але більшість учених усе ж дотримуються точки зору, яка висловлена, наприклад, Г. С. Гаверовим. Він переконаний, що, якщо санкція статті Особливої частини встановлює альтернативно із позбавленням волі інші більш м'які види покарань, то застосування до неповнолітніх позбавлення волі можливе лише за наявності обтяжуючих обставин. Такий підхід, на його думку, міг би скоротити застосування відносно підлітків неефективних коротких строків позбавлення волі та, навпаки, розширити застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, або примусових заходів виховного характеру [6, 24]. Але, з іншого боку, санкції деяких статей Особливої частини Кримінального кодексу України, хоча і побудовані як альтернативні, але ті види покарань, які передбачені разом із позбавленням волі, взагалі не можуть застосовуватися до неповнолітніх.

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 185 КК України крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, карається обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. Але обмеження волі, відповідно до ст. 61 КК, до неповнолітніх не застосовується. Тобто при призначенні покарання повнолітні, відносно яких передбачена можливість застосування двох покарань, знаходяться у більш вигідному становищі, ніж неповнолітні, до яких можливе застосування лише одного, більш суворого виду покарання — позбавлення волі; а це не припустимо.

Застосування найбільш суворого виду покарань — позбавлення волі на певний строк відносно неповнолітніх, на нашу думку, — повинне бути винятковою мірою. Це ствердження підтверджується п. а ч. 2 ст. 37 “Конвенції про права дитини”, ратифікованої Постановою Верховної Ради України № 789-12 від 27 лютого 1991 р. [7]. Тому частини 2 та 3 ст. 102 КК України пропонуємо викласти в такій редакції:

“2. Позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вчинив злочин невеликої тяжкості.

3. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

1) за злочин середньої тяжкості — на строк не більше трьох років;

2) за тяжкий злочин — на строк не більше семи років;

за особливо тяжкий злочин — на строк не більше десяти років”.

Таким чином, суд при розгляді справи, обвинуваченим в якій є неповнолітній, повинен розглядати можливість застосування відносно нього перш за все примусових заходів виховного характеру. Але це положення не знайшло свого відображення у чинному Кримінальному кодексі України, що, на наш погляд, слід було б зробити. Тому ми пропонуємо передбачити норму у такій редакції *“Стаття 102. Призначення примусових заходів виховного характеру. Суд у кожному випадку вчинення злочину неповнолітнім повинен розглядати наявність підстав для призначення перш за все примусового заходу виховного характеру незалежно від ступеня тяжкості злочину, який за своєю правовою природою не є покаранням”.* Закріплення цієї норми у чинному Кримінальному кодексі України, буде сприяти вибору необхідної форми реалізації кримінальної відповідальності, а не орієнтувати суди перш за все на вибір найбільш суворої її форми — покарання.

Література

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Парламентське вид-во, 2001. — 143 с.
2. Панкратов Р. И. и др. Дети, лишённые свободы. — М.: Юрлитинформ, 2003. — 256 с.
3. Уголовный кодекс Украины: (С изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2000 г.). — Харьков: Одиссей, 2000. — 256 с.
4. Коментар до Конституції України. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України., 1998. — 411 с.
5. Паневін В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх //Закон і бізнес. — 2003. — № 8. — С. 8–9.
6. Гаверов Г. С. Уголовно-правовые меры, не связанные с лишением свободы, и их применение к несовершеннолетним правонарушителям: Учеб. пособ. — Иркутск: Изд. Иркутского ун-та, 1981. — 64 с.
7. Конвенция о правах ребенка. Организация Объединённых Наций. — Нью-Йорк, 1991.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

РЕЗЮМЕ

Законодательное закрепление системы наказаний для несовершеннолетних дало возможность исследовать проблемы их применения и сформулировать основной вывод о необходимости рассмотрения судом возможности применения в отношении указанной категории лиц прежде всего принудительных мер воспитательного характера.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, уголовная ответственность, наказание, принудительные меры воспитательного характера.

О. В. Дуліна, аспірантка

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВАЖЛИВІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглянуто предмети злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, проаналізовані види предметів цих злочинів та їх ознаки, запропоновані класифікації аналізованих злочинів у таблицях.

Ключові слова: предмет злочину, наркотичні засоби, якісні та кількісні ознаки предметів злочинів.

Єдиною підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи конкретного складу злочину. Склад злочину, в свою чергу, має відповідні елементи, якими є: *об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину*. Кожний з названих елементів складу має певну сукупність ознак, які, залежно від їхньої ролі в характеристиці загального поняття складу, поділяються на *обов'язкові і факультативні*. *Обов'язкові* — це ті ознаки, які притаманні будь-якому складу злочину, *факультативні* — ті ознаки, що є обов'язковими тільки для деяких складів злочинів. У випадку, якщо *факультативні ознаки передбачені в диспозиції норми* Особливої частини Кримінального кодексу України (далі КК), вони стають *обов'язковими* і встановлення їх теж стає обов'язковим [1, 67].

Однією з важливих проблем, яку необхідно вирішувати у багатьох випадках правової оцінки конкретних діянь, є *встановлення предмета злочину*. Вивчення всіх властивостей і ознак предмета злочину має значення для багатьох інститутів кримінального права: для з'ясування і конкретизації об'єкта посягання, для вирішення питань про притягнення особи до кримінальної відповідальності, для кваліфікації діяння і призначення покарання.

Правильне визначення предмета злочину як самостійної ознаки складу злочину має велике значення не тільки в теорії кримінального права, але й у практичній діяльності правоохоронних органів. Особливо це стосується злочинів, предмет яких пов'язаний з наркотичними засобами і є однією з головних, обов'язкових ознак. Тільки аналіз предмета злочину у сфері незаконного обігу наркотичних засобів дозволяє правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого. Саме тому нами поставлено мету — *виділити та проаналізувати предмети злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, їх ознаки, та їх з'язок з кваліфікацією та класифікацією цих злочинів*. Актуальність вивчення та аналізу ознак предметів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів обумовлюється збільшенням в останні роки кількості злочинів у цій сфері, постійним зростанням кількості хворих на наркотичну залежність. Поширеність злочинів у сфері обігу наркотичних засобів значно вплинула на збільшення кількості злочинів усіх категорій, вчинених особами у стані наркотичного сп'яніння.

У різні роки дослідженням наркотичних злочинів займались українські науковці: Смітєнко В. Н., Мірошніченко Н. А., Музика А. А., Хруппа М. С., Фесенко Є. В., Козаченко О. В., Наден О. В. та ін.. Серед вчених Російської Федерації, які присвя-

тили свої праці питанням протидії незаконному обігу наркотичних засобів, слід виділити Гасанова Е. Г., Романову Л. І., Мусаєва А. М. та ін..

Метод опису предмета злочину в кримінальному законі як критерій класифікації

Предметом злочину, відповідно до загального визначення, слід вважати будь-які речі, речовини матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [1, 76,79].

Оскільки предметом злочину можуть виступати лише певні речі, а не будь-які інші, наприклад, духовні цінності, то предмет завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину. У злочинах, які вчиняються у сфері обігу наркотичних засобів, предмет — це така ознака складу, яка названа безпосередньо в самому законі, та є обов'язковою ознакою складу злочину. Серед аналізованих злочинів наркотичні засоби чи інші предмети, тісно пов'язані з цими засобами, прямо вказані законодавцем у диспозиціях статей КК. Тому ці злочини є предметними і для їх правильної кваліфікації повинен бути встановлений конкретний предмет злочину. В разі вчинення злочину в сфері обігу наркотичних засобів, саме предмет найчастіше встановлюється найраніше, і за допомогою отриманих про нього даних з'ясовується решта ознак складу злочину. Наприклад, при вирішенні питання про кваліфікацію дій особи, яка незаконно придбала і зберігала наркотичні засоби без мети збуту (ст. 309 КК), передусім з'ясовують, чи має вилучена у підозрюваної особи речовина або рослина ті ознаки, які повинні бути притаманні предмету даного злочину. І лише після їх встановлення вирішується питання про можливість порушення кримінальної справи та притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Слід враховувати, що в кожному з злочинів у сфері обігу наркотичних засобів предмет хоча і визначений у диспозиції статті КК, але законодавець все ж порізно описує його ознаки. В більшості випадків, коли диспозиція статті КК про відповідальність за певний злочин у сфері обігу наркотичних засобів має бланкетний характер (стаття містить вказівку, відсилку до іншого джерела права), *перелік предметів* злочину наводиться в тих *нормативних актах, до яких відсилає саме кримінальний закон*. Так, перелік наркотичних засобів, що є предметами злочинів (передбачених, наприклад, стст. 305, 307–309, 314–316, 320 КК), у самому законі не наводиться. Відповідно до законодавства та міжнародних зобов'язань України, перелік наркотичних засобів, передбачений чинним *Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів*, складено Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України та затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р № 770

(далі Перелік) [2]. У ряді випадків (стст. 306, 313, 317, 318, 319 КК), у *самому законі* йдеться лише про певний вид предметів: кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, місця та приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків, рецепт та документи, які дають право на отримання наркотичних засобів. Указівка законодавця на певні видові ознаки предмета означає, що будь-який з предметів цього виду має однакове значення для кримінальної відповідальності. Іноді законодавець безпосередньо в *статті КК* дає приблизний або *вичерпний перелік предметів* злочину, прагне максимально визначити їх у диспозиції кримінально-правової норми. Так, наприклад, стаття 310 КК [3] дає вичерпний перелік предметів злочину, що в ній передбачаються: посів або вирощування снотворного маку чи конопель.

Класифікація злочинів у сфері обігу наркотичних засобів може бути здійснена за різними принципами. Класифікувати їх можна, наприклад, за видовим об'єктом, за суб'єктом злочину, за об'єктивними або суб'єктивними ознаками та ін.. Ми

вважаємо за можливе запропонувати деякі класифікації цих злочинів, взявши за критерій таку ознаку складу злочину як предмет. Зазначені класифікації, на нашу думку, допоможуть вирішенню цілої низки питань як теоретичного так і практичного характеру. В кримінальній політиці держави вони можуть мати значення для напрацювання програм боротьби з наркозлочинністю, для кримінальної статистики, для організації профілактики злочинів. Разом з тим, вони спростять застосування кримінального закону на практиці: наприклад, встановлення ознак предмета злочину, кваліфікації діянь за ознаками предмета злочину та ін..

Таблиця 1

Класифікація злочинів за описом предметів

Метод опису предмета злочину в КК	Статті КК України
Перелік предметів злочинів наводиться в <i>інших нормативних актах</i>	ст.305, ст. 307, ст.308, ст.309, ст. 314, ст.315, ст. 316, ст. 320
У диспозиції статті вказаний <i>певний вид предметів</i>	ст. 306, ст. 313, ст. 317, ст. 318, ст. 319
Законодавець дає <i>вичерпний</i> перелік предметів	ст. 310

Види предметів злочинів проти здоров'я населення: поняття, ознаки, класифікація

Розглянемо статті 305, 307-309, 314-316, 320 КК України, якими передбачається відповідальність за злочини проти здоров'я населення, **предметами яких є наркотичні засоби**. Оскільки диспозиції даних статей мають бланкетний характер, визначення змісту поняття наркотичних засобів дається в Законі України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” [4]. Згідно з ст. 1 цього Закону, *наркотичні засоби — це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними*. Наведене поняття наркотичних засобів є *родовим*, отже, складається з *видових категорій*, що мають свої особливості. У наведеному визначенні відображено видові поняття: *рослини, препарати та речовини*. Кожне з них виражає якісно визначений стан наркотичних речовин. У зв'язку з цим, слід підкреслити розбіжності у згаданих видових поняттях, бо урахування їх є необхідним при застосуванні кримінально-правових норм.

Слово “рослина” означає організм, що розвивається у нерухомому стані, харчується неорганічними і органічними речовинами з ґрунту та повітря, здатний створювати органічні речовини з неорганічних. У нашій роботі йдеться про так звані *наркотичні рослини, що містять у собі активні хімічні сполуки (речовини алкалоїди)*. Наявність алкалоїдів, наприклад, у снотворному маку (морфін, кодеїн, папаверін тощо), у кушах коки (кокаїн), у коноплях (тетрагідроканнабінол), у траві ефедри (ефедрин) перетворює їх у наркотиковмісні чи психотроповмісні рослини, але не у власне наркотичні чи психотропні речовини. Не належить до останніх і сировина, що виробляється з цих рослин (макова солома, опій-сирець, марихуана, сік листа коки тощо). Вона є вихідним матеріалом для виготовлення наркотиків і психотропів.

Отже, власне *наркотичні та психотропні речовини* самі по собі не існують. Вони *містяться у відповідних рослинах чи їх частинах у вигляді хімічних сполук*. Останні після їх отримання з рослин *стають фактично наркотичними чи психотропними речовинами*.

Наркотичні речовини, як предмет міжнародного й внутрішньодержавного контролю, дуалістичні: полегшують біль і страждання при правильному медичному застосуванні та викликають захворювання на наркоманію при зловживанні ними. Наркотичні речовини природного чи синтетичного походження — це хімічні сполуки, що здійснюють на живий організм як бажаний

(лікувальний) вплив, так і шкідливий. Саме через це їх виготовлення й обіг регламентуються міжнародним та внутрішньодержавним антинаркотичним законодавством [5, 36-37].

У понятті *наркотичні препарати* термін “препарат” означає хімічний чи фармацевтичний продукт, предмет — результат людської праці (обробки, переробки). Згідно з вказаним Законом [4, ст. 1], під препаратами слід розуміти суміш у твердому чи рідкому стані, що містить один чи декілька наркотичних засобів або психотропних речовин, стосовно до яких встановлено заходи контролю.

Науковцями сформульована сукупність ознак, що дозволяють класифікувати природну чи синтетичну речовину, рослину чи препарат як наркотичні. Слід погодитись, що загальноприйняті медичну, юридичну та соціальну ознаки [6, 47], слід доповнити фізичною ознакою [7, 14] та наркогенністю, як специфічною ознакою [8, 11]. *Медична ознака* передбачає, що речовина може бути визнана наркотичною лише за умови надання їй специфічного впливу на центральну нервову систему людини, що обумовлює патологічне, важко переборне звикання до неї. Медична ознака полягає у виникненні не лише психічної залежності від яду що приймається, а й фізичної залежності, у появі так званого “синдрому залежності”. *Соціальна ознака* наркотичного засобу враховує масштаби і наслідки немедичного застосування цих речовин, що здобувають суспільну значущість. Вони негативно впливають на різні сторони соціального життя, становлять загрозу для здоров'я населення. *Юридична ознака* наркотичного засобу полягає у тому, що Комітет з контролю за наркотиками офіційно визнає речовину наркотичною заносючи її у Перелік [2]. Усі речовини, які включені у Перелік наркотичних засобів мають особливий порядок обігу, за яким відповідно до міжнародних конвенцій здійснюється контроль. *Фізична ознака* предмета злочину виявляється у тому, що наркотичні засоби є предметами матеріального світу, мають притаманні їм хімічні формули, біологічні характеристики, агрегатний стан та ін.. Термін “наркогенний” відображає біохімічну, фармакологічну природу наркотичних засобів, тому *наркогенність* визначається інтенсивністю впливу на центральну нервову систему.

На жаль, у наш час не існує єдиної загальновизнаної класифікації наркотичних засобів, які можуть бути предметом злочинів. Різноманіття наркотичних засобів дає можливість їх *класифікувати*: за походженням, за терапевтичним використанням, за впливом на той чи інший орган чи систему, за хімічною будовою, за механізмом впливу, за періодом виникнення залежності, за способами виготовлення, за джерелами надходження до споживачів, за назвою на сленгу [9, 36-37]. На нашу думку, більш чіткою та зручною у використанні є запропонована Козаченком О. В. і Мірошніченко Н. А. *класифікація наркотичних засобів залежно від джерела їх виготовлення*. Наркотичні засоби залежно від джерела виготовлення поділяються на три види: опіати; препарати, які виготовляються з коноплі; кокаїн [7, 21].

Відповідно до ст. 310 КК **предметом** незаконного посіву або вирощування є **мак снотворний і коноплі**. Це не власне наркотики, готові до вживання, а лише рослини (чи їх частини), що містять наркотичні засоби. Мак снотворний — це різні сорти маку, які містять алкалоїди опію. Коноплі — рослина, в якій плодоносні та квітучі верхівки, листки, пилок і смола містять тетрагідроканнабінол — наркотично активний алкалоїд.

Окремо варто розглянути не тільки наркотичні засоби, а й тісно пов'язані з ними інші предмети. На цю групу предметів маємо пряму вказівку законодавця у диспозиціях статей. Згідно з такими складами злочинів у сфері обігу наркотичних засобів маємо: використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів (ст. 306 КК); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів (ст. 313 КК); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення нарко-

тичних засобів (ст. 317 КК); незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів (ст. 318 КК); незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів (ст. 319 КК). **Предметами** розглядуваних посягань виступають відповідно **фінансові кошти, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, місце чи приміщення** для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків, **документи або рецепти**, які дають право відпускати чи отримати наркотичні засоби [10, 838-882].

Таблиця 2

Класифікація злочинів за видами предметів

Вид предмета		Статті КК України
Наркотичні засоби: за джерелом походження	опіати	Опій, опій ацетильований, опій екстракційний, макова солома, героїн, омнопон, морфін, кодеїн, тебаїн
	виготовлені з коноплі	Канабіс (маріхуана), смола канабісу (анаша, гашиш), олія канабісу
	речовини типу кокаїна	Какоїновий кущ, лист коки, кокаїнова паста (басуко), кокаїн
Рослини: мак снотворний і коноплі		ст. 310
Обладнання		ст. 313
Місця та приміщення		ст. 317
Документи		Ст.318
Рецепти		Ст.319
Фінансові кошти: гроші, в тому числі іноземна валюта, цінні папери		ст. 306
Доходи: грошові кошти або майно		

Відповідно до змісту диспозиції ст. 306 КК, кожен вид злочинного діяння при легалізації наркодоходів характеризується використанням лише *конкретного окремого різновиду предмета*. Так, перший вид діяння при вчиненні аналізованого виду спеціальної легалізації полягає у використанні *коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів*. Загальновизнаним предметом злочину, що вчиняється в такій формі, виступають *фінансові кошти, тобто гроші, в тому числі іноземна валюта, або цінні папери*, здобуті внаслідок вчинення злочину у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Для другого виду діяння також властиве використання *зазначених коштів, але для придбання об'єктів та майна, що підлягають приватизації, або обладнання для виробничих та інших потреб*. При описі ознак третього виду діяння, на відміну від попередніх, законодавець *як предмет злочину вказав доходи (грошові кошти або майно)*, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Такими *доходами визнаються не лише кошти від наркобізнесу, але й приватизовані за такі кошти об'єкти та майно, а також виробниче або інше обладнання* [11, 27].

Вплив якісних і кількісних ознак предметів на кваліфікацію злочинів

Аналіз наркотичних злочинів показує, що у більшості випадків *ознаки предмета злочину впливають на кваліфікацію*, та ще й можуть розглядатися як *критерій класифікації*. Так, наприклад, *якісні властивості* наркотичних засобів як предмета злочинів, впливають на кваліфікацію *чотирьох* складів аналізованих злочинів і виражаються у встановленні підвищених заходів кримінальної відповідальності за певні дії з особливо небезпечними наркотичними засобами. Назви

особливо небезпечних наркотичних засобів подані в списку № 1 таблиці I зазначеного вище Переліку. Склади злочинів, передбачених ч. 2 ст. 305 КК (контрабанда особливо небезпечних наркотичних засобів), та ч. 2 ст. 307 КК (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту особливо небезпечних наркотичних засобів), передбачають таку *кваліфікуючу ознаку як особливо небезпечні наркотичні засоби*. Ця ж якісна ознака наркотичних засобів в інших складах використовується як *особливо кваліфікуюча ознака злочинів, які передбачають відповідальність за викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів*

(ч. 3 ст. 313 КК), та незаконне введення в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів (ч. 3 ст. 314 КК).

Фізична ознака наркотичних засобів виражається не тільки в якісних, але й в *кількісних критеріях*. Серед 21 складу злочинів проти здоров'я населення, де предметом є наркотичні засоби, кількісні властивості предмета злочину виступають кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками у 9 складах злочинів, що складає 42 % їх кількості.

Таблиця 3

Класифікація злочинів за ознаками предметів

Предмет впливає на кваліфікацію злочинів		Предмет не впливає на кваліфікацію злочинів	
Ознаки предмета злочину	Кваліфікований склад злочину	Особливо кваліфікований склад злочину	
кількісні	Великий розмір наркотичних засобів: ч.2 ст. 305, ч.2 ст. 307, ч.2 ст. 308, ч.2 ст. 309, ч.2 ст. 320; великий розмір коштів: ч.2 ст. 306; у кількості п'ятисот і більше рослин: ч.2 ст. 310	Особливо великий розмір наркотичних засобів: ч.3 ст. 305, ч.3 ст. 307, ч.3 ст. 308, ч.3 ст. 309	ч. 1 ст. 305, ч. 1 ст. 306, ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч.1, ч.2 ст. 313, ч.1, ч.2 ст. 314, ч.1, ч.2 ст. 315, ч.1, ч.2 ст. 316, ч.1, ч.2 ст. 317, ч.1, ч.2 ст. 318, ч.1, ч.2 ст. 319, ч.1 ст. 320
якісні	Особливо небезпечні наркотичні засоби : ч.2 ст. 305, ч.2 ст. 307	Особливо небезпечні наркотичні засоби : ч.3 ст. 313, ч.3 ст.314	

Великий розмір наркотичних засобів є кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 320 КК), а *особливо великий розмір наркотичних засобів є особливо кваліфікуючою ознакою* злочинів, передбачених (ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 309 КК). Відповідно до Закону України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” та Переліку, розроблено Таблиці невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, що знаходяться у незаконному обігу, які затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 1 серпня 2000 року [12].

Пленум Верховного Суду України у п. 21 своєї постанови № 4 від 26. 04. 2002 р. “Про судову практику у справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів” зауважив, що, коли дії особи, пов'язані з наркотичними засобами різних видів, їх розмір визначається з урахуванням їх *загальної кількості*.

Серед *кваліфікуючих ознак* злочину, передбаченого ч. 2 ст. 310 КК, слід виділити вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель у *кількості* п'ятисот і більше рослин.

Кваліфікованим видом злочину, відповідно до ч. 2 ст. 306 КК визнаються дії, передбачені ч. 1 ст. 306 КК, які вчинені у *великих розмірах*. Під великим розміром, відповідно до примітки до статті 306 КК, слід розуміти кошти, сума яких

Література

1. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е. Л. Стрельцова. — Харьков: ООО “Одиссей”, 2002. — 672 с.
2. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України від 06. 05. 2000 р № 770 // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 19. — від 26. 05. 2000.
3. Кримінальний кодекс України від 05. 04. 2001 р. Офіційне видання. — К., 2001. — 143 с.
4. Закон України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” від 15. 02. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 10. — Ст. 60.
5. Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків з виявлення та ліквідації підпільних нарколабораторій: Посібник / М. С. Хруппа, Никифорчук Д. Й., Семенюк В. А. та ін. / За ред. М. С. Хруппи. — К.: НАВСУ, 2004. — 192 с.
6. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. — К.: Логос, 1998. — 324 с.
7. Козаченко А. В., Мирошниченко Н. А. Предмет наркотизма (учебное пособие). — Николаев-Одесса, 1999. — 58 с.
8. Никифорчин І. О. Кримінальна відповідальність за незаконний оборот наркотичних засобів: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12. 00. 08 / Харк. Нац. Акад. — Харків, 1994. — 11с.
9. Кузнецов Н. И., Купрейчук С. К. Наркотики: социальные, медицинские и правовые аспекты: Справочник. — Минск: Новое знание, 2001. — 400 с.
10. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн “Видавничий дім “Інюре”, 2003. — 1196 с.
11. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів. — Харків: Видавець СПД ФО Н. М. Вапнярчук, 2004. — 112 с.
12. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров’я України № 188 від 01. 08. 2000 р. // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 34. — від 08. 09. 2000.

І. В. Дмитренко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто питання про поняття звільнення від кримінальної відповідальності в кримінальному праві України. Зроблено спробу обґрунтувати підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, ступінь суспільної небезпеки особи, терміни давності, спеціальні правила звільнення від кримінальної відповідальності.

Загальновизнаним положенням кримінального законодавства будь-якої країни є положення про те, що особа, що вчинила злочин, зобов'язана зазнати в будь-якій формі заходи державно-примусової дії. При цьому один з найдієвіших засобів, стримуючих злочинність, полягає не в жорстокості покарання, а в їх невідворотності. Разом з тим у ряді випадків, спеціально передбачених у законі, особа, що вчинила злочин, може бути звільнене від *кримінальної відповідальності*.

Тут слід вказати, що тлумачення закону має підставу вважати, що КК під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє звільнення лише від майбутньої, потенціальної відповідальності.

Досудове припинення кримінальних справ відоме з давніх часів і властиве законодавству не тільки нашої держави, але і багатьох інших країн.

Як свідчить історія вітчизняного кримінального законодавства, з давніх часів у ньому були наявні норми, які пропонували особі, що займалася злочинною діяльністю, добровільно припинити злочинне діяння і обіцяли звільнити її від покарання або суттєвого його пом'якшити.

Вже в X столітті законодавчий пам'ятник давнини — Руська Правда — мала окремі норми, які вказували на можливість *звільнення від покарання* в зв'язку з каяттям. [1, ст. 12].

Аналіз основних тенденцій світової кримінальної політики свідчить про те, що відмінною рисою сучасних систем правосуддя є «процес убування» кримінальних справ у зв'язку з їх припиненням ще в досудовому виробництві.

Звільнення від кримінальної відповідальності — це реалізація державою в особі суду свого повноваження, згідно з яким вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, встановлених законом за вчинення цього злочину.

При цьому, незважаючи різну процедуру здійснення даного інституту в різних країнах, юридичний зміст залишається скрізь одним і тим же — припинення кримінальної справи за наявності факту здійснення злочину. Державне примушення — вимушений, крайній захід дії на осіб, що переступили кримінальний закон.

Звільнення від кримінальної відповідальності тоді можна визнати за обґрунтоване і справедливе, коли воно не перешкоджає охороні прав і свобод особи, всього правопорядку від злочинних посягань і разом з тим сприяє виправленню винної

особи, попередженню здійснення нових злочинів; іншими словами, коли воно відповідає завданням кримінального законодавства і дозволяє досягти цілей покарання без його реального вживання.

Виходячи з цього, треба перш за все зробити висновки, які саме підстави повинні бути в наявності для звільнення від кримінальної відповідальності. Такою підставою перш за все є здійснення злочину невеликої або середньої тяжкості. Введення до Кримінального кодексу України положення про класифікацію злочинів внесло визначеність для слідчо-судової практики у розв'язанні даного питання. Нагадаємо, що згідно з ст. 12 КК злочинами невеликої тяжкості визнаються умисні і необережні діяння, за здійснення яких максимальне покарання, передбачене кримінальним законом, не перевищує двох років, а злочинами середньої тяжкості — умисні і необережні діяння, максимальне покарання за які не перевищує п'яти років позбавлення волі. [2, ч. 2 ст. 12]

Тут слід мати на увазі наступне. Діяння, яким властиві ознаки злочину неважкої або середньої тяжкості слід вважати поведінку, яка формально і має ознаки любого діяння, передбаченого КК, але через малозначущість не становить суспільної небезпеки, тобто діяння яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній от юридичної особі, суспільству або державі.

Друга підстава — відсутність або невеликий ступінь суспільної небезпеки особи, що вчинила злочин. На відміну від першої, дана категорія носить дещо абстрактний характер. При визначенні ступеня суспільної небезпеки особи — злочинця кримінально-правова наука і слідчо-судова практика виходять перш за все з характеру і тяжкості здійсненого злочину, а також з обставин, що характеризують поведінку винної особи до і після здійснення злочину. Коло цих обставин настільки різноманітний, що вичерпний перелік їх дати неможливо. Але деякі з них прямо названі в тексті закону і мають обов'язкове значення. Це: здійснення злочину вперше; добровільна явка з повинною; сприяння розкриттю злочину; відшкодування заподіяного збитку; загладування шкоди, заподіяної в результаті злочину; примирення з потерпілим; зміна обставин. Лише наявність однієї або декількох вказаних обставин в поєднанні із злочинном невеликої або середньої тяжкості можуть стати гарантією того, що злочинець виправиться без реалізації кримінальної відповідальності (ст. ст. 45, 46, 47 КК).

І нарешті, третьою підставою є недоцільність залучення винного до кримінальної відповідальності. Дана підстава (стосовно видів, передбачених в ст. ст. 45, 46 КК), є в деякою мірою похідною від перших двох. Цілком закономірно, що у разі здійснення злочину невеликої або середньої тяжкості особою, що не представляє великої суспільної небезпеки, (або взагалі не є небезпечною для суспільства), реалізація інституту кримінальної відповідальності може виявитися недоцільною з погляду принципів справедливості і гуманності кримінального законодавства в цілому.

Що ж до звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням термінів давності (ст. 49 КК), то для винного категорія злочину байдужа. За рішенням суду уникнути кримінальної відповідальності внаслідок закінчення термінів давності може навіть особа, що вчинила злочин, караний довічним позбавленням волі. Не вимагається для вживання ст. 49 КК і здійснення винним яких-небудь дій, що свідчать про втрату ним суспільної небезпеки (явки з повинною, примирення з потерпілим і т. д.). Головне тут — саме недоцільність залучення особи до кримінальної відповідальності після закінчення вказаних в законі термінів (хоча і тут особа може перестати бути суспільно небезпечною, а діяння, яке вона вчинила, може відноситися до категорії невеликої або середньої тяжкості).

Слід також звернути увагу на те, що в нормах особливої частини КК України передбачається ряд випадків звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які скоїли злочини, названі в цих нормах.

Число спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності значно збільшилося в ході реформи кримінального закону. Нині такі розпорядження містяться в ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 6 ст. 260; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ст. 309; 311; 331; ч. 3 ст. 369; ч. 3 ст. 363; ч. 5 ст. 258; ч. 2 ст. 255; ч. 4 ст. 212; ч. 2 ст. 285; ст. 396; ч. 4 ст. 401 КК України.

Так звані спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності можна застосувати саме відносно злочинів, які мають підвищену суспільну небезпеку (наприклад, тероризму, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї і т. д.).

У випадках встановлення *спеціальних правил звільнення від кримінальної відповідальності* законодавець практично не керується критерієм “невисока суспільна небезпека скоєного”. Саме в даних випадках законодавець діє нібито всупереч такому критерію і, не зважаючи на значну суспільну небезпеку скоєного, передбачає можливість звільнення винної особи від кримінальної відповідальності. Частково акцент тут переноситься на другий критерій — невисоку суспільну небезпеку особи винного. Безумовно, про це свідчать додаткові умови, названі в примітках до перерахованих статей. В одних випадках для звільнення від кримінальної відповідальності достатньо добровільно припинити злочинні дії, в інших — активно сприяти запобіганню злочинного результату, розкриттю злочину.

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності служать складовою частиною органічного утворення єдиного інституту звільнення від кримінальної відповідальності і мають принципову ту саму юридичну природу і те саме соціально-політичне призначення, що і загальні види такого звільнення.

Підсумовуючи, відзначимо, що звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише у випадках, коли особа підлягає такій відповідальності, тобто вчинила злочин (в скоєному містяться всі ознаки складу злочину). Якщо ж суб'єкт вчинив злочини, він не може ні піддаватися кримінальній відповідальності, ні звільнитися від неї. За наявності в скоєному ознак малозначущості, неосудності, недосягнення віку кримінальної відповідальності, необхідної оборони і т. д. особа не підлягає кримінальній відповідальності спочатку, і отже, немає необхідності звільняти її від цієї відповідальності. Тобто відсутність підстави для залучення особи до кримінальної відповідальності, не ідентична звільненню від кримінальної відповідальності. В тих випадках, коли в скоєному не міститься складу злочину, діяння не може бути визнане злочином, а лежить за межами кримінальної відповідальності. Це ситуація незастосування кримінальної відповідальності, а не звільнення від неї. Крім того, самий кримінальний закон недвозначно вказує на невизнання злочинним малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Але той факт, що необхідна оборона й інші обставини виключають злочинність діяння (ст. 36-43 КК України), що “особа не підлягає кримінальній відповідальності за злочин, якщо вона добровільно й остаточно відмовилась від доведення цього злочину до кінця” (ч. 2 ст. 17 КК), свідчать про відсутність в цих діях складу злочину; тут має місце незастосування кримінальної відповідальності.

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності можна визнати за обґрунтоване і справедливе коли воно не перешкоджає правам і свободі особи, здійснене в повній відповідності з передбаченим законом підставами і в повній відповідності з додержанням порядку звільнення, встановленого КПК України.

Література

1. Російське законодавство Х-ХХ віків. — М., 1982. — Т. 1: Законодавство Древньої Русі.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.
3. Карно-процесуальний кодекс України. — Харків: Одиссей, 2001.
4. Кримінальний кодекс України. — Харків: Одиссей, 2001 р.

В. А. Жарикова, соискатель

Одесский национальный морской университет,
кафедра уголовного и административного права,
ул. Мечникова, 34, 65029, г. Одесса, Украина

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА АКТОВ АМНИСТИИ В ДЕМОКРАТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Проблема совершенствования уголовного законодательства об амнистии стала актуальной в новых условиях строительства в Украине правового демократического государства. В статье рассматриваются вопросы амнистии как нового института украинского уголовного права, ее понятия, основные задачи, порядок применения и проблемы ее эффективности.

Ключевые слова: преступление, освобождение от уголовной ответственности и наказания, амнистия общая и частичная, правовой институт, порядок принятия и применения актов амнистии, предупреждение рецидива.

Стремление глубже изучить и осмыслить значимость нового в уголовном праве института обуславливает наше намерение заняться изучением этого правового явления, т. к. в амнистии особенно ярко демонстрируется гуманизм государства.

Амнистия, как правовой институт, впервые была введена в Уголовный кодекс Украины 2001 года. Как один из актов проведения в жизнь уголовно-правовой политики государства, амнистия реализует один из важнейших принципов науки уголовного права и законодательства — принцип гуманизма.

Исследованию вопросов амнистии и ее эффективности посвящены ряд работ отечественных и иностранных юристов: О. С. Зельдовой, И. Марогуловой, А. С. Михлина, В. Е., Квашица, К. Мирзажанова, П. С. Ромашкина и др. К сожалению, вопросам эффективности амнистии и ее значения как правового института для законодательной, правоприменительной деятельности уделялось еще мало внимания. Остаются еще неразрешенными вопросы о практике применения амнистии в процессах эффективной социализации лиц, освобожденных от наказания по амнистии. Поэтому в данной работе нами поставлена задача исследовать некоторые вопросы истории развития амнистии, ее правовую природу.

Амнистия — слово греческое, первоначально — *забвение, прощение*. Понятие амнистии пришло из глубины веков. Акты амнистии были известны еще с древних времен из истории Древней Греции и Рима, во все времена и у всех народов амнистия рассматривалась как исключительная прерогатива суверенов высших органов государственной власти и управления: акты амнистии принимались, как правило, в связи с какими-либо замечательными событиями в жизни государства.

Так, Стоглавый Собор объявил амнистию к церковному празднику Пасхи, по которой освобождались “все тюремные сидельцы”, кроме осужденных за убийства и разбой.

На Руси эти высочайшие акты гуманизма широко применялись в эпоху крепостного права, вначале князьями, помещиками различных славянских народов. И только с 1550 года, когда был принят Судебник о наказаниях за совершенные преступления, впервые, право миловать по своему усмотрению, было предоставлено

или на лиц, осужденных к лишению свободы за неосторожные преступления на срок до 5 лет, и т. д.

Ст. 86 УК лишь дублирует конституционное положение, закрепляя, что **амнистия объявляется Верховной Радой**. Таким образом, можно полагать, что амнистия — это **государственно-правовой**, а не уголовно-правовой акт, однако, как уже отмечалось ранее, последствия её применения существенно затрагивают сферу уголовного права и поэтому существует и другая точка зрения о том, что амнистия — это уголовно-правовой акт, тем более понятие и ее содержание впервые раскрыто в нормах уголовного права. Нам представляется более приемлемой второй точка зрения.

Обстоятельство, что амнистия — внесудебный акт, и это её достоинство, и её недостаток. Верховная Рада, несмотря на то, что она является законодательным органом власти страны, в основе своей состоит из депутатов, большинство из которых не связаны с вопросами применения права, тем более уголовного. Отсюда нередко актами амнистии перечёркивается многолетняя и многотрудная работа всех звеньев правоохранительных органов; зачастую они содержат положения, которые никак нельзя признать справедливыми и гуманными. Например, от наказания освобождаются лица, виновные в совершении тяжких преступлений, а те, кто совершил преступления средней тяжести, амнистии не подлежат. Более того, основания, порядок принятия актов амнистии и сроки ее применения практически в определенной мере произвольны.

Эти обстоятельства привели к тому, что амнистия как вид освобождения имеет давних и последовательных противников, в числе которых был И. Кант, Ч. Беккарий и др. По их утверждению, ничто не может оправдать такое ниспровержение силы закона и судебного приговора, каким является амнистия. Несмотря на это, именно амнистия, наряду с помилованием, является одним из самых исторически устойчивых институтов уголовного права. Необходимость её применения оправдывается обычно следующими обстоятельствами. С помощью амнистии имеется возможность устранить некоторые недостатки существующего или существовавшего ранее уголовного закона.

Амнистия оправдана и применительно к некоторым преступлениям, носящим временный характер, совершённым в результате стечения определённых неблагоприятных обстоятельств, и применяется в случае улучшения этих обстоятельств либо представляет собой попытку направить развитие ситуации в более благоприятное русло. Наглядным примером этому служит Указ Президента Украины от 10. 03. 1994 года “Об амнистии участников войны в Афганистане и военных конфликтов в других зарубежных странах”. Вывод советских войск из Афганистана, прекращение военных действий, необходимость возврата на родину военнопленных и иных лиц, оставшихся после вывода войск на территории Афганистана, объясняют необходимость и желательность применения амнистии к данной категории преступников.

Подводя итоги изучения правовой характеристики амнистии необходимо отметить, что амнистия как государственно-правовой акт имеет следующие признаки:

Во-первых, она при всех обстоятельствах нормативна, распространяется на индивидуально *неопределённый круг лиц*, на *неопределённое количество уголовных дел*, независимо от того, на какой процессуальной стадии они находятся.

Во-вторых, инициатива их издания всегда исходит от *государственного органа*.

В-третьих, акты амнистии общеобязательны как для правоохранительных органов, которые призваны применять акты амнистии, так и для тех лиц, которые попадают под амнистию. *Единственное исключение — лица, признающие себя невиновными* в совершении инкриминируемого преступления и настаивающие на судебном разбирательстве. Поэтому в соответствии с действующим уголовно - процессу-

Е. С. Козерацкая, ст. преп.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

О НАПРАВЛЕНИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ

Рассмотрены некоторые направления реформирования судебной системы Украины в соответствии с европейскими стандартами. Проведен анализ влияния особенностей профессионального правосознания судьи на разрешение проблем судебной системы, на осуществление реальной демократии, на надёжную защиту прав и свобод человека, для обеспечения верховенства права. Предложены пути минимизации обозначенных проблем.

Ключевые слова: Евроинтеграция, правосознание, субъект уголовного судопроизводства, объективная истина, субъективная истина, выборность судей, суд присяжных.

Социально-политические процессы, происшедшие в Украине в период с 21 ноября 2004 года по 26 декабря 2004 года и вошедшие в историю под названием “Оранжевая революция”, оказали существенное влияние на материальные, духовные, правовые, политические, моральные и другие отношения в нашем обществе. Президент Украины В. А. Ющенко, одним из приоритетов внешней политики Украины назвал Евроинтеграцию, что, в свою очередь, ставит задачу перед учёными-правоведами поиска путей к сближению и гармонизации правовой системы нашего государства с правовыми системами стран, входящих в состав Европейского Союза.

В связи с возникновением новых приоритетных социальных ценностей возникает потребность в их правовой защите от возможных антисоциальных поступков. Основная роль здесь отводится уголовной юстиции, которая призвана обеспечивать защиту прав, законных интересов личности и общества от преступлений путём правильной, справедливой реализации уголовного закона. Для достижения этих целей существует и функционирует система государственных органов, осуществляющих выявление, раскрытие, расследование преступлений, а также суды, рассматривающие, разрешающие дела об этих преступлениях, осуществляющие последующий контроль за законностью и обоснованностью судебных решений, за их исполнением.

18 февраля 2005 года на расширенном заседании президиума Верховного Суда Украины, Совета судей и коллегии Государственной судебной администрации Украины Председатель Верховного Суда Украины (далее ВСУ) В. Маляренко отметил, что в нашем государстве всё больше доверяют судам, о чём свидетельствует рост количества судебных дел, в частности на действия/бездействия — государственных органов. Ещё одним показателем роста профессионализма судей можно назвать факт, что 90 процентов решений апелляционных судов оставляют в силе решения судов местных. Однако в функционировании судебной системы немало проблем. Первая из них, по мнению В. Маляренко, — проблема нормативного обеспечения правосудия и независимости судей. Отсутствует также общее видение путей реформирования судебной системы, несовершенная структура судов,

низкий уровень профессионализма и ответственности отдельных судей. Осуществляемая судебная реформа продвигается медленно и не даёт желаемых результатов, в частности, она только отдалила человека от правосудия. В целом перспективы дальнейшего осуществления судебной реформы вызывают у В. Маляренко беспокойство. Так, сейчас возникла идея лишить ВСУ кассационных полномочий, в результате чего он утратит рычаги влияния на практику применения судами законодательства и не сможет обеспечить единообразное применение законов.

Присутствовавшая на расширенном заседании Премьер-министр Украины Ю. В. Тимошенко отметила, что правительство не допустит “ручного управления” судьями, которое имело место при бывшем режиме. Поскольку действия/бездействия судей разных инстанций десять лет позволяли Л. Д. Кучме создавать вертикаль беспредела.

Перед отечественным законодателем возникает сегодня конкретная задача — реформирование судебной системы Украины в соответствии с европейскими стандартами. Для этого следует определить основные проблемы судебной власти, подлежащие первоочередному разрешению, а именно:

1. Обеспечение доступа к правосудию каждому гражданину и гарантия того, что его права, свободы и законные интересы будут защищены, а каждая судебная ошибка, если её допустили, будет исправлена.

2. Нормативное обеспечение правосудия и независимости судей.

3. Несовершенная структура судов.

4. Низкий уровень профессионализма судей.

5. Коррупция и “кумовство”.

6. Материально-техническое обеспечение судов.

7. Надлежащее материальное обеспечение судей.

Есть конечно и другие проблемы влияющие на правосудие в целом.

Наша цель — проанализировать роль судьи, как субъекта уголовного судопроизводства, в системе судебной власти Украины, влияние его субъективного усмотрения на деяния человека, которые влекут необратимые последствия для жизни подсудимого.

Проблемы профессионального правосознания судей и стремления к установлению объективной истины в уголовно-процессуальной науке исследовались в разное время многими учёными. Этим вопросам посвящены работы видных отечественных учёных и практиков: И. Я. Фойницкий, Ю. М. Грошевой, Т. Г. Моршаква, С. А. Пашин, М. М. Бахтин, немецких учёных А. Гутманн, Г. Шпендель, Ю. Весельс, А. Криз, К. Брикмайер и др.

Одним из основных принципов уголовного судопроизводства является установление объективной истины. Объективная истина — соответствие выводов следствия и суда объективной действительности, фактическим обстоятельствам расследуемого события. Законодательно закреплённый [3, ст. 22] принцип всесторонности, полноты и объективности установления обстоятельств совершённого преступления ориентирует органы расследования и суд на выявление и достоверное установление всех имеющих значение для дела обстоятельств. Даже незначительное отклонение от этого принципа может повлечь невозможность установления объективной истины, и как следствие — становится невозможным проведение предусмотренных законом задач уголовного судопроизводства. “Целью уголовно-процессуальной деятельности и доказывания... не может быть что-либо иное, кроме как установление объективной действительности, реальности, имевшей место в прошлом. Не абсолютной истины, не относительной, ибо это повлечёт нарушение прав участников процесса, другие нежелательные последствия, а истины объективной. Она предполагает наличие таких знаний и выводов об обстоятельствах дела, которые правильно отражают существующую вне человеческого сознания действительность”, отмечал в своих трудах известный русский правовед А. Александров [10, 23-24].

Установление объективной истины в уголовном процессе возлагается на следователя, лицо, производящее дознание, прокурора и суд (судью), которым гарантируется процессуальная самостоятельность в осуществлении действий по собиранию, исследованию, проверке, оценке и использованию доказательств, а также в принятии решений по делу и их обоснованию.

Рассматривая судью как субъекта уголовного судопроизводства, на которого от имени государства возложено разрешение основного вопроса каждого уголовного дела о наличии или отсутствии состава преступления, о виновности или невиновности лица, совершившего преступление [3, ст. 32], следует учитывать, что судья — это, прежде всего человек, а человеческое познание несовершенно. Человеческое познание не только не совершенно, но и недостаточно, чтобы познать истину в уголовном судопроизводстве. Судебному исследованию присуща неустраняемая зависимость от проводящего такое исследование субъекта, его личности, индивидуального опыта. В конечном счете, судья не устанавливает, а, якобы “творит” обстоятельства уголовного дела. Всё, на что способен судья, — это отыскать субъективную истину, которая именуется “судебной истиной”, “юридической достоверностью” [7, 419].

В работах германских процессуалистов (А. Гутманн, Г. Шпендель, Ю. Весельс), утверждается, что в уголовном процессе истина должна быть названа субъективной, ибо она зависит от особенностей субъекта. Для каждого человека истинным оказывается то, что он считает истинным. Судья лишь пытается приблизиться к объективной истине, но больше, чем субъективного убеждения в истине, он достичь не может, да этого и не требуется. Такой характер знания считается вполне достаточным для отправления правосудия по уголовным делам.

Утверждается (Г. Бонне, У. Вестхоф, А. Виммер), что формирование судейского убеждения в значительной мере основывается на эмоциональных, иррациональных элементах, которые не могут быть понятны. Процесс формирования такого убеждения протекает ниже уровня сознательного, рационального, в слоях психики, подчинённых собственным законам, которые лишены смысла и не могут быть рациональными, логическими. Исходя только из рационального, судья не мог бы прийти к убеждению, так как только иррациональные элементы позволяют ему достичь субъективного убеждения. Именно воплощение идей иррационализма на практике позволяет “избавиться” от сомнения двумя путями: путём внутреннего переживания либо путём волевого решения, решимости преодолеть сомнения [7, 420].

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что несовершенство человеческого познания не позволяет отыскать объективную истину в уголовном процессе, и потому, в повседневной жизни, судья должен руководствоваться такой степенью вероятности, которой он достигает при возможном, исчерпывающем и добросовестном использовании имеющихся доказательств. Такая высшая степень вероятности и принимается за истину.

“...На должность судьи может быть рекомендован квалификационной комиссией судей граждан Украины не моложе двадцати пяти лет, имеющий высшее юридическое образование и стаж работы в области права не менее трёх лет, проживающий в Украине не менее десяти лет и владеющий государственным языком” [1, ст. 127].

Принимая во внимание, что средний возраст судьи на Украине сегодня — сорок пять лет, путём несложных математических подсчётов, можно определить, что формирование судьи и его мировоззрения, становления как личности происходило в период тоталитарного коммунистического режима, при котором все решения, принятые судьями, не должны были противоречить решениям партии (т. е. решениям ограниченной, находящейся у власти, группы людей), а не интересам народа. Обретение государством Украина независимости было ознаменовано все возрастающим нигилизмом, игнорированием законов власть имущими, простыми граждана-

ального слоя населения и подрыву в целом экономической и политической стабильности государства.

На вышеупомянутом расширенном заседании президиума Верховного Суда Украины, Совета судей и коллегии Государственной судебной администрации Украины, для усовершенствования деятельности судебной системы, Председатель ВСУ В. Маляренко предложил углубить специализацию судов, то есть создать криминальные, транспортные, налоговые суды, а также разграничить дела между общими и хозяйственными судами по категориям дел. Внесла своё предложение и Премьер-министр Украины Ю. Тимошенко — о назначении судей местных судов не в Киеве, а в соответствующих областях.

В данном случае мы позволим себе не согласиться с Юлией Владимировной, во-первых, потому, что это противоречит Конституции Украины, а во-вторых, потому, что как раз в этом случае децентрализация может привести к ухудшению положения дел в системе правосудия.

По нашему мнению, более целесообразно было бы рассмотреть вопрос о некотором возврате к правовым положениям, которые ранее зафиксированы в основных законах прежнего государства, в которых говорилось о том, что судьей может быть избран каждый гражданин, достигший ко дню выборов 25-летнего возраста. Судья ответственен перед избирателями или органом, избравшим его, и отчитывается перед ними. Судья может быть досрочно лишён своих полномочий лишь в том случае, если он отозван избирателями или избравшим его органом, либо в силу вынесенного относительно него приговора суда. Поставив во главу угла выборность судей, мы, таким образом, реализуем на практике непосредственное участие народа Украины в осуществлении правосудия, а также усилим общественный контроль за деятельностью судей.

Участие граждан в осуществлении судопроизводства является одним из основных Конституционных принципов, который реализуется через народных заседателей и присяжных [1, ст. 124]. Ещё И. Я. Фойницкий писал: “Установление присяжных стало ныне мировым судебным институтом, характеризующим цивилизованность нации. Это ... ревностный страж общественной безопасности и строгий судья злодеяний, это установление всё более и более делается для культурного мира судом естественным по преимуществу, от ведения которого, в интересах народной экономии, устраняются лишь дела наименьшей важности” [9, 336].

Особенность судебного разбирательства при участии присяжных с процессуальной точки зрения заключается в разделении функций по разрешению уголовного дела. Судья-председательствующий решает юридические вопросы, а присяжные заседатели устанавливают фактические обстоятельства дела, главным в числе которых является вопрос о виновности подсудимого. Подобное распределение обязанностей между судьями ведёт, *во-первых*, к невозможности вмешательства судьи-профессионала в процесс постановления вердикта; *во-вторых*, к неконтролируемости действий и решений присяжных заседателей; *в-третьих*, вердикт присяжными не обосновывается и не разъясняется; *в-четвёртых*, приговор лишается таких общеобязательных свойств, как обоснованность и мотивированность [5, 164].

Противники введения суда присяжных отмечают, что: “привлечение присяжных к участию в рассмотрении судебных дел повлечёт значительные финансовые затраты, вследствие чего, как показывает мировая практика, удельный вес дел, рассматриваемых судами присяжных, будет незначительным” [4, 125]. В результате таких высказываний напрашивается вопрос: а не аморально ли то, что мы ставим на одну чашу весов жизнь, судьбу, честь и достоинство человека, а на другую — “финансовые затраты”?

Несмотря на то, что введение суда присяжных задекларировано в Конституции Украины, Законе Украины “О судостроительстве Украины” [4, ст. ст. 68–72], рассмот-

О. В. Коробка, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65068, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКРАДАННЯ

У статті розглядається проблема кримінальної відповідальності за викрадання, яке вчиняється шляхом форм вчинення таких діянь. Звертається увага на законодавчу модель такої відповідальності.

Ключові слова: злочини проти власності, родовий об'єкт, система злочинів, форми викрадання.

Власність і право на неї, забезпечення і захист цього права — це одне з ключових положень функціонування держави і суспільства. З юридичної точки зору, відносини власності — це наявність у відповідної фізичної або юридичної особи прав на конкретний об'єкт власності, що надає йому можливості здійснювати володіння цим об'єктом. Для забезпечення правових аспектів такого функціонування залучаються усі галузі права. Загальне визначення права власності дається в ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України, де вказується, що це таке право юридичної або фізичної особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону відповідно до своєї волі, незалежно від волі інших осіб [1, 295]. Окрема, дуже важлива роль в охороні права власності належить кримінальному праву. Саме воно повинно, в першу чергу, охороняти відносини власності від злочинних посягань.

В діючому Кримінальному кодексі України (далі КК) відповідальність за злочини проти власності передбачена статтями 185–198, які знаходяться в VI розділі. Родовим об'єктом цих злочинів є відносини власності. Власність, як вважають фахівці, це відносини між людьми, які відображають певну форму привласнення матеріальних благ [2, 27].

Злочини проти власності систематизують на певні групи декількох рівней. Перша систематизація — це розподіл усіх злочинів, які є в цьому розділі, на корисливі та некорисливі. Другий рівень, коли корисливі злочини розподіляються на викрадання та корисливі злочини без ознак викрадання. В свою чергу, злочини, які входять в групу викрадань, теж підлягають певній класифікації. Однак до того, як ми перейдемо до більш детального аналізу окремих форм викрадення, спробуємо спочатку дослідити саме поняття викрадання, бо саме воно має такі загальні ознаки, які потім повинні бути присутніми у кожній конкретній формі. Можливо сказати, що взагалі поняття “викрадання” — це певний науково-практичний орієнтир, і через його розуміння можливо перейти до розуміння ознак конкретного суспільно небезпечного діяння. Таким чином, можливо сказати, що в українському кримінальному праві поняття викрадання — це, на нашу думку, корисний та необхідний інструмент пізнання кримінально-правової природи корисних посягань на власність.

Далі спробуємо дати характеристику цього поняття, використовуючи при цьому в певних випадках елементи складу злочину. В чинному кримінальному законодавстві поняття викрадання відсутнє. При конструюванні статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за такі злочини проти власності, законодавець використовує це поняття тільки в статтях 185, 186, 188 КК, а в статтях 187 і 190 вже поняття заволодіння.

Однак більш детальнішу класифікацію можливо зробити ще і за іншими відзнаками. Одна з них дозволяє зробити це у відповідності до тих, умовно кажучи, зовнішніх ознак, які характеризують такі процеси, в зв'язку з чим виділяють так звані форми викрадання, до яких відносять: крадіжку, грабіж, розбій, шахрайство, привласнення, розтрата, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем. Чотири з них “мають” окремі статті в VI розділі. А три форми: привласнення, розтрата та заволодіння шляхом зловживання службовим становищем об'єднані в одну статтю — 191 КК.

В юридичній літературі ці форми викрадання визначаються наступним чином. Привласнення — це незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або майна, яке перебуває в його віданні на законній підставі. Розтрата — це незаконне безоплатне відчуження, використання, витрачення майна, яке було ввірено винуватому чи перебувало в його віданні (продаж, дарування тощо). Зловживання службовим становищем, як форма викрадення, означає, що особа використовує свої повноваження і використовує свої організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції для незаконного обернення чужого майна в свою користь або користь інших осіб [3, 139–140].

Особливість цих форм розкрадання полягає в тому, що суб'єктами таких діянь виступають особи, які правомірно володіють цим майном, або особи, які у зв'язку зі своїм службовим станом мають право ним розпоряджатися. Саме тому, виходячи в першу чергу з додаткових ознак суб'єкта таких діянь, законодавець і об'єднав три різні форми викрадання в одній статті КК [4, 90].

Як у більшості кримінально-правових норм, у нормі, яка міститься у ст. 191 КК, відповідальність диференціюється за ступенем суспільної небезпечності шляхом розробки законодавцем декількох складів певного злочину. Взагалі в теорії кримінального права за ступенем суспільної небезпечності традиційно виділяють основний та кваліфіковані склади злочину. Під кваліфікованими розуміють склади злочину, які наділені ознаками, що посилюють відповідальність, тобто в них крім ознак основного складу містяться також ознаки, що характеризують підвищену суспільну небезпечність діяння порівняно з основним складом [5, 60]. Орієнтиром підвищеного ступеню діяння є санкції відповідних частин статті. За вчинення кваліфікованого складу злочину настає більш суворе покарання, ніж за вчинення основного; за вчинення особливо кваліфікованого — більш суворе, ніж за вчинення основного або кваліфікованого.

Стаття 191 КК складається із п'яти частин. Частина 1 передбачає кримінальну відповідальність за привласнення або розтрату чужого майна, ввіреного винному або яке знаходиться в його володінні. В ч. 2 — за привласнення, розтрату шляхом зловживання особою своїм службовим становищем. В ч. 3 — дії вказані в частинах 1 і 2, якщо вони вчиняються повторно або за попередньою змовою групою осіб. В ч. 4 — якщо такі дії завдають шкоду в великих розмірах. В ч. 5 — якщо такі дії завдають шкоду в особливо великих розмірах або вчинені організованою групою осіб.

Якщо відійти від законодавчої моделі конструювання цієї статті, то можливо вказані кваліфіковані ознаки розділити, умовно кажучи, на три групи: перша — вчинення таких діянь за попередньою змовою групою осіб або організованою групою; друга — у великих і особливо великих розмірах; третя — вчинення таких діянь повторно.

Необхідно сказати, що усі ці кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки мають своє законодавче тлумачення. Ознаки, які нами віднесені до першої і третьої групи, мають тлумачення, які є в Загальній частині, ознаки другої групи — в примітці, яка є до ст. 185 цього розділу КК.

Так, в Розділі VI Загальної частини “Співучасть у злочині”, в ст. 28 КК є законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (ч. 2) і організованої групою (ч. 3). Потрібно звернути увагу, що при законодавчо-

му визначені цих ознак законодавець оперує двома групами показників, одну з яких, вірогідно, можливо назвати кількісною (певна кількість учасників таких діянь) і якісною (психологічним відношенням особою до вчинення таких діянь). Повторність теж визначається законодавцем в Загальній частині, а саме в Розділі VII в окремій ст. 32, яка так і зветься “Повторність злочинів”. У той же час поняття “великий” і “особо великий” розмір визначаються законодавцем, як вище вказувалось, в примітки до ст. 185 “Крадіжка”.

Таке становище з визначенням кваліфікуючих та особо кваліфікуючих ознак є достатньо обґрунтованим. Можливо сказати, що ознаки, які відносяться до першої і другої груп, є досить постійними і мають достатню єдність відносно до злочинів, які входять в різні розділи Особливої частини.

У той же час ознаки, які визначають “великий” і “особливо великий” розмір шкоди, яка, може бути, заподіяна конкретним злочином, може коливатися як в залежності від загальної ситуації в економіці, так і в залежності від конкретного злочину або групи таких злочинів. Тому і законодавче тлумачення кваліфікуючих ознак до групи злочинів проти власності і дається в примітки до однієї зі статей цієї групи.

Підводячи підсумки, можливо виділити наступні загальні ознаки, які мають відношення як до більш загальних положень, так і до аналізованих форм викрадення. Так, 1) вилученими, оберненими можуть бути не будь які предмети, речі матеріального світу, а тільки чуже майно, яке має вартість та її грошовий вираз — ціну; 2) загальним способом впливу на майно є вилучення (обернення) його із володіння власника; 3) в залежності від зовнішніх ознак вчинення викрадення виділяють 7 форм викрадення; 4) обернення не тільки має протиправний характер, а й означає до цієї групи злочинів зменшення майнового фонду власника; 5) суспільно-небезпечний наслідок вчинення розкрадання завжди виражений у заподіянні реальної матеріальної шкоди, розмір якої визначає сумарна вартість чужого майна в грошовому еквіваленті; 6) діяння вчинюється із прямим умислом, з корисним мотивом та корисною метою.

Література

1. *Коментарій к Гражданскому кодексу Украины. Том II/ Под ред. разработчиков проекта ГК А. Довгерт, Н. Кузнецовой, А. Подоприторы и др.* — Х.: ООО “Одиссей”, 2005. — 1040 с.
2. *Лизогуб А. Н., Симоненко В. И. Экономическая теория (конспект лекций).* М.: Приор-издат, 2004. — 128 с.
3. *Стрельцов С. Л. Экономичні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Передмова Джека Мегхена (США).* Одеса: Астропринт, 2000. — 476 с.
4. *Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студ. вищ. навч. закл. освіти / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, І. О. Зінченко та ін. / За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. — 496 с.*
5. *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юридических наук, Председателя Верховного Суда РФ В. М. Лебедева и доктора юридических наук, профессора Ю. И. Скуратова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство “НОРМА” (Издательская группа “НОРМА–ИНФРА-М”), 2002. — 960 с.*
6. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. В. Ф. Бойко та інші. — К.: А. С. К., 2000. — 1120 с.*
7. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. — К.: А. С. К., 2002. — 968 с.*

А. В. Коробка, соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский б-р, 24/26, Одеса, 65058, Украина

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОТДЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ ПОХИЩЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье, с учетом положений, определяющих общее понятие похищения, анализируются три формы совершения таких деяний: присвоение, растрата и похищение путем злоупотребления служебным положением

Ключевые слова: преступления против собственности, родовый объект, система преступлений, формы похищений.

Л. С. Кучанська, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ

Аналізуються існуючі у світовій практиці основні законодавчі моделі щодо регламентації відповідальності за зайняття проституцією. Розглядаються питання обґрунтованості криміналізації проституції у Кримінальному кодексі (далі КК) України крізь призму основних принципів цього процесу.

Ключові слова: криміналізація, декриміналізація, проституція, принципи криміналізації.

Кримінальне законодавство України 2001 р. в частині регламентації відповідальності за злочини проти моральності набуло цілої низки принципових змін. *По-перше*, моральність розглядається у якості самостійного об'єкта кримінально-правової охорони (за КК УРСР 1960 р. це складова громадського порядку чи народно-господарського здоров'я); *по-друге*, криміналізовано проституцію (систематичне надання сексуальних послуг з метою отримання доходу) та діяння, пов'язані з нею (примушування чи втягнення у заняття проституцією, сутенерство); *по-третьє*, значно посилено охорону нормального морального розвитку неповнолітніх. Збережена в КК України 2001 р. і норма про відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, хоча законодавство багатьох інших республік СНД від неї відмовилось (наприклад, КК Російської Федерації 1996 р.). Найбільш суперечливим є питання про криміналізацію проституції. І це не випадково, оскільки світовій кримінально-правовій доктрині відомі й інші варіанти ставлення національного законодавця до регулювання проституції.

Передусім слід зазначити, що з приводу назви і з приводу змісту цих законодавчих підходів у кримінально-правовій літературі існує певна плутанина. Так, наприклад, О. В. Наден розрізняє такі можливі моделі: 1) *декримінаційна* (у цьому випадку секс-індустрія набуває легального характеру, держава намагається реєструвати секс-робітниць, зобов'язуючи їх постійно мати відповідні медичні довідки про стан здоров'я. Секс-пропозиції розміщуються на веб-сторінках, відповідних телеканалах, рекламних сторінках засобів масової інформації, в туристичних довідниках, що не вважається порушенням вимог цієї законодавчої моделі); 2) *аболіціоністська* (власне проституція злочином не вважається, але передбачається кримінальна відповідальність за будь-яку експлуатацію проституції іншої особи, вербування для втягнення у проституцію, пособництво, утримання місць розпусти, надання приміщень для проституції, звідництво, сутенерство та отримання прибутку від проституції інших); 3) модель *обмеженої легалізації* (проституція не вважається злочином, але за законом караються дії, спрямовані на втягування жінок у проституцію, а також власники будинків розпусти, звідництво, оренда приміщень з метою організації секс-бізнесу) [1, 129-131]. З наведеного не зовсім зрозуміло, чим за суттю відрізняються два останніх підходи до регулювання проституції. В. О. Іва-

щенко вважає, що аболіціоністська модель передовсім спрямована на боротьбу з експлуатацією проституції третіми особами, але включає заходи для допомоги жінкам, утягнутим у таку діяльність, заходи для їх реабілітації і повернення в суспільство [2, 18]. Аналізуючи найважливіші напрямки суспільного руху у зв'язку з проституцією на Заході, А. О. Габіані розрізняє *аболіціонізм* (девіз аболіціоністів — “вільна жінка на вільному тротуарі”), *неоаболіціонізм* (головний натиск робиться на санітарній освіті, покращені умов життя жінок, які займаються проституцією і т. ін.) і *дискреціонізм* (проституція неминуча, тому її треба поставити у певні межі пристойності) [3, 71]. На відміну від нього, В. І. Лебеденко: розрізняє політику *прогібіціонізму* (встановлення правової заборони на заняття проституцією, а також інші діяння, які сприяють існуванню цього явища в суспільстві), політику *регламентації* (державне регулювання заняттям проституцією шляхом встановлення певних правил для такої діяльності та накладання на повій додаткових обов'язків чи встановлення деяких обмежень) та політику *аболіціонізму* (ставлення до проституції як до приватної справи кожної людини, яке повністю виключає втручання держави в таку діяльність. Суттю такого підходу є використання заходів соціальної профілактики в боротьбі з проституцією та залучення до цього недержавних структур) [4, 5-6].

З'ясуємо названу вище термінологію. Згідно із Словником іншомовних слів **аболіціонізм**: — лат. *abolitio* — скасування, знищення, англ. *abolitionism* — 1) суспільний рух за скасування якогось закону; 2) суспільний рух у США в кінці XVIII ст. за скасування рабства негрів. **Аболіціоніст** — (англ. *abolitionist*) 1) послідовник аболіціонізму, прихильник скасування рабства; 2) іноді — прихильник скасування якогось закону [5, 11]. **Дискреційний** (дискреція): який діє на власний розсуд; дискреційна влада — право посадової особи чи державного органу діяти на власний розсуд; у парламенті — право головуючого в разі потреби виводити депутатів із залу засідань, накладати на них штраф та ін. **Дискреція** (лат. *discretio*) — вирішення посадовою особою чи державним органом певного питання за власним розсудом [5, 368].

Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та І. О. Єфрона пов'язує **прогібіціонізм** (від англ. *prohibition* — заборона) — з суспільним рухом за заборону певних дій, зокрема торгівлі спиртними напоями [6, 343].

Таким чином, *аболіція* завжди пов'язується із *скасуванням певного закону* чи заборони, а *прогібіція*, навпаки, із *встановленням заборони* на певну діяльність. Оскільки вирішальним при класифікації законодавчих моделей, що аналізуються, є ставлення влади саме до проституції, можливі всього два варіанти: або вона *легалізується*, або *визнається злочином* чи іншим правопорушенням. Проте, аболіціоністський підхід не є однозначним, і в певній країні може суттєво відрізнятись за обсягом у діапазоні від легалізації не тільки проституції, а й діянь, пов'язаних з нею (звідництво, утримання притонів розпусти та ін.), до встановлення на рівні кримінального законодавства певних правил та обмежень для осіб, які займаються проституцією або експлуатують її. В останньому випадку можна говорити про *дискреціонізм* (модель обмеженої легалізації), коли влада, діючи на власний розсуд з метою обмеження проституції чи надання їй пристойності вдається до додаткових заходів, спрямованих на непоширення цього соціального явища. Звідси випливає, що політика аболіціонізму охоплює собою три законодавчих *підходи*: *декримінаційний*, *суто аболіціоністський* та *дискреціоністський*. Всі інші заходи, які спрямовані на подолання проституції (допомога жінкам, утягнутим у таку діяльність, їх реабілітація та лікування, створення органів соціального патронажу і т. ін.), є нейтральними до кримінального законодавства і можуть використовуватися як у межах аболіціоністської, так і в межах прогібіціоністської моделей.

А. Згідно з *декримінаційним підходом*, ні сама проституція, ні діяння, пов'язані з нею (звідництво, сутенерство, утримання домів розпусти і т. ін.), злочинами не

давчому акту й елементи моделі обмеженої легалізації. Так, ст. 528 Кримінального Укладення 1903 р. передбачала відповідальність за невиконання встановлених правил “для предупреждения непотребства и пресечения вредных от оного последствий” [8]. Причому до відповідальності притягалися як жінки, що займаються проституцією, так і особи, які утримували будинки розпусти.

Аболіціоністський підхід був притаманний і кримінальному законодавству України радянських часів.

Слід відзначити, що в період існування радянських КК доволі інтенсивна боротьба велася і з власне проституцією, але *виключно в адміністративно-правовій площині*. Початок їй було покладено циркуляром ВЦВК “Про заходи боротьби з проституцією” від 16 грудня 1922 р., де передбачалися загальносоціальні та правові заходи боротьби з чинниками, які сприяють проституції. У перший період основний акцент дійсно було зроблено на загальносоціальні заходи протидії проституції, але в подальшому перевагою користувалися правові заходи, логічним завершенням яких було доповнення у 1987 р. адміністративного законодавства всіх союзних республік нормою про відповідальність за зайняття проституцією [9, ст. 181¹].

Після криміналізації проституції у КК України 2001 р. думки фахівців з цього приводу розділилися на дві групи. Більшість науковців вважає, що введення кримінальної відповідальності за проституцію — це “негуманний” та “жорстокий” крок, особливо якщо взяти до уваги сучасну економічну ситуацію та відсутність реальних можливостей працевлаштування для багатьох жінок [1, 135]. Так, О. В. Наден зазначає: “Якщо заняття проституцією є криміналізованим діянням, то повіі не висуватимуть обвинувачень проти торгівців людьми. Навіть більше, це призводить до вилучення з переліку потерпілих також і жінок — жертв торгівлі людьми, яких ввозять в Україну, вивозять з України, або передають у межах України, оскільки для них теж існує ризик переслідування за проституцію. Така ситуація дає “звідникові” додаткові можливості шантажувати повію, яка може отримати обвинувачення у кримінальному злочині, якщо стане відомо, що вона вдавалась до проституції” [1, 135]. У цілому О. В. Наден, як і багато інших фахівців [2, 72; 3, 71], робить висновок про те, що найбільш ефективним у цьому разі є метод не заборони, а регламентації, який дає можливість забезпечити контроль суспільства за проституцією як соціальним явищем і за тими особами, які до неї вдаються” [1, 138]. Цікаво, що аналогічні висновки було зроблено деякими представниками вітчизняної кримінально-правової теорії ще на початку ХХ століття [10, 178].

Слід також додати, що наведена позиція відповідає вимогам керівних принципів, які напрацьовані другою Міжнародною консультацією з ВІЛ/СНІДу і прав людини, організованою Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини і ЮНЕЙДС (об’єднана програма ООН із ВІЛ/СНІДу). Державам, зокрема, пропонується декриміналізувати законодавство, яке стосується роботи дорослих осіб у сфері надання сексуальних послуг, не пов’язаних із заподіянням шкоди. У подальшому, з уведенням засобів правового регулювання, забезпечити дотримання правил гігієни та безпеки з метою захисту працюючих у цій сфері та їхніх клієнтів, підтримання безпечної сексуальної поведінки під час надання сексуальних послуг [11, 31].

На думку інших дослідників, введення кримінальної відповідальності за проституцію — це своєчасний крок, який може запобігти тому, що молоді дівчата ставатимуть повіями. Ця позиція уявляється більш слушною за наступних підстав: *по-перше*, безсумнівно, знищити проституцію шляхом застосування кримінального покарання нікому і ніколи не вдасться. Але не слід недооцінювати превентивних можливостей кримінально-правові норми про заборону проституції в плані непоширення цього соціального явища. За даними О. П. Дяченка, кожна третя проститутка, (за її особистим зізнанням), відмовилася б від цього заняття, якби їй загро-

жувала кримінальна відповідальність [12, 169]. По-друге, сучасне українське суспільство вкрай занепокоєне станом моральності, про що свідчить прийнятий 20 листопада 2003 р. Закон України “Про захист суспільної моралі”. З одного боку, передбачати жорстку регламентацію щодо розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, (порядку організації та проведення виводивших заходів сексуального чи еротичного характеру і т. ін.), а з іншого — легалізувати проституцію, відкриваючи неповнолітнім певні “горизонти”, що найменше не логічно. *По-третє*, навряд чи можна виправдовувати проституцію скрутним економічним становищем та відсутністю реальних можливостей працевлаштування. Ще Ч. Ломброзо дійшов висновку, що всі публіцисти постійно роблять ту саму помилку, вказуючи на безпритульність та убогство, в якому живуть більшість жінок з “пролетаріату”, як на головну причину проституції [13, 126]. З таким успіхом можна легалізувати кілерство, торгівлю людьми, людськими органами, хабарництво, розкрадання та й взагалі будь-що. Хоча, якщо взяти сучасний стан речей, то легалізація проституції виглядає необразливим кроком на фоні ст. 4 Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб”, який вимагає плати податків з доходів, які отримані у якості хабара чи шляхом розкрадання в сумах, які підтверджені обвинувальним вироком суду. *По-четверте*, не витримує критики й положення згідно з яким, ч. 1 ст. 303 КК України сприяє маргіналізації повій і позбавляє їх можливостей правового захисту від насильства та шантажу з боку торгівців людьми, звідників та сутенерів. Ст. 40 КК України передбачає й таку обставину, яка виключає злочинність діяння, як фізичний або психічний примус. Оскільки, згідно з ст. 3 Конституції України, людина її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, особа, яка займається проституцією під впливом фізичного чи психічного насильства, завжди повинна бути виправдана за діяння, яке передбачено ч. 1 ст. 303 КК.

До речі, цим шляхом йде і судова практика. Так, наприклад, вироком місцевого Малиновського районного суду м. Одеси за ч. 3 ст. 303 КК України (примушування до заняття проституцією шляхом застосування насильства, вчинене щодо неповнолітніх) був засуджений К., який у період з березня по липень 2004 р. шляхом застосування фізичного насильства та погроз його застосування примушував неповнолітніх К., Т., В., Г., П., 1987-1988 років народження до зайняття проституцією, отримуючи при цьому більшу частину грошової винагороди, яку передавали клієнти за надання сексуальних послуг. Жодна з неповнолітніх навіть не притягувалася до кримінальної відповідальності за проституцію, хоча всі вони досягли шістнадцятирічного віку.

Проблема виникає в ситуації, коли жінка добровільно займалася проституцією і для примушення продовження цієї діяльності її шантажують можливістю кримінального переслідування. Ця проблема, на наш погляд, могла би бути вирішена шляхом доповнення ст. 303 КК України положенням, згідно з яким звільняється від кримінальної відповідальності за проституцію особа, яка добровільно звертається за допомогою до правоохоронних органів (органів державної влади) та сприяє розкриттю злочинів, пов’язаних з проституцією.

Розглядаючи питання про обґрунтованість криміналізації проституції (тобто питання про визначення тієї межі, за якою сексуальна свобода особи в її цивілізованому розумінні перетворюється на статеву розбещеність, аморальну поведінку і, врешті-решт злочин), не можна не торкнутися принципів криміналізації певних діянь взагалі, які напрацьовані представниками як західної, так і вітчизняної кримінально-правової науки. Свого часу англійський криміналіст К. Кенні, вирішуючи питання про можливість встановлення кримінальної караності того чи іншого діяння, наполягав на наявності, щонайменш, **шести умов**: 1) шкода від діяння, що криміналізується, повинна бути більш істотною, ніж пряма або непряма шкода, яку неминуче тягне за собою застосування кримінального покарання; 2) діяння, що

криміналізується, повинне визначатися з точністю, яка необхідна для права; 3) це діяння повинне бути таким, що достовірно доводиться; 4) доведення подібних діянь повинне досягатися без заподіяння шкоди недоторканості приватного життя та відносинам довіри між близькими людьми; 5) діяння повинне значною мірою обурювати почуття суспільства, суспільну думку; 6) достатній захист суспільства від даного виду діянь не може бути забезпечений більш м'якими — адміністративними або цивільно-правовими заходами [14, 27-29].

Досить розвинуту систему принципів криміналізації запропонував голландський фахівець Л. Хульсман. На його думку, вирішуючи питання про криміналізацію діяння, слід виходити з таких цілей кримінального законодавства, які можуть розглядатися як соціально-прийнятні. Таких **цілей чотири**. *Перша* з них полягає у точному визначенні правил поведінки, встановлених державою, а також в інформуванні суспільства про ці правила. *Друга* ціль кримінального законодавства полягає у тому, щоб ефективно сприяти вирішенню конфліктів, які виникають у суспільстві. *Третя ціль* — вплив на поведінку людей у напрямку, що рекомендує право. Нарешті, *четверта* — це встановлення контролю над певними формами здійснення державної влади. Система кримінального права обмежує коло випадків, у яких публічна влада може застосувати санкції, а також характер заходів примусу, що є припустимими. Тим самим кримінальне право допомагає нормалізувати застосування владного примусу та гарантує основні свободи й права особистості.

Схожі висновки щодо підстав криміналізації були зроблені й у вітчизняній теорії кримінального права. Всі принципи криміналізації запропоновано поділити на **дві групи**: *соціальні і соціально-психологічні та системно-правові*. До першої групи належать: принцип суспільної небезпеки, принцип відносної розповсюдженості діяння, принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації. До системно-правових принципів криміналізації віднесені: 1) загально-правові системні принципи (конституційної адекватності, системно-правової несуперечності, міжнародно-правової необхідності і припустимості, процесуальної здійсненності переслідування); 2) кримінально-правові системні принципи криміналізації (принцип відсутності прогалін закону та ненадмірності заборони, принцип визначеності та єдності термінології, принцип повноти складу, співрозмірності санкції та економії репресії) [15, 215-242].

Якщо проаналізувати законодавче вирішення щодо криміналізації проституції на підставі викладених принципів, можна твердити, що майже всі вони були збережені.

Суспільна небезпека проституції, як злочину проти моральності, на наш погляд, сумнівів не викликає. Дуже слушною в цьому аспекті є аргументація, наведена Л. С. Білогриць-Котляревським ще на початку ХХ століття. Вчений робить висновок, що суспільство, яке побудоване на аморальних принципах існувати не може і неминуче руйнується. Визнаючи мораль однією з основ співжиття, держава забороняє посягання на неї не тільки як порушення певного суб'єктивного права, а і як порушення об'єктивних інтересів суспільства, в якому порушення суб'єктивних прав може і не бути [16, 503-504].

Пригадаємо, яких масштабів набула проституція в Російській імперії після декриміналізації цього діяння у середині ХІХ століття і яку занепокоєність це викликало.

Досить показовою, з точки зору принципу суспільної небезпеки, є криміналізація свого часу у Німеччині іншого злочину проти моральності — культу насильства. Як відзначає Г. Кайзер, дослідження впливу на агресивності та злочинності зображень насильства засобами масової інформації, які були проведені у Англії та США, дійшли до суперечливих висновків, хоча проводилися майже однаково. На думку Фешбаха, спостереження агресивних дій виконує заміну функцію і виробляє до зниження агресивних збуджень (гіпотеза катарсиса). Згідно з інгібіційною гіпотезою Берковица, спостереження агресивних дій викликає у спостерача перш

за все жах перед агресією, який заторможує виникнення власної агресивної поведінки. Акти агресії сприймаються як несправедливі. За стимуляційною гіпотезою Хінкса, навпаки, спостереження агресивних засобів поведінки викликає ефект навчання і мотивує наслідування. Хінкс встановив, що діти навіть через шість місяців можуть згадувати агресивні моделі поведінки. Згідно з четвертою гіпотезою, постійна конфронтація глядача з зображеннями насильства веде до зниження чутливості, до насильства та до ефекту звикання. Сам Г. Кайзер вважає криміналізацію культу насильства дуже сумнівною, але повністю погоджується з виправданням її як однієї тільки загрозою щодо осіб, які “ненормально” адаптовані [17, 282–283].

Свого часу, А. Ф. Зелінський у своєму дисертаційному дослідженні зробив, на нашу думку, важливий наголос на тому, що кримінальний закон може використовуватися для профілактичних цілей. Він зазначив, що профілактична діяльність держави має, проводити, насамперед, заходи організаційні та виховні. Однак для попередження злочинів за необхідності використовується й *примус*, зокрема шляхом застосування норм *кримінального права*. Існує типовий видовий взаємозв'язок між різними видами злочинів. Він полягає у тому, що одні злочини створюють умови для інших, найчастіше, більш тяжких. Можливий виніток тільки для невеликої групи злочинів, суспільна небезпека яких характеризується створенням типових умов злочинності. Боротьба з ними має важливе профілактичне значення. Серед останніх учений називав втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, самогоноваріння, порушення правил торгівлі спиртними напоями, приховування злочинів і т. ін. [18, 9–14]. Е. А. Саркісова теж звернула увагу на особливу групу кримінально-правових норм, що мають місце в кримінальному праві. Це норми “подвійної превенції”. Вона зазначає, що свою загальнопревентивну функцію ці норми виконують шляхом встановлення санкцій за дії, які можуть привести до ще більш тяжких злочинів або сприяти вчиненню правопорушень. До них вона відносила: погрозу вбивством, управління транспортним засобом у стані сп'яніння, недбале зберігання вогнепальної зброї, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, злісне порушення правил адміністративного нагляду та інші норми [19, 16].

Вважаємо, що до кола таких норм може бути віднесена і ч. 1 ст. 303 КК України. Безсумнівно, декриміналізація проституції призведе до несприятливих змін у динаміці таких більш тяжких злочинів як створення чи утримання притонів розпусти, звідництво для розпусти, примушування чи втягнення у зайняття проституцією, сутенерство, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації. Знов таки пригадаємо, що криміналізація сутенерства, примушування чи вербування до зайняття проституцією, а також надання юридичної сили (ч. 1 п. 2, ч. 3 і ч. 3 ст. 500 Кримінального Укладення 1903 р., які відбулися у 109 р.), були неслідком декриміналізації власне проституції у середині XIX століття.

Не викликає зауважень криміналізація проституції і з точки зору інших принципів цього процесу, як то: порширеності цього явища в Україні, недостатності боротьби з цим діянням іншими заходами (боротьба з проституцією адміністративно-правовими заходами ні за радянських часів, ні за часів незалежності успіху не мала), недорогої ціни криміналізації (санкція ч. 1 ст. 303 КК України, яка, крім штрафу, передбачає тільки громадські роботи, навряд чи є “дорогою ціною”), процесуальних можливостей переслідування (і все ж, ч. 1 ст. 303 КК України не можна віднести до числа “мертвих” норм. За даними Верховного Суду (статистична звітність) у 2003 році за цією статтею було засуджено 43 особи, а у 2004 р. — 80). Збережені, як уявляється, і ще два дуже важливих принципи криміналізації проституції. По-перше, такий крок обмежує державне свавілля у цій сфері. Саме невизначеність держави щодо оцінки суспільної небезпеки проституції є підґрунтям для порушення прав та інтересів осіб, що цим займаються; вона створює умови для так званих “суботників”, шантажу з боку правоохоронних органів, отримання хаба-

ра і т. ін. Не можна з цього приводу не погодитися з А. І. Єлістратовим, який вважав “исправление нравов в духе тех или иных моральных тенденций, — гибкой целью, таящей в себе оправдание произвола и нетерпимости” [10, 178]. По-друге, криміналізація проституції не суперечить принципу недоторканності приватного життя. У цьому випадку, протиріччя між суб’єктивним правом особи на зайняття цією “професією” і інтересами суспільства повинно вирішуватись на користь останнього. *Вважаємо взагалі неприпустимими кардинальні коливання* то у бік інтересів держави і суспільства, коли людина, її права і свободи знаходилися далеко позаду, то у бік абсолютної пріоритетності приватних інтересів, коли інтереси суспільні майже не враховуються. Цілком справедливим з цього приводу є зауваження С. В. Дьякова: “Адже кожному ясно: скільки завгодно можна ставити на перше місце особистість, її права і свободи, але реальна захищеність не буде забезпечена, якщо слабкими та недієздатними є інститути державної влади. Саме ця сторона конституційного положення найчастіше забувається у дискусіях та творчій полеміці: визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина — обов’язок держави” [20, 11].

Таким чином, на наш погляд, криміналізація проституції цілком відповідає ідеї гармонійного задоволення інтересів особи, суспільства та держави. Держава в інтересах усього суспільства, може обмежити суб’єктивне право особи на “торгівлю своїм тілом”, якщо це призводить до руйнування самих підвалин цивілізації. Ігнорування цієї обставини, у своєму кінцевому логічному розвитку, ставить під сумнів необхідність існування кримінального права взагалі.

Література

1. Наден О. В. *Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності.* — К.: Атіка, 2004. — 208 с.
2. Іващенко В. О. *Торгівля жінками та дітьми (Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): Монографія.* — К.: Атіка, 2004. — 112 с.
3. Габиани А. А. *О правовых мерах по ограничению проституции и ее социально-опасных последствий // Сов. гос. и право.* — 1991. — № 2. — с. 70-73.
4. Лебеденко В. І. *Проституція: поняття, характеристика і правові засади профілактики її розповсюдження: Навчальний посібник.* — К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. — 32 с.
5. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словополучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
6. *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона.* — Т. 49. — СПб.: Типография И. А. Эфрона, 1898. — 478 с.
7. *Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. А. В. Серебренниковой.* — М.: Зерцало, 2000. — 208 с.
8. *Уголовное Уложение, высочайшее утвержденное 22 марта 1903 года.* — СПб., 1903-280 с.
9. *Кодекс України про адміністративні правопорушення.* — Х.: ООО “Одісей”, 2004. — 252 с.
10. *Елистратов А. И. Борьба с проституцией в Европе.* — Казань: Типография императорского Университета, 1909. — 494 с.
11. *ВИЧ/СПИД и права человека: Международные руководящие принципы.* — Нью-Йорк и Женева: ООН, 1998. — 118 с.
12. *Проституция и преступность (проблемы, дискуссии, предложения).* — М.: Юрид. лит., 1991. — 304 с.
13. *Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступлениях. Анархисты / Сост. и предисл. В. С. Овчинского.* — М.: ИНФРА · М, 2004. — 320 с.
14. *Кенни К. Основы уголовного права.* — М.: Изд-во иностр. лит., 1949. — 563 с.

15. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев и А. М. Яковлев. — М.: Наука, 1982. — 302 с.
16. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. — Киев-Петербург-Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1903. — 618 с.
17. Кайзер Г. Криминология. Введение в основы. — М.: Юрид. лит., 1979. — 470 с.
18. Зелинский А. Ф. Значение норм уголовного права для предупреждения преступлений: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. 12. 00. 08 — М., 1966. — 19 с.
19. Саркисова Э. А. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений. — Мн.: Наука и техника, 1975. — 192 с.
20. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. — М.: НОРМА, 1999. — 320 с.

Л. С. Кучанская

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ И ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ ОТДЕЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ НАВРСТВЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Сделан вывод об обоснованности криминализации проституции в уголовном законодательстве Украины.

Приводятся дополнительные аргументы в пользу прогибиционистского подхода к проституции. Предлагается дополнить ст. 303 действующего УК положением, в соответствии с которым освобождается от уголовной ответственности за проституцию лицо, которое добровольно обратилось за помощью в правоохранительные органы (органы государственной власти) и содействовало раскрытию преступлений, связанных с проституцией.

Ключевые слова: криминализация, декриминализация, проституция, принципы криминализации.

О. В. Логінов, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВТОРНОСТІ У ХАБАРНИЦТВІ, ЇЇ ОЗНАКИ

Представлено правову характеристику провокації хабара (відповідно до чинного законодавства України і Пленуму Верховного Суду України), висвітлено думки юристів-теоретиків щодо даної теми. Виявлено недоліки в законодавчому закріпленні цього поняття, висунуто аргументовані пропозиції.

Ключові слова: давання хабара, одержання хабара, повторність, службова особа.

Як засвідчує аналіз спеціальної юридичної літератури, відповідної нормативно-правової бази і практики її застосування, питанням кримінальної відповідальності за хабарництво завжди приділялася підвищена увага вітчизняних законодавців, науковців і практиків юристів.

Серед вітчизняних науковців найпомітніший вклад в останні часи у вирішенні питань кримінальної відповідальності за хабарництво вніс заслужений юрист України М. І. Мельник у монографії “Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства”. В останні роки про проблеми кваліфікації хабарництва в Україні було підготовлено і захищено дві кандидатські дисертації: О. О. Дудоровим на тему: “Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара” (1994 р.), В. С. Лукомським на тему: “Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво у хабарництві” (1996 р.).

Певні питання **виникають при застосуванні такої кваліфікуючої одержання хабара ознаки, як повторність його вчинення**. Як випливає з п. 3 примітки до ст. 368 КК України, одержання хабара визнається повторним, якщо воно вчиняється особою, яка вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 368–369 КК України, тобто одержання хабара, давання хабара [1]. Відповідно до цього положення, не може розглядатися як злочин, вчинення повторно, одержання хабара у кілька прийомів за виконання чи невиконання обумовлених з тим, хто дає хабар, дій. Вчинене таким чином діяння слід розглядати як продовжуваний злочин. Однак на практиці має місце ігнорування зазначених вище положень, в результаті чого дії винних осіб дістають неправильну правову оцінку.

Так, Верховний Суд України виключив ознаку повторності із звинувачення по справі стосовно старшого оперуповноваженого кримінального розшуку П., який одержав від громадянки К. у два прийоми певну суму грошей за обіцянку прийняти рішення про звільнення від кримінальної відповідальності її сина.

Певні особливості правової оцінки притаманні випадкам одночасного одержання хабара від кількох осіб. В теорії кримінального права і на практиці застосування кримінального закону кваліфікація одночасного одержання хабара від кількох осіб за ознакою повторності ставиться в залежності від того, чи передається хабар за вчинення службовою особою окремих дій в інтересах кожного хабародавця, чи за вчинення в їх загальних

інтересах єдиного діяння по службі. Одночасне одержання службовою особою хабара від кількох осіб за виконання чи невиконання в їх загальних інтересах єдиного, загального діяння по службі визнається одноразовим одержанням хабара. Згідно з роз'ясненням п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 “одноразове одержання службовою особою хабара від декількох осіб належить кваліфікувати як вчинене повторно тоді, коли він дається за вчинення дій в інтересах кожної особи, яка дає хабар, а службова особа усвідомлює, що одержує його від декількох осіб” [2, 273.].

Наводимо приклад повторності у кримінальній справі. Кримінальна справа по звинуваченню І. в злочині, передбаченому ч. 3 ст. 168 КК України 1960 року, розглянута у відкритому судовому засіданні Судовою колегією по кримінальним справам Одеського обласного суду в залі суду в м. Одесі.

І., працюючи начальником ділянки АТ “Блаз” “Автошкола” (начальником автошколи), будучи службовою особою, що виконує організаційно-виконавчі функції, одержав хабар, повторно, в особливо великому розмірі за виконання на користь даючого хабар дій з використанням службового становища.

25 березня 2000 року в період з 15 до 16 годин І. в своєму кабінеті, що знаходиться в м. Одесі, від учня групи 1 “В” автошколи К., який ухвалою помічника прокурора від 18 липня 2000 року звільнений від кримінальної відповідальності, одержав за забезпечення успішної здачі ним внутрішнього іспиту в автошколі хабар у розмірі 200 доларів США, що за офіційним курсом Національного банку України на той час складало 1082 грн.

Того ж дня, 25 травня 2000 року, приблизно о 16 годині 30 хвилин І. в своєму кабінеті, що знаходиться в м. Одесі, від учня групи 1 “В” автошколи С., який ухвалою слідчого від 14 серпня 2000 року звільнений від кримінальної відповідальності, одержав за забезпечення успішної здачі ним внутрішнього іспиту в автошколі хабар у розмірі 200 доларів США, що за офіційним курсом Національного банку України на той час складало 1082 грн.

І. в судовому засіданні винним себе в одержанні хабара не визнав і пояснив суду, що начальником автошколи він працює з 1994 року по вересень 2000 року. Разом з виконанням організаційно-розпорядливих функцій він є також членом комісії по прийому внутрішніх іспитів в автошколі, без здачі яких слухачі не допускаються до складання іспитів в органах ДАІ. До складу комісії, окрім нього, входять З. і провідний викладач закріпленої за ним групи, яким в даному випадку був П. 22 травня 2000 року екзаменаційна комісія приймала внутрішній іспит, але не всі вдало його склали. Переекзаменовка була призначена на 25 травня 2000 року на 14 годин. Цього дня він (І.) був присутній на іспиті недовго, оскільки виїхав у ДАІ. Повернувся він у школу приблизно в 16 годин 15 хвилин і пішов до кабінету охорони праці. Приблизно в 16 годин 30 хвилин у цей кабінет зайшов курсант групи 1 “В” З. і запропонував йому гроші за складання екзамена з правил дорожнього руху. Він відповів З., щоб той з своїми грошима йшов на повторний іспит. Коли він (І.) брав з ящика столу ручку, то у цей момент З. кинув гроші в ящик столу і втік. Це були долари США, він зібрав їх, загорнув в листок паперу, написав на цьому листку кому їх потрібно віддати, поклав гроші в кишеню піджака і пішов у клас, де приймали іспит, щоб віддати гроші З. З. на іспиті не було і він (І.) пішов у свій кабінет проводити нараду з інструкторами. Коли він проводив нараду, в кабінет зайшли працівники міліції і запропонували видати гроші, які дав йому курсант С. Він витягнув з кишені гроші і поклав їх на стіл. При перерахунку виявилось 200 доларів США. Після цього почалася перевірка його рук і піджака якимось приладом, заповнення протоколу і обшук у кабінеті. І. вважає, що передача йому доларів була запланованою акцією, до якої працівники міліції підготували З., що звів наклеп на нього.

Далі І. пояснив, що працівники міліції знайшли в його сейфі гроші ті, що належать йому, випадково загорнені в папір з написом Д., 200 доларів США. Прізвище Д. було ним написано на папері у зв'язку з тим, що Д. необхідно було відпрацювати пропущене заняття. Ці гроші він збирав з 1996 року по 2000 рік для лікування.

Слід зауважити, що така позиція поділяється не всіма криміналістами. Так, О. О. Дудоров, аналізуючи описану вище ситуацію, висловив думку про те, що одночасне одержання майнової винагороди від кількох хабародавців навіть за умови виконання в інтересах кожного з них окремої дії навряд чи можна розцінювати, як одержання хабара, вчинене неодноразово. У таких випадках не вбачається невідповідності злочинних діянь у часі, що є властивістю, яка притаманна повторності як формі множини. Такі дії службової особи, за загальним правилом, повинні розглядатися як одиничний злочин, встановлення ознак якого допускає підсуму кількісних показників злочинної діяльності [3, 15].

Певні складнощі в оцінці дій хабарника за ознакою повторності виникають у випадках, коли хабародавець дає хабар частинами і перед передачею останньої частини хабара змінює умови домовленості з хабарником. Наприклад, хабародавець просить службову особу вчинити певну (заздалегідь не обіцяну) дію в його інтересах. Слід погодитися з В. С. Лукомським, який вважає, що у таких випадках повторності дачі хабара не буде. Закон не визначає, яку кількість дій повинна здійснити за одержаний хабар службова особа, а тому вчинення за один хабар кількох дій (нехай і не обумовлених при попередній домовленості про одержання хабара) не дає підстав для визнання як одержання хабара. Такою ж правова оцінка повинна бути і в тих випадках, коли хабарник, отримавши всю або частину хабара, вимагає збільшити його розмір, не змінюючи характеру та кількості вчинених за хабар дій. Однак якщо із збільшенням частки неданого хабара пов'язано вчинення нової дії, то в даному випадку повторність вже матиме місце [4, 17].

На практиці повторне одержання хабара інколи кваліфікується не лише за ч. 2 ст. 368 КК України, а ще за частиною 1 цієї статті. У цьому зв'язку п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року N 5 визнав за необхідне роз'яснити таке “оскільки цією ознакою охоплюються як перший, так і наступні злочини, тому кваліфікувати перший із них додатково ще й за ч. 1 ст. 368 чи 369 КК не потрібно. Це не стосується тих випадків, коли одні злочини були закінченими, а інші — ні, і випадків, коли особа одні злочини вчинила як виконавець, а інші — як організатор, підбурювач або посібник, оскільки незакінчені злочини і злочини, які особа вчинила не як виконавець, повинні одержувати окрему кваліфікацію з посиланням на відповідну частину ст. 15 чи ст. 27 КК.”

Практичні працівники правоохоронних органів при застосуванні цієї ознаки припускаються ще однієї суттєвої помилки. Суть її полягає у тому, що, кваліфікуючи одержання хабара від кількох осіб за ознакою повторності, слідчі та суди дають окрему правову оцінку цьому діянню ще й у залежності від суспільного розміру одержання хабарів.

Прикладом такого роду може бути справа, розглянута Херсонським обласним судом стосовно С. Органами попереднього розслідування С. було звинувачено в тому, що, працюючи заступником голови обласної профспілки працівників малого і середнього бізнесу “Консолідація” і директором навчально-інформаційного центру по підготовці продавців 3-ї категорії при вищому професійно-комерційному училищі № 15 м. Херсона, він за хабарі видавав фіктивні свідоцтва про закінчення курсів особам, які не проходили навчання на курсах. Усього протягом двох років ним за такі дії було одержано хабарі від десятих осіб (предметом хабарів були спиртні напої, коробки цукерок, дрібні суми грошей). Кваліфікувавши дії С. як повторне одержання хабара, слідчий

інкримінував С. ще таку ознаку, як одержання хабара в особливо великому розмірі. Розглянувши справу, суд у вирокі зазначив, що попереднім розслідуванням дії С. помилково кваліфікували за ч. 3 ст. 168 КК України 1960 року як одержання хабара в особливо великому розмірі, оскільки вони не охоплювались єдиним умислом на одержання хабара в особливо великому розмірі, а сума кожного предмета хабара окремо не досягає визначеного законом великого розміру. За цих обставин суд дійшов правильного висновку про те, що дії С утворюють лише повторність одержання хабара.

Однак на думку М. І. Мельника, і як засвідчує дослідження практики, далеко не завжди суди виправляють такі помилки органів попереднього розслідування [5, 126.].

Одержання хабара *не можуть кваліфікуватись як вчинені повторно у випадках*, коли:

- судимість за раніше вчинений злочин знята або погашена в передбаченому законом порядку;

- на момент вчинення особою нового злочину минули строки давності притягнення її до відповідальності за раніше вчинений злочин;

- особа була звільнена від відповідальності за раніше вчинений злочин у встановленому законом порядку.

Закон давання хабара кваліфікуючою обставиною визначає також повторність її вчинення (ч. 2 ст. 369 КК України).

Давання хабара повторно кваліфікується за ч. 2 ст. 369 КК України. Давання хабара визнається вчиненим повторно, тобто вдруге, двічі, якщо хабар було передано двом або більше службовим особам за вчинення різних, окремих дій в інтересах хабародавця, або хоча й тій самій одній службовій особі, але за вчиненим нею (чи невчиненням) окремих, різних дій. Давання хабара визначається вчиненою повторно в тих випадках, коли: 1) даванню хабара передувало одержання хабара (ст. 368 КК України), чи давання хабара (ст. 369 КК України); б) попередній злочин, передбачений однією зі статей 368–369 КК України, був закінченим чи лише готуванням або замахом на вчинення такого злочину; в) у вчиненні будь-якого із цих злочинів, що передбачають відповідальність, особа була виконавцем чи іншим співучасником.

Не утворює повторності давання хабара службовій особі однієї *обумовленої суми за декілька разів (приймів)*. Повторне давання хабара відрізняється від давання хабара в декілька прийомів тим, що кожна передача грошей чи цінностей обумовлена вчиненням або невчиненням службовою особою в інтересах хабародавця окремих, різних дій.

Як і при одержанні хабара, при даванні хабара на практиці інколи виникають труднощі у правовій оцінці цього діяння, які пов'язані з даванням хабара частинами, у кілька прийомів.

При кваліфікації такого роду діянь слід виходити з того, що давання у кілька прийомів одного хабара службовій особі за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, певних дій по службі є продовжуваним злочином, а отже, *не утворює повторності*. Тобто з теоретичної точки зору тут питання власне не існує. *Питання виникає на практиці*: було насправді давання хабара частинами, чи кожний раз службовій особі давався новий хабар? Вирішення його повною мірою залежить від практичних працівників правоохоронних органів, а саме від їх розуміння суті цього питання, від необхідності з'ясування таких нюансів, а також збору достатніх доказів, які б свідчили про наявність чи відсутність повторності давання хабара. Однак, як свідчить аналіз кримінальних справ цієї категорії, працівники правоохоронних органів далеко не в усіх випадках ставляться до вирішення цього питання саме таким чином, до помилок у застосуванні ч. 2 ст. 369 КК України.

Так, С. передав А. за реєстрацію автомобіля спочатку 200, а потім ще 200 доларів США. Під час передачі останніх його було затримано працівниками міліції. Органами попереднього слідства дії С. було розцінено як замах на повторне давання хабара і кваліфіковано за ст. 17 та ч. 2 ст. 170 КК України 1960. Обвинувачення не знайшло свого підтвердження в судовому засіданні, оскільки під час слідства не було встановлено, що підсудний мав умисел на повторне давання хабара. Більше того, в суді було доведено (і це підтверджувалося матеріалами справи), що умисел С. був спрямований на давання одного хабара в сумі 400 доларів США за вчинення однієї дії — реєстрацію автомобіля. Однак реалізувати свій умисел в процесі одного акту передачі грошей А він не міг у зв'язку з відсутністю в нього необхідної суми коштів. Тому Приморський районий суд міста Одеси дійшов висновку, що С. вчинив продовжений злочин і кваліфікував його дії за ч. 1 ст. 170 КК України 1960 року.

Не утворює повторності давання хабара кількома особами одній службовій особі, а також підмова декількох осіб дати хабара одній службовій особі за вчинення (чи невчинення) однієї обумовленої дії.

Давання хабара не може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 369 КК України як вчинена повторно, якщо стосовно попереднього злочину витекли строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України), або якщо судимість за попередній злочин знята чи погашена (ст. 91 КК України), або якщо за попередній злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених ст. 47 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки), ст. 48 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки) та ч. 3 ст. 369 КК України.

Необхідно відзначити, що в п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07. 10. 1994 року N 12 “Про судову практику в справах про хабарництво”, яке відмінене і в якому закріплювалося положення “якщо ж особа, хоч і вчинила раніше відповідний злочин, але була у встановленому законом порядку (в тому числі і з підстав, передбачених ч. 3 ст. 170 КК України 1960 року) звільнена від кримінальної відповідальності, то кваліфікувати її дії за ознакою неодноразовості не можна”. В постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року N 5 окремим положенням даний момент не закріплюється а існує тільки загальний опис, в яких випадках одержання, чи давання хабара не можуть кваліфікуватися як вчинені повторно, а саме, — коли особа була звільнена від відповідальності за раніше вчинений злочин у встановленому законом порядку. Але ми на себе взяли сміливість пропонувати ввести в коментар до вищезгаданого положення посилання на ч. 3 ст. 369 нового КК України.

Необхідно відзначити, що передбачена у ч. 2 ст. 369 КК України **повторність є єдиною кваліфікуючою давання хабара ознакою.**

Повторним у статтях 368 і 369 КК України визнається, якщо воно вчинене особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених цими статтями. На нашу думку, в цю групу злочинів необхідно віднести ст. 370 КК України (провокація хабара), оскільки вона деякими вченими у теорії кримінального права відноситься до хабарництва. І тому, на нашу думку, ми вважаємо, що в п. 3 Примітки до ст. 368 КК України необхідно внести коригування, тобто додати до статей 368 і 369 КК України, також ст. 370 КК України. Ми розуміємо, що це також спричинить і зміни в ч. 2 ст. 370 КК України, яка доповниться фразою “або повторно”; тобто повністю вона звучатиме так: “те саме діяння, вчинене службовою особою правоохоронних органів, або повторно”. Дана зміна могла б більшою мірою закріпити такий злочин як провокацію хабара до числа статей, які відносяться до хабарництва.

Проведене дослідження й висновки роботи можуть бути використані:

1) У правозастосувальній діяльності: для стабільності судової практики, а саме, на нашу думку, необхідно викласти п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про хабарництво” з наступними додатками “*якщо ж особа, хоч і вчинила раніше відповідний злочин, але була у встановленому законом порядку (в тому числі і з підстав, передбачених ч. 3 ст. 369 КК України) звільнена від кримінальної відповідальності, то кваліфікувати її дії за ознакою повторності не можна*”.

2) У законотворчій діяльності: у процесі підготовки змін до нового Кримінального кодексу України, а саме в п. 3 Примітки до ст. 368 КК України необхідно внести певні коригування, тобто додати до статей 368 і 369 КК України, також ст. 370 КК України. Ми розуміємо, що це також спричинить за собою зміни в ч. 2 ст. 370 КК України, яка доповниться фразою “або повторно”, тобто повністю вона звучатиме так: “те саме діяння, вчинене службовою особою правоохоронних органів, *або повторно*”.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
2. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року N 5 //Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: Одиссей, 2003. — 423 с.
3. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1994. — 7с.
4. Лукомський В. С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 1996. — 5с.
5. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. — К.: Парламентське вид., 2000. — 256 с.

О. В. Логинов

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВТОРНОСТИ ВО ВЗЯТОЧНИЧЕСТВЕ, ЕЕ ПРИЗНАКИ

РЕЗЮМЕ

При квалификации повторности следует исходить из того, что дача в несколько приемов одной взятки должностному лицу за выполнение или невыполнение в интересах того, кто дает взятку, определенных действий по службе является продолжаемым преступлением, а следовательно, не образует повторности. То есть с теоретической точки зрения здесь вопрос собственно не существует. Вопрос возникает на практике: была в действительности дача взятки частями, каждый раз или должностному лицу давалась новая взятка? Решение этого в полной мере зависит от практических работников правоохранительных органов, а именно, от их понимания сути этого вопроса, необходи-

мости выявления таких нюансов, а также сбора достаточных доказательств, которые бы свидетельствовали о наличии или отсутствии повторности дачи взятки.

Для стабильности судебной практики необходимо изложить п. 15 постановления Пленума Верховного Суда Украины “О судебной практике по делам о взяточничестве” со следующими дополнениями “если же лицо, хоть и совершило ранее данное преступление, но было в установленном законом порядке (в том числе и на основаниях, предусмотренных ч. 3 ст. 369 КК Украины) освобожденная от уголовной ответственности, то квалифицировать ее действие по признаку неоднократности нельзя.”

В процессе подготовки изменений в новый Уголовный кодекс Украины, а именно в п. 3 Примечания к ст. 368 УК Украины необходимо внести поправку, то есть добавить к статьям 368 и 369 КК Украины, также ст. 370 КК Украины. Мы понимаем, что это также повлечет за собой изменения в ч. 2 ст. 370 КК Украины, которая дополнится фразой “или повторно”, то есть полностью, она будет звучать так: “то же деяние, совершенное должностным лицом правоохранительных органов, или повторно”

Ключевые слова: дача взятки, получение взятки, повторность, должностное лицо.

М. С. Магарін, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики.
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

З кримінально-правових та кримінологічних позицій розглянуто питання суб'єкта господарських злочинів. Представлено класифікацію таких суб'єктів за юридичним змістом, визначено окремі основи їх подальшого аналізу і дослідження.

Ключові слова: суб'єкт злочину, ознака спеціального суб'єкта злочину, службова особа, громадянин.

Під господарським злочином (або злочином у сфері економіки) розуміється вчинення приватною або службовою особою при здійсненні господарської діяльності умисного або необережного суспільно небезпечного діяння, що завдає істотної шкоди цій корисній діяльності [1, 17]. Суспільна небезпечність господарських злочинів полягає у тому, що вони зазіхають на суспільні відносини, які складаються у сфері господарської діяльності на засадах ринкових відносин та охороняються державою в інтересах всього суспільства і окремих його суб'єктів [2, 110].

Аналіз кримінально-караних суспільно небезпечних діянь у сфері господарювання без встановлення і розкриття ознак відповідних суб'єктів злочину неможливий. Однак, як *самостійний об'єкт дослідження, суб'єкт господарських злочинів потребує окремого (узагальнюючого його характерні риси) аналізу кримінально-правову та кримінологічну першооснову його ми спробуємо описати в цій праці.*

Загальновідомо, що зараз в Україні відмічається зростання економічної злочинності.

Наприклад, як видно з статистичних даних, органами прокуратури України розслідувано злочинів і направлено до суду справи у сфері економіки та органах управління: у 2000 р. — 7 473; у 2001 р. — 7 803. Питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів у структурі всіх викритих у сфері економіки злочинів становила: у 2000 р. — 34, 7 %; у 2001 р. — 43, 8 %; 2002 р. — 52, 8 % [3, 89].

Статистичний облік зареєстрованих злочинів — це основний інструмент для визначення реальної картини злочинності, у тому чи іншому регіоні держави, бо статистика, яка завжди більш-менш об'єктивно відображає реалії життя суспільства, сама по собі є цінним інструментом пізнання соціальної дійсності [4, 115]. Однак, незважаючи на те, що цифри — “річ уперта”, статистичні дані слідчо-прокурорської та судової практики визначають тільки активність боротьби з таким негативним явищем, як злочинність, а не реальний стан такої боротьби або дійсний розмір шкоди, заподіяної суспільним відносинам цими злочинами. Враховуючи при цьому, що статистичні дані характеризують стан злочинності тільки для визначеного району та відрізка часу (де і за який час вони збиралися), їх можна вважати певною мірою умовними [5, 31].

Крім того, у порівнянні з багатьма іншими кримінально-караними правопорушеннями, господарським злочинам властива значно більша латентність, яка є залежною від **двох чинників** — певних характерних властивостей осіб, що вчинюють такі злочини. **Перший з них — це значний рівень інтелектуального**

розвитку, наявність якого при вчиненні злочинів дозволяє ретельно планувати таку суспільно небезпечну діяльність, і тривалий час залишати її невикритою правоохоронними органами. Другий — досить високий в загальному плані соціальний статус цілого ряду суб'єктів злочинів у сфері господарювання, у зв'язку з чим подібна злочинність у західних країнах часто зветься *білокомірцевою* [6, 13].

Закордонними дослідниками зверталася увага на велику схожість злочинців у білих коміцях з особами, які не скоїли ніяких злочинів. У порівнянні з іншими, такі злочинці значно менше разів були захоплені на місці вчинення злочинів, рідше арештувалися, проти них висувалося менше обвинувачень, вони рідше потрапляли у в'язницю, а строки їх ув'язнення були значно менш тривалими, ніж у злочинців інших категорій. Такі злочинці були старшими за віком ніж інші, серед них було більше жінок, вони частіше були пов'язані родинними зв'язками та мали більше дітей. У порівнянні з іншими злочинцями білокомірці значно рідше вчинювали злочинів та взагалі були менш схильні до вчинення правопорушень, менше вживали алкогольних напоїв, і набагато менше — наркотиків [7, 20 — 21].

Із суб'єктів господарських злочинів, в залежності від обов'язкових і додаткових якостей (котрі мають бути властиві такій особі: за місцем такої особи в структурі об'єкта, її прав і обов'язків, котрі покладені на неї правовими приписами, науковцями виділяється три основних категорії:

- будь-яка особа, що підлягає кримінальній відповідальності, яка порушує або не виконує певні господарські обов'язки;
- спеціальні суб'єкти;
- спеціально-конкретні суб'єкти [6, 12].

Будь-яка особа, що підлягає кримінальній відповідальності, яка порушує або не виконує певні господарські обов'язки за своїм юридичним змістом є загальним суб'єктом злочину, і тому окремої кримінально-правової характеристики не потребує. В свою чергу, спеціальних (спеціально-конкретних суб'єктів злочину) за юридичним змістом їх додаткових ознак можливо розподілити на три підгрупи:

- службові особи;
- громадяни, якіне оформили статус юридичної особи;
- інші особи у сфері господарської діяльності з ознаками спеціального суб'єкта.

Відповідно до наведених видів спеціальних суб'єктів у господарських злочинах прямо описаними у диспозиціях статей є наступні категорії:

- *службова особа* (ч. 3 ст. 206, ч. 1 ст. 210, ч. 2 ст. 211); службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, особа, яка здійснює господарську діяльність без створення юридичної особи (ч. 1 ст. 207, ч. 1 ст. 208); службова особа суб'єкта господарської діяльності (ст. 220, ст. 221, ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 223, ч. 2 ст. 223); службова особа підприємства, установи організації, особа, що займається підприємницькою діяльністю без оформлення статусу юридичної особи чи будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять в систему оподаткування (ст. 212); службова особа органу державної влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління і контролю, підприємства, установи, організації (ст. 230);

- громадянин України, *особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без оформлення юридичної особи* (ч. 1 ст. 208, ч. 1 ст. 223, ч. 2 ст. 223); громадянин — засновник або власник суб'єкта господарської діяльності, громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності (ст. 218, ст. 220, ст. 221); громадянин підприємець або засновник чи власник суб'єкта господарської діяльності (ч. 1 ст. 222);

- *особа, якій комерційна таємниця стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю* (ст. 232); особа, яка не є власником документів (ч. 1 ст. 234).

У складах господарських злочинів, де спеціального суб'єкта прямо не визначе-

Г. Г. Мошак, д-р юрид. наук,

профессор Одесского национального морского университета,
кафедра гражданского и трудового права,
ул. Мечникова, 34, Одесса, 65029, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЧАСТНОПРАВОВОГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Осуществлено изучение средств германской и украинской цивилистики, используемых в профилактике преступности. Полученные результаты сопоставляются, что позволяет определить ориентиры совершенствования украинской модели частно-правового предупреждения преступности.

Ключевые слова: профилактика, программы, частноправовые средства.

Состояние и качественные изменения преступности требуют ускорения и интенсификации использования новых инструментов и методик, в том числе содержащихся в цивилистике, ибо с их помощью возможно преломление ситуации в пользу правопорядка. Анализ украинской модели цивилистической профилактики не может осуществляться в отрыве от европейских правовых процессов, проблем и достижений, а правовые наработки в Украине являются частью унифицируемого европейского правового поля. Сближение украинской и общеевропейской правовых систем осуществится тем успешнее, чем больше удастся преодолеть трудностей и ошибок, которые ранее встречались в странах-членах ЕС. Опыт Германии для Украины в отмеченном контексте является одним из наиболее заманчивых и приемлемых в силу определенной сопоставимости и близости их правовых систем, а также в связи с наличием опыта осуществления преобразований в бывшей ГДР, находившейся вместе с Украиной в примерно равных условиях социалистического прошлого.

В программах и проектах профилактики преступности, осуществляемых Евросоюзом [1] и отдельными входящими в него странами, значительное внимание уделяется частно-правовым средствам борьбы с нею. В украинской правовой литературе частноправовое, цивилистическо-криминологическое предупреждение преступности с зарубежными аналогами не сопоставлялось. Осуществленное нами исследование специальной литературы, законодательства, практики его применения, программ профилактики и статистики преступности позволило выделить ее частноправовые элементы, являющиеся частью предупреждения преступности.

Деление в гражданском праве отношений и норм, их регулирующих, на имущественные и личные неимущественные, позволяет осуществить аналогичное разграничение гражданско-правовых средств предупреждения правонарушений в соответствии со средой их функционирования. В административно-правовых и уголовно-правовых классификациях приведенному выше делению примерно соответствует разграничение правонарушений и преступлений на корыстные, направленные против устоявшихся отношений собственности и насильственные, обращенные против личности. Группирование отношений, норм, правонарушений и преступлений по приведенному предметному критерию является основанием соответствующего деления частноправовых мер профилактики преступности.

Заметный вклад в формирование частно-правовой профилактики правонарушений и преступлений против личности внесла проф. М. Фроммель — Директор Института права санкций и криминологии Кильского университета им. Кристиана Альбрехта. Основные идеи концепции проф. М. Фроммель о профилактике насильственной преступности отражены в специальных программах и мероприятиях.

Заметное влияние на исследования правовых аспектов деятельности водного транспорта оказывается проф. К. Отте. Результаты его исследований опубликованы на сайтах [2] возглавляемых им структур Манхеймского университета — Института внутреннего водного транспорта, Общества содействия праву внутреннего водного транспорта, кафедры гражданского права, международного частного права и гражданского процесса, являются признанными в Европе и США. Исследования проф. К. Отте способствуют пониманию цивилистической природы регулирования деятельности внутреннего водного транспорта, которое открывает возможность использования цивилистических средств в предупреждении правонарушений.

Гражданско-правовые аспекты контроля и профилактики нашли отражение в ряде источников библиотеки Института иностранного и международного частного права им. М. Планка (гор. Гамбург). Речь идет о работах Адамса М. “Собственность, контроль, ограниченная ответственность”, опубликованная в 1991 году [3]; Флассака Г. “Рынок как контроль предприятия: экономический анализ подоснов немецкого права хозяйственных обществ” [4], Гебельсмана Б. “О параллельности контроля и контрольных масштабов при общих условиях страхования” [5]. Криминологические аспекты контроля исследуются в источниках Института иностранного и международного уголовного права (гор. Фрайбург). Это книги Барт Т. “Социальный контроль в информационном обществе: системная теория, компьютерная зависимость и противостоящая сила всеохватывающему господству компьютера и мультимедиа” (1997) [6]; Фройнд — Виддер М.: “Женщины под контролем: проституция и государственная борьба с ней в Гамбурге с конца Кайзеровского Рейха и до создания Федеральной Республики” (2003г.) [7]; Глес С., “Участие органов юстиции и контроль Европола с помощью Еврьюста” (2004) [8] и других авторов. Полнотекстовые онлайн-публикации, планы мероприятий, исследовательской работы и иные материалы названных именитых институтов подтверждают существование в ФРГ отношений сотрудничества между цивилистикой и криминологией, убеждают в необходимости расширения в ФРГ и Украине использования средств и возможностей гражданского права для криминологических целей как наиболее перспективных.

Тематика публикаций, формирование рубрик законодательства, содержание и структура правовой статистики, содержание аналитических обзоров, иерархия тем и иные характеристики материалов сайта Министерства юстиции ФРГ дают основания считать, что в ФРГ осознается значение и уделяется внимание цивилистическим средствам профилактики насилия, правонарушений и преступлений. Однако и в немецких источниках все еще мало межотраслевых работ, в которых бы объединялись цивилистические и криминологические аспекты контроля поведения в сфере личных отношений, частноправовые вопросы профилактики насильственной преступности. Мы не нашли в немецкоязычных трудах монографических исследований места, роли, средств и специфики применения цивилистики в профилактике преступности.

Определенные трудности использования гражданско-правового нормативного и аналитического материала в криминологических целях связаны с выбором этих средств и пониманием механизма их влияния на поведение. Исследование позволило определить наиболее значимые для профилактических целей такие инструменты цивилистики как регистрация, контроль, опубликование информации, транспарентность, голосование и др., их роль и характер влияния на правомерное и не-

пественные отношения, если только они основаны на юридическом равенстве, свободном волеизъявлении, имущественной самостоятельности их участников. Гражданско-правовой контроль осуществляется при помощи различных механизмов частнопрового характера, в том числе путем регистрации субъектов и объектов гражданских прав и сделок. В связи с тем, что на правовом регулировании вопросов, связанных с субъектами и объектами гражданского права, более всего отображается изменение концепции гражданского права да и правовой доктрины, которая господствует в государстве [10,7-10], регистрацию объектов и субъектов следует отнести к важнейшим из средств гражданско-правового контроля и частнопрового профилактики преступности.

Установленные нами особенности немецкой модели гражданско-правового контроля и частнопрового предупреждения преступности обусловлены рядом объективных факторов. В ФРГ сравнительно шире, чем в Украине, осуществляется регулирование общественных отношений нормами гражданского права. В ФРГ наблюдается большая степень нормативности, тогда как в Украине важную роль играют мораль, обычаи и привычки, устоявшиеся стереотипы, часть из которых сформировалась при социализме. В ФРГ, сравнительно с Украиной, большее развитие приобрела система органов, уполномоченных осуществлять регулирование и применение гражданско-правовых норм, ибо там цивилистические нормы имеют более чем 100-летнюю традицию регулирования ими рыночных отношений.

Гражданско-правовой контроль в ФРГ является постоянным и носит преимущественно упреждающий договорный характер. Подчас лицо не может стать участником правоотношений, предварительно не обязавшись относительно возмещения вероятного в будущем вреда. Система норм, регулирующих гражданские отношения, сочетается и дополняется системой разнообразных, вошедших в обыкновение договоров. Совместно функционируя, нормы законов и договоров укрепляют контроль и упреждают возникновение криминологически значимых конфликтов.

Исследование позволяет сформулировать вывод, что частнопровое предупреждение преступности основывается на использовании соответствующих норм права. Его основу составляет гражданско-правовой контроль, включающий подчинение требованиям норм гражданского права, функционирование институтов гражданского общества. Использование опыта ФРГ частнопрового профилактики преступности способно ускорить решение аналогичных проблем в Украине.

Литература

1. Например, проекты "Beccaria", "Hippocrates", "Grotius", "OISIN", "Falcone", "STOP" и др.
2. www.transportrecht.de
3. Adams, Michael: *Eigentum, Kontrolle und beschränkte Haftung* / Michael Adams. — Baden-Baden: Nomos, 1991. — 93 S.. — (Wirtschaftsrecht und Wirtschaftspolitik).
4. Flassak, Hansjürg: *Der Markt für Unternehmenskontrolle: eine ökonomische Analyse vor dem Hintergrund des deutschen Gesellschaftsrechts/ Hansjürg Flassak*. — Bergisch Gladbach [u. a.]: Eul, 1995. — XV, 387 S.
5. Gubelsmann, Bettina: *Zur Parallelität von Kontrolle und Kontrollmaßnahmen bei allgemeinen Versicherungsbedingungen* / Bettina Gubelsmann. — Darmstadt: Dissertations Druck, 1988. — XXIV, 114 S.
6. Barth, Thomas: *Soziale Kontrolle in der Informationsgesellschaft: Systemtheorie, Foucault und die Computerfreaks als Gegenmacht zum Panoptismus der Computer- und Multimedia-Kultur* / Thomas Barth. — Pfaffenweiler: Centaurus-Verl. — Ges., 1997. — 226 S.
7. Freund-Widder, Michaela: *Frauen unter Kontrolle: Prostitution und ihre staatliche Bekämpfung in Hamburg vom Ende des Kaiserreichs bis zu den Anfängen der Bundesrepublik* / Michaela Freund-Widder. — Münster: Lit, 2003. — 315 S.
8. Gleя, Sabine: *Justitielle Einbindung und Kontrolle von Europol durch Eurojust: Gutachten*

Т. В. Родіонова, асистент

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Розглянуто поведінку і вчинки осіб, які були вчинені ними у стані сп'яніння. Наведено дані про збільшення споживання алкоголю і наркотичних засобів в Україні й Європі.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, алкоголізація, наркотизація, осудність, сп'яніння, патологічне сп'яніння.

Для дослідження суб'єкта злочину в сучасному кримінальному праві велике теоретичне й практичне значення має вивчення питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані сп'яніння. Тривалий час кримінальна відповідальність була передбачена за здійснення злочинного діяння в стані алкогольного сп'яніння, яке за розсудом суду можна було визнати як обтяжуючу обставину.

Разом з тим, згідно з ст. 21 КК України, кримінальна відповідальність настає за здійснення злочину не тільки в стані алкогольного сп'яніння, а також і в стані, викликаному вживанням наркотичних засобів і подібних речовин. Отже, будь-який вид сп'яніння за чинним законодавством не звільняє особу, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності, більше того, становить серйозну небезпеку як для всього суспільства, так і для громадян.

Серед різноманітних видів антигромадської (девіантної) поведінки найбільш розповсюдженим і найбільш живучим є пияцтво, що виражається в зловживанні спиртними напоями, які, як правило, закінчуються хворобливим станом — алкоголізмом, зловживання наркотичними засобами — наркоманією, а одурманюючими речовинами — токсикоманією. Численні наукові праці, криміналістичні і соціологічні дослідження на різних етапах розвитку нашої держави присвячені цим соціально негативним явищам.

Споживання алкоголю відоме з найдавніших часів. Вид переважних алкогольних виробів, припустима норма, ритуал споживання їх, реакція суспільства на це істотно залежать від культурологічних факторів. Так, наприклад, у Древній Греції виноградне вино звичайно пили, розбавляючи водою. У середньовічному Китаї групове пияцтво могло каратися стратою. За структурою алкогольних виробів розрізняються країни, де споживають тільки вино (Греція, Чилі, Уругвай), країни з переважним споживання вина (Франція, Португалія, Італія, Австрія), країни, що вживають (близько або вище п'ятидесятипроцентні) міцні напої типу горілки або віскі (Угорщина, Австрія, Польща, Японія, Ісландія, Росія), країни, в яких широко споживають пиво (Чехія, Німеччина), або пиво, дуже часто “розбавлене” звичною горілкою (Росія, Україна).

Споживання алкоголю виконує ті ж функції, що і нарковживання: *анестезуючу, психостимулюючу, седативну, інтегративну*. Алкоголь служить засобом “розслабитися”, зняти напругу, утому, зближує людей (інтегративна функція) до спілкування. З упевненістю можна сказати: гіркий досвід “сухих законів”, спрямованих на “боротьбу” і “викорінювання” споживання алкоголю, через які пройшли багато європейських країн, свідомо приречений на провал.

льність, коли алкогольне (чи наркотичне і токсичне) сп'яніння, настало в результаті насильницького, тобто фізичного примусу, що відбувся проти волі особи, то в деяких випадках, при відсутності провини в його діях, може мати місце звільнення від кримінальної відповідальності. У судово-психіатричній практиці, хоча й рідко, але зустрічаються випадки, коли на ґрунті хронічного алкоголізму виникають тяжкі психічні захворювання — біла гарячка, алкогольний галюциноз. При цих психічних захворюваннях особа може вчинити злочин і не усвідомлювати свої діяння/бездіяльності, або не може керувати ними. У цих випадках (на підставі ч. 2 ст. 19 КК України) особа визнається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності. У практиці також відомо, що такими захворюваннями можуть занедужати люди, які не страждають алкоголізмом. Наприклад, під впливом різних несприятливих обставин (фізичного або психічного виснаження, нервових перевантажень і інших несприятливих обставин) навіть при незначному вживанні алкоголю і наркотиків настають такі сильні розлади психіки (так зване патологічне сп'яніння), коли особа не усвідомлює свої дії або не може керувати ними.

У практиці, як було відзначено, розрізняють просте алкогольне сп'яніння і патологічне сп'яніння. При цьому просте алкогольне сп'яніння і патологічне сп'яніння умовно підрозділяються на ступені: 1)легке; 2)середнє і 3) важке.

При *легкому ступені сп'яніння* характерне зниження сприйняття навколишнього середовища, розлад уваги, порушення інтелектуальної сфери діяльності, сповільненість реакції і процесу мислення, а також нестійкість настрою і т. ін.

При *середньому ступені алкогольного сп'яніння* швидко порушується увага, відсутня чіткість сприйняття і сповільнюється розумовий процес. При цьому ступені сп'яніння особи дуже часто бувають злісними й агресивними, що призводить до скандалів, бійок, до здійснення різних злочинів.

При *важкому ступені сп'яніння* мова йде вже про більш серйозні порушення функцій головного мозку. У такому стані людина втрачає здатність до розумних вчинків і міркувань, з'являється схильність до агресивних руйнівних дій. У цьому випадку спогади про сп'яніння, як правило, — уривчасті. Варто звернути увагу, що при будь-якому ступені алкогольного сп'яніння (навіть простого), як відзначається в юридичній літературі (і з цим варто погодитися), відсутній медичний критерій неосудності. Тобто який-небудь психічний розлад не призводить до повної відсутності контролю над свідомістю і можливості керувати своїми діями.

Отже, як уже раніше відзначалося, стан *фізіологічного сп'яніння* необхідно відрізнити від *патологічного*, котрий є короткочасним психічним розладом, викликаним зловживанням алкоголю, і супроводжується глибокими хворобливими порушеннями свідомості, невмотивованою поведінкою. Ця обставина має істотне значення для вирішення питань щодо залучення осіб, які скоїли найрізноманітніші злочини в стані сп'яніння, до кримінальної відповідальності або звільнення від неї, коли мова йде про стан неосудності при *патологічному сп'янінні*. У психіатрії патологічне сп'яніння відноситься до групи гострих короткочасно протікаючих психічних розладів. Воно виникає в результаті прийому не тільки значних, але і малих доз алкоголю. Для цього стану характерним є раптова зміна свідомості. У клінічній картині патологічного сп'яніння поєднуються, як правило, ознаки *сутінкового потьмарення свідомості і галюцинаторно-маревні переживання*, в результаті чого виникає неадекватне сприйняття навколишнього середовища. Чиненні в стані патологічного сп'яніння злочинні дії не є реакцією на які-небудь реальні події, що мають місце. Починається патологічне сп'яніння звичайно раптово, так само як воно і закінчується. Іноді воно переходить у сон, після якого найчастіше настає повна амнезія, але можуть зберегтися уривчасті спогади про пережите.

Така поведінка особи, що знаходиться у стані патологічного сп'яніння, пояснюється, насамперед, хворобливим, маревним сприйняттям навколишнього середови-

ща, у якому знаходиться ця особа, невмотивованою і досить часто агресивною поведінкою.

Таким чином, у судово-психіатричній практиці (на що вже зверталася увага) патологічне сп'яніння розглядається як короткочасний психоз; а особи, що вчинили суспільно небезпечне діяння в такому стані, визнаються неосудними, якщо має місце сукупність медичного і юридичного критеріїв. У цьому випадку особа не визнається суб'єктом злочину.

Отже, якщо особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані фізіологічного сп'яніння, як ми вже раніше відзначали, є суб'єктом злочину і несе кримінальну відповідальність, бо вона визнається осудною, то в стані патологічного сп'яніння при встановленні судом її неосудності кримінальна відповідальність щодо даної особи виключається. Дослідження показують, що в злочинній поведінці відіграє велику роль перебування особи під час заподіяння шкоди в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Судово-слідча практика показує, що не повною мірою застосовується кримінально-правова норма, яка передбачає відповідальність за залучення неповнолітнього, зокрема, до систематичного вживання спиртних напоїв, коли суб'єктом злочину є осудна особа, що досягла 18-літнього віку. В результаті поширення пияцтва серед молоді, багато хто починає вживати спиртні напої з 13-15 років, що призводить до негативних результатів. Не можна не відзначити, що вживання спиртних напоїв також пов'язане з порушеннями правил торгівлі ними, а особливо їх виготовлення, збуту міцних спиртних напоїв домашнього вироблення.

У зв'язку з цим є необхідність зміцнення законодавчої бази для попередження і викоринювання пияцтва не тільки на суспільному, але і на спеціально-криміналогічному рівнях, бо це соціально негативне явище тісно пов'язане зі злочинністю. Кримінальна відповідальність за здійснення злочину в стані алкогольного сп'яніння вимагає більш поглибленого подальшого вивчення і дослідження фахівцями різних напрямків поряд із криміналістами і представниками медицини.

Під сп'янінням (ст. 21 КК України) розуміється не тільки стан, викликаний вживанням алкоголю, але і вживання наркотичних засобів. Згідно з цією статтею особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані наркотичного сп'яніння (якщо вона є і визнана суб'єктом злочину), від кримінальної відповідальності не звільняється. Наркотики супроводжують людство всю відому історію. Ще "батько історії" Геродот описував вживання древніми єгиптянами похідних каніабіса, а знаменитий Гіппократ використовував опій у своїй медичній практиці. Наркоманія — захворювання, що виражається у фізичній і психічній залежності від наркотичних засобів, які призводять до глибокого виснаження фізичних і психічних функцій організму. Як і алкоголь, наркотики виконують функції: анестезуючу (зняття або зменшення болю), седативну (заспокійливу, що знижує напругу), психостимулюючу (поряд з чаєм або кавою), інтегративну (відновлюючу, поряд з тютюном). Стан наркотизму в країні або регіоні характеризується рядом показників: смертністю; кількістю і рівнем зареєстрованих споживачів наркотиків; структурою споживаних наркотичних засобів і т. ін.

Розглянемо динаміку деяких показників за останні роки в європейському регіоні. Кількість смертей з причин, безпосередньо пов'язаних зі споживанням наркотиків, зросло в Австрії з 20 випадків у 1989 р. до 160 у 1995 р.; у Бельгії від 20 випадків у 1986 р. до 96 у 1990 р.; у Німеччині спостерігалось зростання з 348 випадків у 1986 р. до 2125 у 1991 р. (з наступним зниженням до 1565 до 1995 р.); в Італії зростання за 1986-1995 р. з 292 до 1195 випадків; у Португалії зростання із 18 випадків у 1986 р. до 196 у 1995 р.; в Іспанії з 163 у 1986 р. до 579 у 1991 р. (зі зниженням до 1995 р. до 394); у Великобританії за 1988-1995 р. з 1212 до 1778 випадків. Кількість виявлених протиправних дій з наркотиками в цих же країнах показує, на жаль, зростання, а не зниження. Ці показники свідчать про те, що переважає тенденція зростання наркотизації населення європейських

країн. Деяке уявлення про тенденції наркотизму в Європі і за структурою споживаних наркотиків дає динаміка вилучення поліцією різних видів наркотиків.

Латентність наркотизму дуже велика. Згідно з офіційними даними, зріс рівень споживачів наркотиків, а також зросла кількість зареєстрованих злочинів, пов'язаних з наркотиками, і на Україні (з 1990 по 2000 р. у 15 разів). Велику частку складають злочини, вчинені за допомогою наркотиків нелегального виготовлення; з допомогою нелегального придбання, збереження або пересилання наркотичних засобів. З матеріалів кримінальних справ видно, що більшість злочинів наркомани чинять заради придбання наркотиків та засобів для придбання їх. Вражаючи масу засуджених за цей вид злочинів складають підлітки і молодь у віці до 30 років.

Наркотичне сп'яніння відрізняється від алкогольного, і за зовнішніми проявами, найчастіше, може бути визначене як ейфоричне (стан легкості, захвату, блаженства, щиросердного спокою). Характер ейфорії залежить від виду наркотичних засобів або інших сильнодіючих речовин, які можуть бути як лікарськими, так і нелікарськими. Слід зазначити, що (як і при алкогольному сп'янінні) усвідомленість своєї поведінки і вчинків особою, що знаходиться в стані наркотичного сп'яніння, зберігається. Стан ейфорії, як правило, залежить від виду і дози наркотичного засобу, а також тривалості і частоти його прийому. Наприклад, при палінні гашишу або маріхуани, як свідчить практика, настають досить сильні психічні порушення в організмі, особа не в змозі завжди контролювати себе, свої вчинки, у неї спотворюється почуття часу і простору. У такому стані особа стає небезпечною для навколишніх і може вчинити будь-який злочин. Особа, що вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння, є суб'єктом злочину, як і при фізіологічному сп'янінні.

Зловживання наркотичними засобами призводить до глибоких змін особистості і до виснаження функцій організму. Наркоманія, як відомо, є хворобою і вимагає медичного втручання. До особи, що вчинила злочин, поряд з кримінальним покаранням, суд може застосувати примусові заходи медичного характеру у вигляді примусового лікування від наркоманії.

За останні роки на Україні кількість вчинених злочинів у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння, а також пов'язаних із вживанням одурманюючих речовин, особливо серед неповнолітніх, щорічно збільшується. Ця обставина є серйозною загрозою не тільки для нашого суспільства і держави, але і для всіх громадян України, зокрема, для дітей і молоді. Необхідне вдосконалювання кримінального законодавства й ефективність його застосування в межах розглянутої проблеми про відповідальність осіб, що вчинили злочин у стані сп'яніння.

Література

1. Кессельман Л., Мицкевич М. Социальное пространство наркотизма. — Санкт-Петербург, 2001.
2. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1958. — 78 с.
3. Павлов В. Г. Субъект преступления. — Санкт-Петербург, 2001. — 177 с.
4. Стрельцов Э. Л. Уголовное право Украины. — Харьков, 2002. — 109 с.
5. Спасенников Б. А. Уголовная ответственность лиц, совершивших преступления в состоянии опьянения. Историко-правовой аспект // История государства и права. — 2003. — № 3. — С. 49-52.

УДК 343.611.001.11

А. С. Саїнчин, канд. юрид. наук, доц.Одеська національна юридична академія,
кафедра криміналістики,
вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ “ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ”

Робота присвячена важливій проблемі теорії криміналістики визначення — розкриттю та розслідуванню умисних вбивств “по гарячих слідах”.

Ключові слова: розкриття злочинів, розслідування злочинів, розкриття та розслідування умисних вбивств, “по гарячих слідах”, приватна криміналістична методика, організація управління, інформація, організаційні задачі розслідування.

У Конституції України [ст. 3] проголошено: людина, її життя і здоров'я, честь і воля, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Будь-яка законслухняна людина має право думати, що для реалізації цієї, мабуть, найважливішої конституційної норми, державою повинен бути вироблений точно визначений кримінально-правовий механізм, що захищає й охороняє життя та здоров'я людини від зазіхань, під страхом суворого покарання.

Розбудова правової держави в Україні висуває на перший план завдання створення ефективного механізму протидії злочинності. Лише ефективне та повне розкриття й розслідування злочинів, ужиття заходів для усунення причин та умов, що сприяють їхньому вчиненню, забезпечить реалізацію принципів законності та невідворотності кримінальної відповідальності й, одночасно, неухильне дотримання прав та законних інтересів особи. Звернутися до теми, винесеної в заголовок цієї статті, нас спонукав незадовільний сучасний стан розкриття злочинів, у тому числі й найбільш небезпечних та резонансних, які посягають на життя та здоров'я людини, — саме розкриття та розслідування умисних вбивств на *початковому етапі*.

В умовах криміналізації суспільства і якісних змін у характеристиці злочинності, актуальною стає проблема — наукового забезпечення діяльності правоохоронних органів, обґрунтування прийомів та засобів боротьби зі злочинністю, що використовуються на практиці.

Незважаючи на регулярні відомчі та міжвідомчі обговорення, наявність у правоохоронних органах певної інструктивно-методичної літератури та відповідних нормативних документів цього питання, проблема початкового етапу розкриття та розслідування злочинів залишається актуальною. В юридичній теорії також неодноразово ставилося питання стосовно необхідності серйозного вивчення методологічної (гносеологічної) сутності діяльності при розкритті та розслідуванні злочинів для її раціоналізації й більшої ефективності, для розширення та поглиблення пізнавальної можливості.

Тому, з метою подальшої оптимізації цього процесу, трохи виходячи за формат наукової статті, ми спробували алгоритмізувати виклад матеріалу з тим, аби наблизити і полегшити його до сприйняття практичних працівників.

Почнемо з теоретичних концепцій цього питання.

Характеризуючи в цілому проблему розкриття та розслідування злочинів, (зокрема умисних вбивств), слід зазначити, що навіть у її термінологічних визначеннях

Між тим, у юридичній літературі й практиці існує й застосовується ще одне поняття — *розслідування злочину*, тому постає питання співвідношення понять *розкриття і розслідування*, їхнього змістовного розуміння та субординації.

Професор І. М. Лузгін свого часу так пропонував “розводити” ці поняття. *Розкриття злочину* — характеризує ставлення до факту злочину: відомий цей факт — розкрито його, не відомий — не розкрито. *Розслідування злочину*, на його думку — характеризує юридичну діяльність, що забезпечує розкриття злочину й доказування у встановленому порядку його обставин для прийняття відповідного рішення.

Розкриття злочину в такому розумінні являє собою слідчу ситуацію, що виникає, наприклад, під час затримання злочинця на місці пригоди (з речовими доказами), у разі появи злочинця з каяттям, коли особа затримана, але не всі обставини справи ще досліджені. Ці факти більш відомі у випадках скоєння умисних вбивств.

Тому в криміналістичному значенні *розкриття злочину* може бути здійснене на різних етапах розслідування, оскільки воно досягається на попередньому (досудовому) слідстві, є попереднім рішенням задачі розкриття злочину й викриття винного органом попереднього (досудового) слідства (І. Ф. Герасимов, В. Г. Танаевич).

Таким чином, криміналістичне поняття розкриття (розслідування) злочину як певного виду (різновиду) юридичної діяльності визначається як комплекс слідчих дій, оперативних і організаційних заходів, здійснюваних із метою повного розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення умов правильного застосування закону [ст. 2 КПК України].

Зміст діяльності з розкриття умисних вбивств включає наступні специфічні особливості:

- невідкладне провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- широке використання в цій діяльності інформації, що отримується на місці пригоди від людей і речей;
- концентрування і координування сил та засобів для швидкого розкриття злочинів “по гарячих слідах”;
- широке використання сил і засобів підрозділів карного розшуку, патрульно-постової служби і ДАІ;
- централізація управління силами і засобами в одних руках;
- широке використання допомоги державних установ, організацій і громадськості.

Розкриття злочинів “по гарячих слідах” слід розглядати як діяльність органів дізнання й попереднього слідства, відмінну від звичайної слідчої діяльності, тобто розслідування з використанням таких джерел інформації, застосуванням таких прийомів її здобуття, які ведуть до швидкого й повного розкриття злочинів і викриття винуватця.

Тому поняття “*розкриття умисних вбивств по гарячих слідах*” можна охарактеризувати:

По-перше, як організацію діяльності по забезпеченню встановлення за негайно короткий час після події злочину, та винних у його скоєнні осіб на основі безперервного здійснення розшукових заходів, комплексного використання відповідних сил і засобів.

По-друге, як досягнення мети (результату), або створення необхідних передумов для цього, що визначається функціональними обов’язками відповідної служби.

“*Розкриття умисних вбивств по гарячих слідах*” — це умовне поняття в слідчій і оперативно-розшуковій діяльності, пов’язане з обов’язковим використанням так званих “гарячих слідів”. В іншому випадку, коли не використовуються такі сліди, розслідування й розкриття злочину будуть звичайними.

дізнання або попереднього слідства на початковій стадії розслідування, відразу після виявлення ознак події злочину. Вона протікає в особливих кримінально-процесуальних умовах, для неї характерне широке використання оперативного-розшукових засобів виявлення, закріплення й збереження джерел доказової інформації. Ця діяльність має яскраво виражений пошуково-розшуковий напрям. Перш ніж установити ознаки злочину, їх необхідно було розшукати.

“Розкриття злочину по гарячих слідах” характеризує особливий рівень організаційної роботи на початковому етапі розслідування, тому його припустимо розглядати як самостійну організаційну форму діяльності, яка характеризується такими наступними ознаками.

Фактором часу, який означає швидкість реагування, починаючи від моменту отримання повідомлення щодо злочину. Швидкість реагування, оперативність (невідкладність) означає: 1) виявлення такої інформації, негайне використання якої дозволить активно вести роботу для виявлення осіб, що скоїли злочин; 2) своєчасне обрання та використання відповідних засобів і методів.

Належною організацією роботи різних служб органів внутрішніх справ (чергової частини, кримінального розшуку, дільничних, слідчих).

Високим рівнем професійної грамотності (майстерності) працівників цих служб, сумлінним виконанням ними своїх службових обов'язків.

Безперервністю роботи по збору та використанню інформації.

Наступальністю — ініціативністю та інтенсивністю провадження слідчих дій і оперативного-розшукових заходів.

Комплексністю — використанням усіх наявних можливостей.

Маневреністю — використанням сил і засобів, ефективних у конкретній ситуації та негайної їх заміною іншими — в разі зміни умов.

Отже, криміналістична сутність “розкриття злочинів по гарячих слідах” полягає в найскорішому збиранні інформації та її негайному використанні з метою встановлення події злочину й осіб, що його скоїли.

Діяльність, у межах якої відбувається розкриття злочинів “по гарячих слідах”, являє собою узгоджену систему слідчих дій, оперативного-розшукових і організаційних заходів, здійснюваних протягом певного часу для “виявлення ознак злочину та осіб, що його здійснили” [ст. 103 КПК України], а також інших обставин, що мають значення для розслідування. Визначення поняття розкриття злочину “по гарячих слідах” пов'язується з конкретизацією часу, межі якого дозволяють охарактеризувати роботу як таку, що виконана “по гарячих слідах”.

Залишається неясним, протягом якого часу злочин слід уважати розкритим “по гарячих слідах”. Іноді цей термін визначають у 3-4 дні з моменту початку виробництва в справі. Якщо злочин у цей час не буде розкрито, то подальша робота по ньому не вважатиметься звичайною. Відповідно до іншої точки зору, всі умисні вбивства, розкриті протягом 7-8 днів злочину, слід уважати такими, що “розкриті по гарячих слідах”, причому нерідко такі терміни зумовлені не науковими міркуваннями, а вимогами обліку й характером показників статистичної звітності, що не може бути визнано обґрунтованим.

Період діяльності органу попереднього слідства, що називається нами “розкриттям по гарячих слідах”, неточно визначений ст. 104 кримінально-процесуального закону України. У ній зазначається, що за наявності ознак злочину, за яким провадження попереднього слідства обов'язкове, орган дізнання порушує кримінальну справу і виконує невідкладні слідчі дії з установлення та закріплення слідів злочину. Саме в цей період слідчий (дізнавач) зобов'язаний виявити ознаки злочину й осіб, що його скоїли [ст. 103 КПК України], тобто “розкрити злочин по гарячих слідах”.

Коли кримінальну справу порушує слідчий, то початкові невідкладні слідчі дії

також носять активний пошуковий характер і спрямовані на розкриття злочину по “гарячих слідах”. Свою діяльність він координує з органами дізнання, дає їм “доручення й вказівки щодо провадження розшукових і слідчих дій” [ст. 114 КПК України]. Слідчий також широко використовує допомогу установ, підприємств, посадових осіб і громадян, для яких законні вимоги слідства обов’язкові [ст. 114 КПК України].

Отже, для вирішення питання щодо показника визначення часу дії “розкриття злочину по гарячих слідах”, треба чітко розрізняти підстави й мету його використання. У контексті наведеного вище, нам вважається доцільним застосовувати показник “розкриття злочину по гарячих слідах” у двох напрямках:

1) для відомчої статистики (звітності) — він має бути нетривалим і конкретним, наприклад, до трьох діб;

2) для оцінки діяльності окремих осіб і підрозділів його треба диференціювати, наприклад, для чергової частини — *доба*, для кримінального розшуку — *три доби*, для слідчого — *десять*, або навіть *не встановлювати абсолютний час*. Для практики розслідування й у науковому аспекті він не має суттєвого значення, оскільки діяльність слідчого й органу дізнання в цей період носить *невідкладний характер*, отже, оперативно-розшукові заходи й слідчі дії повинні проводитись негайно (зараз же) після виявлення ознак злочину, тому законодавець і позначив їх як *невідкладні* [ст. 104 КПК України]. Тому злочини, *розкриті під час провадження невідкладних слідчих дій, допустимо вважати розкритими по “гарячих слідах”*.

Література

1. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. — К.: Либідь, 1991. — 189 с.
2. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя. — К.: Вища школа, 1990. — 175 с.
3. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1990. — 219 с.
4. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1992. — 59 с.
5. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. — М., 1999. — 327 с.
6. Образцов В. А. Криминалистика: Курс лекций. — М., 1996. — 146 с.
7. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. — Одесса: Юр. литература, 2002. — 164 с.
8. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика. — Одесса, 1996. — 146 с.
9. Криминалистика / Под ред. В. Ю. Шепитько. — Харьков: Одиссей, 2001. — 214 с.
10. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. — Харків: Основа, 1996. — 159 с.
11. Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. Теоретичні та практичні проблеми використання, можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів // Укр. академія внутрішніх справ. — К.: 1996. — С. 17-26.

шей, придбаних злочинним шляхом: 1) Це кредитна й офшорна схема. 2) Рідше використовується страхова схема — вона обходиться дорожче при використанні специфіки страхового бізнесу. При використанні цих двох схем передбачається, що гроші перебувають у західному банку.

Кредитна схема припускає видачу якимось банком кредиту, наприклад, на 100 років, під символічний відсоток. Банк, що видає кредит, — український, а забезпеченням позички служить гарантія західного банку, де зберігаються гроші кредитора. На отриманий фіктивний кредит можна купувати — будинок, дорогу машину, котедж, квартиру; прибутку в кредитора немає — він живе “у борг”. Оплата таких послуг обмежується скромними відсотками по кредиту банку та цілком помірною сумою “за схему”.

Друга схема — офшорна, на відміну від практично одноразової кредитної нею можна користуватися практично все життя, сполучаючи в ній діяльність у своєму бізнесі та на своїх особистих закупівлях. Це більш дорога технологія — за повний пакет, включаючи українське представництво, прийдеться заплатити близько 5 тисяч доларів; близько тисячі доларів у рік обходиться “підтримка механізму в дії”. Зате практично немає ризику — вся власність буде записана на іноземну фірму, з якої податкові органи не будуть зв’язуватися; особа, що використовує цю схему, буде всім користуватися за довірчими дорученнями. Найбільшою популярністю користуються офшорні компанії, зареєстровані в Ліхтенштейні або в країнах Бенілюксу, — там є механізм номінального керуючого. Офшорною фірмою номінальне керує найнятий адвокат, що не вправі розкривати ім’я свого клієнта. У всіх паперах фігурує саме ця людина, саме від імені адвоката відкривається українське представництво фірми, що і буде виступати “спонсором”. Далі всі покупки робляться на фірму, а “зовсім стороння” їй особа — реальний її власник -одержує на них генеральні доручення. Якщо є бажання записати щось на особу, що використовує цю схему з метою легалізації грошей, можна це зробити через договір купівлі-продажу із цією фірмою з розстрочкою на 100 років або більше. Мінусом цієї схеми є проблеми з придбанням автомобілів -придбання авто на офшор спричиняє проблеми з його перепродажем у майбутньому й додаткові складності виникають з його реєстрацією. Є й безсумнівний плюс — “культурно” зареєстрований офшор можна використати для потреб своєї фірми, якщо вона займається зовнішньоекономічною діяльністю.

Існує й страхова схема легалізації грошей. Стандартний алгоритм такий: людина страхує здоров’я на величезну суму, заздалегідь знаючи, що має, припустимо, дірку в зубі. Через місяць цю дірку знаходять, і йому виплачується страхове відшкодування пропорційне “збитку для здоров’я”. Виплата може йти навіть через Ощадбанк — ніяких порушень де-юре немає, усе відбувається відповідно до законодавства. Великого поширення схема не має — страхові компанії діють у досить твердих рамках і змушені платити більші податки, у тому числі й у випадку виплат по страховому випадку, що відображається на ціні “послуги” [4, 214].

Слід зазначити, що Україна досить відповідально підійшла до участі в міжнародних зусиллях по боротьбі з легалізацією таких грошей. Так, у новому Кримінальному кодексі України, що почав діяти з 1. 09. 01 р., у ст. 209 передбачена кримінальна відповідальність за легалізацію (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом. Також з 1. 01. 02 р. вступив у дію Указ Президента України від 10. 12. 01 №1199 “Про заходи щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом”, яким у складі Міністерства фінансів України створений Державний департамент фінансового моніторингу. Головним завданням департаменту є контроль за всіма фінансовими операціями в Україні, а завданням правоохоронних органів країни, як сказано в цьому Указі, — концентрація зусиль і коштів у боротьбі з тероризмом і *легалізації грошей* незаконного походження. Розробляються методичні рекомендації для надання необхідної реальності цим процесам [9].

Однак у соціальному житті не все складається так однозначно [6, 175]. Наприклад, виникає дискусія з приводу так званої легалізації таких грошей, у яких існують прихильники й супротивники [6, 180].

Прихильники легалізації аргументують доцільність її здійснення тим, що вона дозволить *легалізувати гроші*, повернути їх у країну, стимулювати амністованих бізнесменів працювати з повним дотриманням податкового, валютного, карного законодавства.

Прихильники легалізації вважають, що *амністія капіталів* послужить для залучення в офіційний сектор економіки й *тінювих капіталів*, які в принципі здатні істотно збільшити рівень легальної капіталізації економіки України, а отже, стати фінансовим забезпеченням подальших якісних змін в економіці країни, її структурі й у забезпеченні стабільних темпів росту на тривалу перспективу, що, у свою чергу, не повинне сприяти легалізації злочинних грошей і доходів, отриманих від заборонених законом видів діяльності. Останнє суперечило б зобов'язанням країни по боротьбі з “відмиванням” “брудних” грошей, прийнятим у відповідності зі стандартами FATF.

Разом з тим варто розрізняти *повну й часткову легалізацію грошей, придбаних злочинним шляхом* і враховувати потенційні наслідки здійснення легалізації. Повна легалізація злочинних грошей має дуже серйозний недолік: світове співтовариство й суспільна думка не схвалюють легалізації грошей, отриманих у сферах наркобізнесу, проституції, від торгівлі зброєю й нелегальної трансплантації людських органів. Тому, щоб не викликати негативний суспільний резонанс, потрібно здійснювати, можливо, *часткову легалізацію*. Однак завдання відділення в ході *амністії капіталів* “сірих” від капіталів “кримінальних” надзвичайно складне, якщо взагалі можливе. Більше того, на думку окремих експертів [1, 30], вибіркова *амністія* (*амністія* з перевіркою походження коштів) неприйнятна, оскільки вона буде породжувати серйозні корупційні проблеми. Тому правильним рішенням було б усунути чиновників зі схеми по легалізації коштів [1, 32].

Супротивники *легалізації грошей, придбаних злочинним шляхом*, вважають [2, 140], що, по-перше, не можна амністувати капітали, нажиті злочинним шляхом, оскільки держава, ідучи на такий крок, визнає своє безсилля в боротьбі з *тінювими капіталами* правовими коштами; по-друге [2, 144], *амністія капіталу* буде кроком, мабуть, несправедливим стосовно законослухняних громадян; по-третє [2, 145], у злочинців створиться відчуття безкарності. Це робить злочин привабливим заняттям, а високий рівень злочинності, насамперед організованої, підриває підвалини суспільства й загрожує правовим нормам; по-четверте [5, 37], злочинні організації одержують можливість фінансувати свою подальшу діяльність; по-п'яте [5, 39], неконтрольоване використання злочинними організаціями окремих фінансових установ, зрештою, заподіює шкоду всій фінансовій системі, особливо в країнах з економікою, що розвивається; по-шосте [5, 44], зосередження економічної й фінансової влади в руках злочинних організацій в остаточному підсумку може підірвати національну економіку цих країн і демократичні системи їхньої влади й керування.

Але обидві сторони сходяться на тім, що вивезені раніше злочинні гроші й так без будь-якої *амністії капіталів* мають можливість вертатися в країну під видом іноземних інвестицій, здійснюваних, як правило, офшорними компаніями. Причому їхнє повернення подібним чином вважається більше доцільним, оскільки такі інвестиції одержують гарантії відповідно до діючого законодавства й міжнародних угод про запобігання подвійного оподаткування й захисту інвестицій. У цьому контексті *амністія капіталів* може давати значно кращий ефект у країнах з стійким законодавством, до яких Україна поки не належить, і сьогодні залишається чимало відносно “легальних” схем відхилення від оподаткування й високий рівень корупції, які серйозно знижують імперативність здійснення в Україні *амніс-*

тії капіталу. Крім того, успіх легалізації грошей значною мірою залежить від суспільної підтримки такого кроку влади. Саме тому вважається, що Україні необхідна не легалізація грошей, а легітимація грошей, тобто її суспільне виправдання з позиції базових суспільних інтересів [2, 147].

Якщо *легітимацію* розуміти як суспільне визнання, то можна відзначити, що в українському суспільстві, при всій неоднозначності відносини до результатів приватизації, прихильники ідеї амністії тіньових капіталів переважають. Дослідження [1, 32], проведеш соціологічною службою Центру Разумкова, свідчать, що необхідною легалізацію *тіньових капіталів* в Україні вважають майже дві третини (61,4%) громадян і всього 15,9% громадян дотримуються протилежної думки. Майже чверть респондентів не визначилися зі своїм ставленням до цієї проблеми. Більшість (57,6%) громадян упевнені в тому, що необхідно створювати умови, при яких капітали, вивезені за кордон, могли б бути легально повернуті в Україну й вкладені в розвиток українських підприємств. Протилежної думки дотримуються 23,4% опитаних. Майже половина (45,9%) громадян вважають, що потрібно простити колишні порушення законів тим підприємцям, які готові вивести свої капітали “з тіні” і/або повернути їх через кордон і вкласти в економіку України. Тільки третина (33,8%) опитаних вважають, що всіх підприємців, які у свій час працювали в “тіньовому секторі”, порушували закони, вивозили капітали за кордон, необхідно судити за чинним законодавством. При цьому значна частина опитаних вважає, що для легалізації тіньових капіталів необхідно, насамперед, прийняти відповідні закони й сформувати прийнятний інвестиційний клімат. Отже, за умови здійснення легалізації (амністії) тіньових капіталів і доходів можна розраховувати на розуміння й підтримку такого кроку влади з боку громадськості України [5, 44].

Виходячи з наведених міркувань, здійснення сьогодні широкомасштабної легалізації (амністії) тіньових капіталів і доходів представляється хоч і необхідним, але досить проблематичним. Українські капітали за кордоном здебільшого вже легалізовані у вигляді нерухомого й рухомого майна, вкладені у капітал підприємств, акції й інші цінні папери: значну їхню частину повернути неможливо або майже неможливо. Крім того, у власників капіталу є в розпорядженні численні механізми повернення захованих у тінь і вивезених за кордон капіталів і без проходження процедури формальної легалізації. Вони можуть активно використати такі механізми лише у випадку впевненості в довгострокових, сприятливих тенденціях розвитку політичної ситуації й підприємницького середовища в Україні.

Література

1. Барановский А., Сидоренко В. Проблемы собственности и легализации капиталов и доходов в Украине /Зеркало недели. — 2004. — № 5. — С. 2 7-3 4.
2. Бахин В. П., Карпов Н. С., Цымбал П. В. Под ред. П. В. Мельника. Преступная деятельность: понятие, характеристика, принципы, изучение. — К.: Акад. гос. на- логовой службы Украины. — 2001. — 274 с.
3. Ильин А. Криминальная матрица: Экономическая преступность на современном этапе. — М.: Изд-во Нева ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 198 с.
4. Голованов Н. М., Перекислов В. Е., Фадеев В. А. Теневая экономика и легализация преступных доходов. — СПб.: Питер, 2003. — 303 с.
5. Калугин В., Волченко А., Игнатъев М., Бабанина Н. Тень, закрывающая солнце. //Бизнес. — 2003. — №22. — 02. Об. 2003. — С. 36-46.
6. Качка Тарас. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України *acquis* Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. — К., 2004. — 300 с.
7. Понченко Г. В. Кінець фіктивним фірмам // Урядовий кур'єр. 2003. — №5. — С. 47-51.

УДК 343.3:14:19

О. С. Сотула, завідувачий кафедрою правознавства,
кандидат юридичних наук

Міжнародний університет бізнесу і права,
кафедра правознавства,
вул. 49 Гв. дивізії, 37а, Херсон, 73039, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена дослідженню поняття політично мотивованої злочинності, соціально-психологічних та суспільно-політичних аспектів та змін законодавства щодо цієї категорії злочинів. Стверджується необхідність розробки конкретних методів аналізу впливу даної категорії злочинів на зміну динаміки громадської думки, на психологію членів суспільства з метою попередження такого роду злочинів.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, політично мотивована злочинність.

Гострі соціальні конфлікти, насамперед перехідного періоду, супроводжуються підвищенням кількості кримінальних виявлень. Як показують дослідження в період загострення соціального конфлікту (конфлікт різних політичних сил у боротьбі за владу та її утримання (Україна), озброєні сутички на міжнаціональному ґрунті (Росія) та інше) зростає в декілька разів кількість насильницьких злочинів (вбивства, у тому числі на замовлення та політичні, тероризм, розбої, захоплення заручників, масові порушення громадського порядку, акти вандалізму, злочини, пов'язані із слідуванням груповим нормам поведінки) [1]. При цьому значно зростає рівень латентності злочинів, знижується рівень притягнення до відповідальності за їх скоєння винних осіб.

Статистична реєстрація цього факту обумовлює необхідність теоретичного обміркування та вивчення даного соціального феномену.

Під соціальним конфліктом у соціології розуміється крайнє загострення соціальних протиріч між різними спільностями та групами населення, обумовлене різницею їх політичних, економічних, ідеологічних інтересів, цілей діяльності, методів досягнення бажаних результатів [2, 172]. Перехідний період, який переживає зараз Україна, радикальна зміна соціально-політичного та економічного життя об'єктивно створюють конфліктні ситуації, що переростають у конфлікти. Соціальний конфлікт складається, існує та вирішується у конкретній соціальній, правовій та психологічній ситуації у зв'язку з виникненням соціальної проблеми, що потребує свого вирішення.

Соціальні конфлікти розрізняються за тривалістю та ступенем гостроти протиріч, методами вирішення та мають досить різноманітний спектр своїх носіїв. При цьому важливе значення має дослідження поняття та класифікації конфліктів, вивчення механізму їх зародження та розвитку, зв'язку соціальних конфліктів та кримінальної поведінки його учасників, причин та умов як макросоціального, так і мікросоціального характеру.

Агресивна, насильницька злочинність в умовах соціальної нестабільності веде до компрометації конституційних, насамперед правових гарантій, до розходження між проголошеними правами та свободами та їх реалізацією, що ми й спостерігаємо в Україні.

мотив, як і більшість інших, існує на підсвідомому рівні і дуже рідко усвідомлюється діючим суб'єктом. Він є ведучим, але не виключає наявності інших додаткових мотивів, таких як, наприклад, корисні.

По-друге, можливо виділити як найменше два чітко виражених психологічних типи, що зустрічаються серед осіб з такою злочиною мотивацією.

Перші відрізняються розвинутим інтелектом, впевненістю у собі, високою самооцінкою, прагненням до самозатвердження, а другі — невпевнені у собі, невдахи, з низької самооцінкою. Але для обох типів характерні: підвищена агресивність, постійна готовність до захисту своєї особистості, “зацикленість” на собі та незначна увага до почуттів та бажань інших людей.

Для більшості злочинців цієї категорії притаманна екстремалізація життя, пошук джерел особистих проблем зовні. Саме суспільство, у особі певних його представників, сприймається як джерело погрози. Внаслідок цього, зневажаються загальнолюдські цінності, в першу чергу, право інших людей на життя. Насилля та агресивність стають самодостатніми цінностями, а відповідні силові дії з боку суспільства мають протилежний ефект — закріплюють протиправну спрямованість особи, зменшують розбіжності усередині злочинних груп, створюють їм моральне алібі.

С психологічної точки зору важливо виявити не тільки схильність до такої поведінки, але й підкреслити її соціальну деструктивність, бо вона є шляхом до самознешкодження носіїв злочинної ідеї. Суспільство існує за рахунок взаємодії, а не протистояння. Злочинці ж орієнтуються на сурогати чесності та довіри лише у межах замкнутої злочинної групи, при цьому ігноруючи ці поняття по відношенню до оточуючих членів суспільства.

Така позиція соціально деструктивна, юридично неправомочна, психологічно самогубна. Нав'язування таких стандартів легко долається суспільством шляхом відторження деструктивності, але є загибеллю для носіїв злочинної ідеології, внаслідок її нестабільності та порочності.

Але при цьому не може не турбувати тенденція “психологічного звикання” населення до злочинів з політичною мотивацією як невідмінних явищ сучасного життя. Подібне “звикання” веде до послаблення сприйняття гостроти суспільної небезпеки таких діянь [3].

Крім того, політично мотивована злочинність поширює у нашому суспільстві правовий нігілізм, який і без того є складовою частиною українського менталітету, і який створює розумово-емоційну атмосферу, що сприяє злочинній поведінці.

За допомогою соціологів, соціальних психологів та психологів необхідно розробити конкретні методи аналізу впливу даної категорії злочинів на зміну динаміки громадської думки, на психологію членів суспільства. Для протидії такому впливу потрібне замовлення відповідним установам на негайне виявлення типових заходів нейтралізації паніки, розповсюдження пліток, цілеспрямованого впливу учасників злочинних угруповань та їх “агентів впливу”, негативного ефекту “сенсацій” та іншої інформації, що залякує у засобах масової інформації.

І як висновок треба підкреслити, до аналізу феномену політично мотивованої злочинності треба підходити з урахуванням взаємозв'язку соціальних, психологічних та юридичних аспектів з метою розробки таких норм, завдяки яким воля злочинного індивіда або групи не могла б визначати суспільні настрої та дії.

Література

1. Хазан Л. Вбивство Євгена Щербаня: державного діяча та бізнесмена. — City. — 1996. — 19 листопада.
2. Политические конфликты: от насилия к согласию / Ред. коллегия: Кудрявцев В. И., Дмитриев А. В., Кулинченко В. А., Степанов Е. И. — М., 1996.
3. Межнациональные отношения в рамках России и СНГ / Под ред. Иванова В. М. — М.: 1994.

В. Г. Телійчук, здобувач

Кіровоградський юридичний інститут НУВС,
кафедра оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки,
вул. Карла Маркса, 1, Кіровоград, 25015, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ ЗІ СЛІДЧИМИ

У статті розглянуто взаємодію підрозділів карного розшуку зі слідчими при розкритті розбійних нападів на квартири громадян, проаналізовано взаємодію між слідчими й оперативними працівниками при розкритті вищевказаних злочинів, а також організаційні форми, необхідність удосконалення такої взаємодії.

Ключові слова: злочин, розбійні напади, оперативно-розшукова діяльність, розкриття та розслідування злочинів, оперативні підрозділи, карний розшук.

Удосконалення взаємодії правоохоронних органів, спеціально створених для боротьби зі злочинністю в межах виконання основних обов'язків, сьогодні проводиться у різних напрямках. Особливо актуальною є проблема взаємодії правоохоронних органів у ході розкриття, розслідування, запобігання організованим злочинам, серед яких переважають тяжкі, в тому числі розбійні напади на квартири громадян.

Питання взаємодії оперативних підрозділів із слідчим у боротьбі зі злочинністю були предметом наукових досліджень таких вчених, як В. П. Корж, І. Ф. Герасимова, І. М. Гуткіна, М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітько та ін. На жаль, досі відсутні роботи, де б у повному обсязі розглядалися питання взаємодії підрозділів карного розшуку зі слідчим при розкритті та розслідуванні розбійних нападів на квартири громадян.

Метою написання цієї статті є аналіз сучасного стану взаємодії підрозділів карного розшуку зі слідчими при розкритті розбійних нападів на квартири громадян та висвітлення можливих шляхів вирішення існуючих проблем у цій сфері.

Стаття 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" дає перелік підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність: це оперативні підрозділи органів внутрішніх справ — кримінальна та спеціальна міліція, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів і учасників кримінального судочинства.

До складу кримінальної міліції входять підрозділи карного розшуку, Державна служба боротьби з економічною злочинністю, підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, а також інші оперативні підрозділи органів внутрішніх справ [4, 90].

Однією з причин не завжди ефективної роботи щодо розкриття розбійних нападів на квартири громадян, є недостатня взаємодія слідчого та оперативного працівника карного розшуку (далі оперативні працівники) при розкритті вказаного виду злочинів. Невипадково слідчі та оперативні працівники зауважують, що наявні у їхньому розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, особливо у частині розкриття нападів по гарячих слідах. В літературі мають місце різні тлумачення поняття розкриття злочину. Ми підтримуємо думку О. М. Бандурки, який зазначає, що під безпосереднім розкриттям злочину слід розуміти затриман-

квартири громадян, тільки прийоми, способи і засоби розв'язання загальних завдань істотно відрізняються. Тому ці види діяльності зосереджені в різних підрозділах і службах органів МВС і СБУ, що зумовлює необхідність злагодженої спільної роботи при вирішенні конкретних практичних завдань, здійснення тісної взаємодії для досягнення поставленої мети.

Взаємодія — це ділова співпраця. Тому необхідне подальше вдосконалення взаємодії всіх підрозділів згаданих органів з тим, щоб ефективніше і якісніше використати всі можливості, що є в їхньому розпорядженні.

Взаємодія оперативних підрозділів залежить від виконуваних ними завдань і відомчої належності. Так, наприклад, оперативні підрозділи органу внутрішніх справ можуть взаємодіяти: між собою в межах органу внутрішніх справ (карний розшук та підрозділ по боротьбі з економічною злочинністю); з іншими не оперативними підрозділами свого органу внутрішніх справ (карний розшук і слідчий відділ, відділ дізнання, патрульно-постова служба); з оперативними підрозділами іншого органу внутрішніх справ (підрозділи карного розшуку двох сусідніх райвідділів); з оперативними підрозділами іншого правоохоронного відомства (карний розшук і оперативно-розшуковий підрозділ установи виконання покарань); з неоперативними підрозділами іншого правоохоронного відомства (карний розшук і слідчий відділ прокуратури) [6, 140].

Велике значення для розкриття та розслідування розбійних нападів на квартири громадян має організація ефективної взаємодії працівників карного розшуку зі слідчими органів внутрішніх справ і прокуратури. Слідчі, завершуючи роботу працівників карного розшуку щодо викриття злочинців, можуть виявити раніше невідомі розбійні напади й осіб, які їх вчинили, причини та умови, що сприяють вчиненню нападів на квартири громадян.

В свою чергу, оперативні працівники інформують слідчих про негласно отримані фактичні дані щодо протиправних дій підозрюваних чи обвинувачених та інші обставини, що сприяють розслідуванню розбійних нападів. Крім того, працівники карного розшуку, за дорученням слідчих, здійснюють оперативні та слідчі заходи для збирання доказової інформації, виявлення та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні, обвинувачених, підсудних, які ухилилися від слідства і суду, та інші заходи в інтересах кримінального судочинства. В роботі щодо розкриття розбійних нападів на квартири громадян, які вчинені на території чи об'єктах обслуговування, працівники карного розшуку, як правило, беруть участь в огляді місця події, проведенні невідкладних слідчих дій, розробці слідчо-оперативних версій, складанні планів розслідування з урахуванням особливостей території, об'єктів обслуговування та оперативної обстановки.

Під *взаємодією оперативних і слідчих підрозділів* слід розуміти узгоджену протягом певного часу, чітко скоординовану спільну їхню діяльність, засновану на законі і підзаконних актах і спрямовану на розв'язання завдань по забезпеченню належного правопорядку. У даному визначенні можна виділити два основних елементи: *по-перше*, діяльність між підрозділами повинна бути **узгодженою**. Слідчі й оперативні підрозділи, виконуючи кожний свої функції, на основі виробленої узгодженості доповнюють діяльність один одного, створюють взаємні умови для розв'язання конкретних завдань. Це підвищує ефективність заходів, що проводяться. Кожна зі сторін повинна розуміти й усвідомлювати, що від її дій певною мірою залежать результати всієї роботи і це позначається на розв'язанні загального завдання — підвищення почуття відповідальності співробітників взаємодіючих підрозділів. *По-друге*, дії кожної зі сторін, спрямовані на спільне розв'язання конкретних завдань, **повинні базуватися на положеннях законів та інших підзаконних актів**. Процесуальні дії здійснюються у суворій відповідності з положеннями процесуального закону, а оперативні заходи — на основі Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р., що регулюють цю

соби їх реалізації, погоджують час і місце спільних дій тощо. Така форма взаємодії додає спільній діяльності цілеспрямованості і більш організованості.

Спільна участь у проведенні окремих слідчих та розшукових дій. Така необхідність найчастіше виникає при проведенні огляду місця події, обшуку, виїмки, при відтворенні обстановки й обставин подій, при переслідуванні злочинця по “свіжих” слідах та ін. Це дає можливість більш кваліфіковано виконувати слідчі дії й оперативно-розшукові заходи, своєчасно отримувати інформацію, яка цікавить, про осіб, що вчинили злочин, і відповідним чином на неї реагувати, а також скорочувати терміни їх проведення.

Взаємодія у роботі слідчого і оперативних служб, яка забезпечує спільність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів, базується на: *чітко встановленому законом розмежуванні їх компетенції, що є гарантом ефективного виконання слідчими та оперативними працівниками своїх обов'язків, спрямованих на розслідування та розкриття злочинів; узгоджених діях на місці події з метою виявлення та закріплення слідів злочину, розшуку та затримання злочинця, для чого, як правило, створюються слідчо-оперативні групи, в діяльності яких керівну роль займає слідчий, який організовує і визначає напрямки її роботи; спільній участі у розробці плану розслідування по справі і плану окремих, найбільш складних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; систематичному обміні інформацією про стан виконання спільних планів та обставинах, що стосуються злочину, який розслідується, і особи, яка його скоїла* [9, 76].

Взаємодія в сфері боротьби зі злочинністю на практиці складна і багатогранна. Крім єдиної цілі, що є головним в організації взаємодії, необхідно враховувати і ряд інших критеріїв: *характер зв'язків оперативних підрозділів між собою; терміни здійснення спільних заходів; функції взаємодіючих оперативних підрозділів; відношення до системи органів, здійснюючих оперативно-розшукову діяльність; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних оперативно-розшукових заходів; суб'єкти взаємодії; форми взаємодії* [6, 141].

Сутність взаємодії полягає в заснованому на діючому законодавстві узгодженні діяльності слідчих і оперативних працівників, спрямованому на розкриття конкретного злочину та здійснення шляхом найбільш доцільного поєднання методів і засобів, що застосовуються при проведенні слідчих дій та проведенні оперативно-розшукових заходів.

На підставі всього вище викладеного можна зробити наступний висновок: необхідність взаємодії слідчого з підрозділами карного розшуку при розкритті та розслідуванні розбійних нападів на квартири громадян цілком очевидна, вона дозволяє у найбільш повному обсязі використовувати специфічні знання, можливості і сили як слідчого, так і оперативних працівників, зосередити зусилля на найбільш важливому напрямку — попередженні і розкритті злочинів та їх розслідуванні. На жаль, у практичній діяльності взаємодія слідчого і працівників оперативних служб не досягає такого рівня результативності, що відображався б на загальному стані охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. Відбувається це, насамперед, через недосконалість правового регулювання взаємовідносин слідчого й оперативного працівника.

Література

1. Науково — практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року/За редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Канон, А. С. К., 2001. — 1104 с.

2. Указ Президента України від 18. 02. 2002. № 143 “Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” // Офіційний вісник України. 2002. №8. Ст. 331.

сознания, на которое направлена познавательная или практическая деятельность субъекта. Такой подход означает, что в одних отношениях структурным элементом являются вещи, а в другие — социальные и духовные блага и ценности [1, 5].

Целью данной статьи является рассмотрение существующей классификации объектов преступления, анализ родового объекта раздела VII Особенной части УК, которым является хозяйственная деятельность на примере обмана покупателей и заказчиков (ст. 225 УК).

Теория уголовного права на основе анализа норм уголовного законодательства разработала классификацию объектов преступления и установила их соотношения. Различают *общий, родовый и непосредственный объект* преступления [4, 28]. Такая классификация позволяет определить место конкретного объекта в общей системе общественных отношений и таким образом понять общественную опасность посягательств на него.

Общий объект преступления — это, как известно, совокупность всех общественных отношений, которые поставлены под охрану уголовного закона, т. е. система объектов уголовно-правовой охраны, в которую входят общественные отношения различных уровней [5, 77].

Одним из логических выводов, вытекающих из ч. 2 ст. 1 УК, является требование применения уголовной ответственности и наказания только за те действия, которые на момент их совершения уже были определены УК как преступления [6, 3]. Так в уголовном законе реализуются положение ч. 2 ст. 58 Конституции Украины, согласно которому «Никто не может ответить за деяния, которые на момент их совершения не были определены УК как преступления» [7, 16]. Таким образом, в уголовном праве закрепился общепризнанный принцип уголовного права: *nullum in crimine nulla poena sine lege* (нет ни преступления, ни наказания без указания на это в законе).

Родовой объект — это совокупность однородных отношений, взятых под охрану специально предусмотренной группой норм уголовного закона. Однородность общественных отношений, охватываемых понятием родового объекта, может определяться однотипностью интересов [5, 77].

Таким образом, родовый объект представляет собой менее высокий уровень обобщенности охраняемых уголовным законом общественных отношений. Группировка общественных отношений осуществляется не произвольно, а на основе объективно существующих критериев, обуславливающих их тождество однотипность. В качестве таких критериев берутся различные элементы охраняемого общественного отношения, их социальное предназначение в нем субъекты или предметы отношения, содержание и особенность социальной связи. Основой такой классификации общественных отношений признается та или иная сфера государственной или общественной жизни. В качестве таких объектов признаются, например, отношения государственной собственности, устанавливающая систему хозяйства, отношения, обеспечивающие надлежащий общественный порядок, общественную безопасность и др. [8, 84].

В уголовном законодательстве по признаку *родового* объекта проведена систематизация норм *Особенной части* УК. Каждый раздел имеет свой *родовой* объект [4, 28].

В юридической литературе традиционно *под объектом хозяйственных преступлений понимаются общественные отношения в сфере экономики*. По мнению Стрельцова Е. Л., более точным представляется определение на данном, достаточно сложном этапе развития украинской экономики, *родовом объектом хозяйственных преступлений следует считать хозяйственную деятельность*. В Российской Федерации под родовым объектом хозяйственных преступлений понимается система хозяйствования, как элемент национальной экономики, т. е. общественное производство, базирующееся на государственной, муниципаль-

ной, общественной и частной собственности, целью которого является получение прибыли [9, 153].

Родовой объект преступления может объединять в своей совокупности большое количество общественно опасных деяний, которые содержатся в разделах Особой части.

В отличие от преступлений, посягающих на собственность как триаду правомочий, преступления в сфере экономической деятельности, как правило, связаны с осуществлением производственной, хозяйственной деятельности, требующих определенных навыков и познаний в руководстве процессом производства материальных благ. Они осуществляются в рамках определенной экономической деятельности, они систематичны и преследует цель корыстного обогащения. Как отмечают отдельные юристы, отличительной чертой предпринимательства является не только получение прибыли, но и сочетание личной выгоды с общественной пользой. Согласно ч. 2. ст. 3, ст. 42 ХКУ, предпринимательство — это самостоятельная, инициативная, систематическая, на собственный риск хозяйственная деятельность, осуществляемая субъектом хозяйствования с предпринимателями, целью достижения экономических и социальных результатов и получения прибыли [10, 116]. Важным признаком предпринимательской деятельности является ее социально-ответственный характер. Хотя социальная ответственность имеет различное содержание и формы для отдельных отраслей и субъектов предпринимательства, основные обязательства существуют для всех предпринимателей — это обязательства по отношению к обществу, которые распространяются на многие сферы, в том числе на уголовное право.

Например, по родовому объекту посягательства, которым является нормальная, отвечающая нормам действующего законодательства, хозяйственная деятельность, в разделе VII УК объединены такие преступления как контрабанда, обман покупателей и заказчиков, уклонение от уплаты налогов и др.

Хозяйственная деятельность — это деятельность, связанная с производством и реализацией продукции, выполнением работ и оказанием услуг, а также с обеспечением их производителей необходимыми ресурсами. Так, в законе Украины “О внешнеэкономической деятельности” от 16 апреля 1991 г., хозяйственная деятельность определяется как “какая-либо деятельность, в том числе предпринимательская, связанная с производством и обменом материальных и нематериальных благ, которые вступают в качестве товара”. В законе “О лицензировании определенных видов хозяйственной деятельности” от 1 июня 2000 г., под хозяйственной деятельностью понимается, любая деятельность, в том числе предпринимательская, юридических лиц, а также физических лиц — субъектов предпринимательской деятельности, связанная с производством (изготовлением) продукции, торговлей, предоставлением услуг, выполнением работ [11, 9-10]. Под хозяйственной деятельностью в новом хозяйственном кодексе Украины понимается деятельность субъектов хозяйствования в сфере общественного производства, направленная на изготовление и реализацию продукции, выполнение работ или оказание услуг стоимостного характера, имеющих ценовую определенность (ч. 1ст. 3 ХКУ), для достижения экономических или социальных результатов [10, 7-8].

Повышение числа преступлений в сфере хозяйственной деятельности заставляет исследователей также переосмыслить объект посягательства таких преступлений. Хозяйственная деятельность — очень важная сфера экономической жизни, один из важнейших элементов рыночной экономики. На основе именно такой деятельности путем создания новых форм и методов хозяйствования используется совокупность экономических законов, соединяющих достижения научно-технического прогресса с возможностями экономических механизмов. Все направления хозяйственной деятельности должны быть нацелены на достижение лучших результатов на повышение эффективности производства и жизненного уровня населения.

Производство или изготовление некоторых предметов и товаров, несмотря на то, что эти процессы происходят при осуществлении хозяйственной деятельности, имеет свои отличия, т. к. особенности этих предметов и всего того, что с ними связано, заставляет государство изымать эти предметы из сферы непосредственного экономического оборота, например, боевое оружие, наркотические вещества [9, 151-152]. Для достижения максимальной эффективности исследование государством хозяйственного механизма устанавливается определенный порядок осуществления хозяйственной деятельности. Нарушение этого порядка, невыполнение или ненадлежащее выполнение определенных обязанностей ведет к различным негативным последствиям, и при наличии всех иных условий, является общественно опасным, каким и являются экономические преступления.

Экономические преступления — это предусмотренные уголовным законом общественно-опасные деяния, которые посягают на общественные отношения собственности и хозяйственной деятельности экономические преступления несут большую общественную опасность и определенные сложности при их квалификации, в частности при определении объекта преступного посягательства могут быть вызваны тем, что вред от них может пересекаться с так называемыми вторичными общественно-опасными последствиями, например: преступления против собственности обычно нарушают нормальное функционирование народного хозяйства, а хозяйственные преступления — могут причинять убытки собственности.

Следует отметить, что некоторые авторы выделяют также *видовой* объект преступления, который позволяет более точно характеризовать посягательства на общественные отношения в рамках родового объекта [5, 374]. Видовой объект дает возможность выделить в пределах значительной группы общественных отношений менее большее, специализированные группы этих отношений, обеспечивающих различные направления деятельности субъектов, в том числе хозяйствующих. Видовой объект способствует выделению менее широких групп отношений, на которые посягают преступления одного вида. Выделение отдельных подгрупп преступлений придает системе большую стойкость и прочность, повышает ее научную и практическую значимость [12, 191].

Непосредственный объект преступления — те конкретные общественные отношения, которые поставлены законодателем под охрану определенного уголовного закона и которым причиняется ущерб преступлениям, попадающим под признаки данного состава. Данные общественные отношения наиболее полно выражают природу преступления, его специфические признаки. Непосредственный объект имеет решающее значение для правильной квалификации преступлений, установления вида, размера, обоснованного и справедливого наказания [4, 30]. Очень часто при конструировании составов преступлений законодатель указывает на несколько разнородных непосредственных объектов. Так, при разбое (ст. 187УК), такими объектами выступают собственность и личность, при обмане покупателей и заказчиков (ст. 225 УК) — нормальная отвечающая действующему законодательству деятельность, связанная с производством товаров, выполнением работ оказанием услуг и личность. При квалификации обмана покупателей и заказчиков складывается впечатление, что объектом данного преступления являются интересы отдельных потребителей или предпринимателей, выпустивших такую продукцию. Более тщательное изучение интересов, которые преследует государство, устанавливая уголовную ответственность за данное преступление, позволяет сделать вывод, что это экономические интересы, которые преследует государство. То есть объектом названного преступления являются те социально-одобренные и поставленные под охрану уголовного закона общественные отношения, которые направлены на обеспечение порядка осуществления торговой деятельности согласно ч. 2 ст. 39, ХКУ государство обеспечивает гражданам защиту их интересов как потребителей, предоставляет возможность свободного выбора товаров (работ, услуг), приобретения

знаний и квалификаций, необходимых для принятия самостоятельных решений во время приобретения и исследования товаров, работ, услуг согласно их потребностям и гарантирует приобретение или получение иными законными способами товаров (работ, услуг), в объектах которые обеспечивают уровень потребления, достаточный для поддержания здоровья и жизнедеятельности.

В качестве обязательного непосредственного объекта выступают имущественные интересы граждан.

Ф. Энгельс писал в свое время: “Первым правилом в торговле является умалчивание, утаивание всего того, что могло бы понизить цену данного товара. Отсюда вывод: в торговле дозвоительно извлекать, возможно, большую пользу из неосведомленности, доверчивости противной стороны и равным образом дозвоительно приписывать своему товару такие качества, которым он не обладает. Словом, торговля есть узаконенный обман. Что практика соответствует теории может подтвердить всякий купец, если он захочет воздать должное правде” [13, 548-549].

Обман покупателей и заказчиков не только нарушает законные интересы граждан, но и наносит существенный вред установленному порядку осуществления торговой деятельности, бытовому обслуживанию населения. Он лишает нормальной деятельности предприятий и дискредитирует работников сферы торговли в глазах населения. Искоренение фактов такого обмана — одно из необходимых условий дальнейшего обслуживания населения. Ст. 225 УК Украины, определяя те конкретные действия, в которых выражается обман покупателей и заказчиков называется обмеривание, обвешивание, обсчет либо иной обман покупателей или заказчиков при реализации товаров или оказании услуг. Под “иным обманом” следует понимать такие действия, как обман покупателей путем превышения установленных различных цен и товаров, продажи фальсифицированных товаров, продажа товаров низшего сорта по цене высшего, продажа уцененных товаров по ценам, существующим до их уценки.

Непосредственным объектом данного преступления являются те решения уголовным законом конкретные общественные отношения, которым причиняется ущерб именно этим преступным посягательством.

Неточности в определении непосредственного объекта данного преступления возникают потому, что вопросы функционирования сферы услуг не освещены в достаточной степени ни в уголовно-правовой, ни в специальной экономической литературы, хотя и являются насущными проблемами в экономической теории.

Дальнейшее исследование проблемы объекта преступления, по нашему мнению, будет содействовать соблюдению и защите прав и свобод человека и гражданина, которые достигли возраста уголовной ответственности и совершили общественно-опасное деяние, предусмотренное УК Украины.

Литература

1. Глистин В. К. *Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений.* — Изд-во ЛГУ, 1979 — 127 с.
2. Коржанский Н. И. *Объект посягательства и квалификация преступлений.* — Волгоград, 1976 — 120 с.
3. *Философский энциклопедический словарь.* — М.: Сов. Энциклопедия, 1983 — 840с.
4. Ветров Н. И. *Уголовное право. Общая и Особенная части: Учебное пособие.* — М.: Книжный Мир, 1999 — 227 с.
5. *Уголовное право Украины. Общая и особенная части: Учебник/Под ред. Е. Л. Стрельцова* — Х.: ООО “Одиссей”, 2002 — 672 с.
6. *Кримінальний кодекс України.* — Офіційний текст. — К., 2001. — 88 с.
7. *Конституція України.* — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 96 с.
8. *Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник для студентов юридических*

вузов и факультетов / М. И. Бажанов, В. И. Борисов и др. Под ред. профессоров М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тацяя — 2-е издание X.: Право, 1999 — 400 с.

9. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти: Навчальний посібник — Одеса: Астропринт, 2000. — 476 с.

10. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436 — IV 32 станом на 1 січня 2004 р. // Кодекси України. — 2004. — № 1. — с. 251.

11. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. А. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В. К. — К.: Юринком-интер, 2002. — 912 с.

12. Турченко А. В. К вопросу о системе преступлений в сфере хозяйственной деятельности // Социально- правовые проблемы совершенствования законодательства: история, теория, практика: Материалы 59-й научной конференции профессорско-преподавательского состава и научных работников экономико-правового университета им. И. И. Мечникова (22-24 ноября 2004 года). — Одесса, 2005. — 278 с.

13. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 1. — М., 1955. — 652 с.

О. В. Турченко, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРО ЗМІСТ І ВИДОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ'ЄКТУ ЗЛОЧИНУ В СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

РЕЗЮМЕ

Об'єкт злочину не є статичною структурою, яка дана раз і назавжди, це структура динамічна, зміст якої неперервно змінюється по мірі того, як під охорону кримінального законодавства ставляться нові суспільні відносини. Виявлення не захищення кримінальним законодавством суспільних відносин дає підставу для прийняття відповідного нормативно-правового рішення.

Ключові слова: об'єкт злочину, господарча діяльність, обман покупців та замовників.

М. В. Хворостяный, ст. преп.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШАЕМЫЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БАНКОВСКИХ КАРТ

В статье рассмотрены основные виды преступных деяний, совершаемых в сфере оборота пластиковых банковских карт, стадии и способы их совершения, а также специфика квалификации.

Ключевые слова: банковская карта, подделка, кража, счета, интернет.

В настоящее время в мире насчитывается около миллиарда банковских пластиковых карт. Внедрение банковских карт является важнейшей тенденцией развития технологии безналичных расчетов в банковской деятельности. Это средство расчетов предоставляет всем, использующим ее лицам и организациям множество преимуществ. Для клиентов — это удобство, надежность, практичность, экономия времени, отсутствие необходимости иметь при себе крупные суммы наличных денег. Для кредитных организаций — повышение конкурентоспособности и престижа; наличие гарантий платежа; снижение издержек на изготовление, учет и обработку бумажно-денежной массы; минимальные временные затраты и экономия живого труда. Карточки как финансовый инструмент постоянно совершенствуются, растет сфера их применения, расширяется комплекс оказываемых услуг с их использованием. Это лишь неполный перечень качеств пластиковых денег, обусловивших их признание на мировом рынке.

Первая платежная система — Diners Club — была создана в 1950 году. Через 17 лет появились еще две системы — Europay / MasterCard и American Express. А в 1974 году была образована VISA International. В современном международном “пластиковом” бизнесе ведущие позиции занимают VISA International, EuroCard/MasterCard и American Express — крупнейшие международные организации, объединившие огромное число кредитных организаций разных стран. Для того чтобы стать эмитентом одной из перечисленных карт, банк или иная кредитная организация должны стать членом любой из этих организаций [1, 23].

Преступления, совершаемые с использованием банковских карт, могут быть объединены в следующие категории:

1. злоупотребления с подлинными банковскими картами;
2. изготовление поддельных банковских карт;
3. сбыт поддельных банковских карт;
4. злоупотребления с товарными чеками (слипами);
5. использование поддельных банковских карт и др.

Злоупотребления с подлинными банковскими картами. Такие злоупотребления возможны в случае их попадания в чужие руки, при наличии преступного умысла их законного владельца, а также со стороны руководителей обслуживающих карты лжефирм.

Операции с украденной или потерянной картой. Фирмы, применяющие в своей работе пластиковые карты, как правило, имеют ограниченные возможности отслеживания их правомерного использования. В связи с этим в последнее время распространились случаи расчетов чужими картами в странах, находящихся

ся на значительном удалении от тех, где произошла утеря или похищение. В начале 1990 года сотрудниками бывшего КГБ была задержана группа лиц, занимавшихся контрабандой. В процессе изучения преступной деятельности группы следователи столкнулись с ранее неизвестным отечественной практике способом хищения: по чужой пластиковой карточке, принадлежащей иностранцу, преступники с помощью работавшей в валютном магазине аэропорта “Шереметьево — 2” соучастницы похитили промышленные товары на значительную сумму.

Превышение счета. Такое злоупотребление состоит в получении законным владельцем карты денежных сумм или ценностей, по стоимости значительно превышающих размеры предусмотренного договором лимита.

Ложное заявление о краже или потере банковской карты. Преступление совершается, как правило, законным владельцем карты. Последний подает в банк соответствующее заявление, пока процессинговый центр включит номер соответствующей карточки в стоп-лист и известит торговые точки, проходит несколько дней. За это время ее владелец старается провести максимально возможное число операций, а затем выставляет претензии банку.

Временное изъятие карты у законного владельца для оплаты с ее помощью и присвоения товаров, либо для завышения стоимости фактически оказанных услуг.

Использование карты, которая не была получена законным владельцем, например, по причине перемены им места жительства. В этом случае практикуется письменное уведомление банка — эмитента с просьбой выслать карточку по новому адресу. Злоумышленникам достаточно узнать о подобном намерении, подделать уведомление о переезде и получить карту по почте.

Незаконное использование карты в период между открытием счета и доставкой карточки владельцу для совершения операций по ней. Такое злоупотребление является разновидностью предыдущего. Совершаются недобросовестными работниками банков и предприятий, занятых изготовлением карточек.

Похищаемые при пересылке клиенту от эмитента или изготовителя по почте банковские пластиковые карточки представляют для преступников особый интерес по следующим причинам:

1. их утрата (кража) замечается с большим опозданием, в результате чего возможность немедленного блокирования карточки отсутствует;
2. к моменту кражи они, как правило, не подписаны, поэтому преступник сам может поставить подпись и в дальнейшем использовать их “легально”.

За рубежом уже известны случаи, когда преступники специально устраивались на работу на почту или в частные службы доставки, чтобы изымать отправления с банковскими карточками или перенаправлять их на ложный почтовый адрес.

Хищение денежных средств под прикрытием фиктивных предприятий и с использованием корпоративных банковских карт.

Схема преступления включала следующие стадии. Для совершения хищения учреждается фирма, которая занималась оказанием посреднических услуг в оформлении карточек зарубежных платежных систем. Далее мошенники открывают корпоративный счет, выдавая его клиенту за индивидуальный. В определенный момент, когда ничего не подозревающий владелец, убедившись в том, что карточка нормально функционирует в нашей стране и за рубежом, переводил на свой якобы личный счет крупную сумму денег, преступники, обладающие равными с ним правами по распоряжению средствами на счете, похищали их. До недавнего времени в Украине действовало несколько подобных фирм, а похищенные средства отмывались в офшорных зонах.

Изготовление поддельных банковских карт. Различают полную и частичную подделку карт.

гут осуществляться только с участием сотрудников фирм, обслуживающих клиентов по карточкам.

При этом возможны следующие варианты действий:

1.) слипы изготавливаются при помощи чужих подлинных или поддельных карт;

2.) к оплате предъявляются слипы, полученные ранее при обслуживании законного владельца карточки, но в количестве, превышающем необходимое.

Известен случай, когда кассир одного из магазинов, вступив в сговор с лицом, которому был известен ряд пользователей платежных карточек и их реквизиты, поддельвала слипы и за определенное вознаграждение отпускала товары на указанные в них суммы.

Определенной спецификой отличаются злоупотребления с пластиковыми карточками, используемыми в банкоматах для получения наличных денег.

Известен случай, когда в Венгрии через банкоматы, расположенные в разных концах Будапешта, преступники в течение нескольких минут, используя около 1,5 тыс. поддельных карт, сняли со счетов 1,5 млн. форинтов. В мошенничестве принимало участие около 150 человек.

В Англии преступники изготовили фальшивый банкомат, который был внешне оформлен как многие другие. При пользовании им законные держатели карточек оставляли свои реквизиты, включая данные о счетах, с помощью которых затем злоумышленники изготавливали поддельные карточки, после чего получали наличные деньги через действующие банкоматы.

Особенно широкий размах данное преступление получило в России.

Преступник, похитивший 400 млн. руб. из банкоматов одного московского банка, подбирая цифровую комбинацию кода доступа в компьютерную систему управления счетами клиентов банка.

В 1995 году изобличена в мошенничестве преступная группа в количестве 14 человек, которая в течение полугодия совершила 269 мошеннических операций на предприятиях торговли Москвы с использованием кредитных карт “Виза”, “Мастер Кард”, “Америкэн Экспресс” на общую сумму свыше 80 тыс. долл. США.

Указанные преступления совершаются: в ресторанах — 26,4%, в гостиницах — 25%, магазинах — 20,7%, барах — 10,6% [3, 31].

Для проведения мошеннических операций используются преимущественно кредитные карты и сравнительно редко — расчетные и дебетовые.

Не отстают от российских преступников и преступные группировки Украины.

Эксперты прогнозируют дальнейший значительный рост преступлений с использованием пластиковых карт, поскольку украинские преступники уже налаживают международные связи и создают каналы поступления из-за рубежа украденных и потерянных карт для их использования в Украине. Серьезной проблемой в текущем году могут стать мошенничества с использованием карт в регионах Украины, где в настоящее время активно развивается пластиковый бизнес.

Мошенничества с банковскими картами в Интернет. С развитием электронной коммерции, с появлением виртуальных Интернет-магазинов, где можно сделать заказ на получение товара по почте с помощью персонального компьютера, появляются и новые способы криминальных посягательств с использованием банковских карт (интернет-кардинг). Мошенники пользуются простотой технологией осуществления сделок и несовершенством систем защиты информации в сети. Так, для оплаты товара в интернет-магазинах достаточно указать реквизиты карточки. При осуществлении любой операции может произойти утечка информации, что чревато для владельца большими потерями. Существует множество различных способов получить у владельца реквизиты карточки. В настоящее время известно уже около 30 приемов мошеннических действий с помощью Интернета, которые могут практически безнаказанно использоваться мошенниками.

В. М. Фінкель, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОСУДДЯ ЯК РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ РОЗДІЛОМ XVIII КК УКРАЇНИ

У статті аналізується загальне поняття правосуддя та правосуддя як родовий об'єкт злочинів з точки зору Розділу XVIII чинного КК. Цей аналіз допоможе визначити зміст та ознаки родового об'єкта злочинів проти правосуддя.

Ключові слова: загальний об'єкт злочину, правосуддя в широкому розумінні, телеологічний спосіб тлумачення, родовий об'єкт злочинів проти правосуддя, засади правосуддя.

З стародавніх часів у кожній країні світу існує судова влада та правоохоронні органи — найважливіша суспільна цінність та необхідні державні утворення. Тому завжди правосуддя охоронялось чинним законодавством, в тому числі кримінальним законодавством. В цьому правильне встановлення об'єкта злочинного посягання має важливе практичне та теоретичне значення. Воно сприяє з'ясуванню соціальної суті злочину, характеру та ступеню його суспільної небезпечності, заходів з профілактики цих злочинів тощо. Правосуддя, як об'єкт злочинних посягань, має свої особливості та відрізняється від інших об'єктів кримінальної правової охорони. Вивчення цього питання надає можливості більш вдалого застосовування існуючих норм кримінального закону, вдосконалення структури кримінального законодавства, та виявити захищені кримінальним законом соціальні цінності. У діючому КК норми які охороняють правосуддя, переважно перейшли у первинному вигляді з КК УССР 1960 року та, незважаючи на прийняття у 1996 році Конституції України, Законів України “Про статус суддів”, та “Про судоустрій”, продовжують існувати у первинному вигляді. У зв'язку з цим практиків та науковців цікавлять юридичні аспекти проблеми визначення ознак та змісту родового об'єкта сукупності цих злочинів, саме тепер, з метою правильного та ефективного застосовування цих юридичних норм.

Для розкриття правосуддя як об'єкта злочинності, потрібно, по-перше дати оцінку загальному об'єкту злочинів. Метою цього є визначення місця та змісту правосуддя, як родового об'єкта злочинів у системі загального об'єкта злочинів. За загальною “формулою” та на думку всіх відомих науковців, об'єкт злочину — це те, на що посягає особа, яка вчиняє протиправне діяння, і чому може завдати або завдає шкоди [5,96]. У юридичній літературі об'єкти злочинів за загальним правилом класифікуються по “вертикалі”, як правило, на три групи: *загальний об'єкт, родовий об'єкт та безпосередній (іноді визначають видовий)*[5,102].

Об'єкт будь-якого конкретного злочину є безпосереднім об'єктом та важливим елементом універсальної конструкції складу цього злочинного діяння чи бездіяльності, за допомогою якого будь-яке діяння чи бездіяльність, які мають ознаки злочинних, можна кваліфікувати за чинним кримінальним законом. Об'єкт є вирішальною ознакою складу злочину, який вказує на характер суспільної небезпеки, напрямок кримінальної охорони, та на певні суспільні цінності, які є змістом об'єкта. Такі самі ознаки мають родовий та загальний об'єкт, але для певних сукупностей злочинів.

новлених статтею 1 Закону України "Про судову охорону", а саме — цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. П. С. Матишевський вважає, що родовим об'єктом злочинів проти правосуддя виступають саме ці соціальні цінності, тобто такий стан суспільних відносин, який забезпечує впорядковані відповідно до чинного законодавства відносини у сфері здійснення правосуддя [5, 102]. А. М. Бойко вважає, що об'єктом злочинів проти правосуддя є встановлений порядок реалізації конституційних засад правосуддя, дізнання, досудового слідства, та соціальні блага у вигляді життя, здоров'я, майна та майнових прав учасників цих відносин [903, 909]. Інші автори, наприклад В. П. Кошепов та А. А. Гравіна у коментарі до КК Російської Федерації під загальною редакцією І. Л. Марогулової вважають, що об'єктом злочинності проти правосуддя є нормальне функціонування судових та деяких підрозділів правоохоронних органів, та важливі майнові і немайнові блага учасників відносин [10, 155]. На нашу думку, чинний КК охороняє правосуддя як суспільні відносини та як суспільні блага одночасно. Така двоєдина сутність цього об'єкта полягає в природі походження цього явища, як перш за все важливішого суспільного блага, яке створено людством для захисту прав та свобод кожного. Але цієї мети неможливо досягнути без діяльності відповідних органів та посадових осіб, вона здійснюється на засадах верховенства права та реалізується у суспільних відносинах. Діяльність судів по здійсненню правосуддя ґрунтується на верховенстві права, а тому є заснованою **на принципах права**. Принципи права утворюють позитивні норми законів, які регулюють відносини з приводу правосуддя.

Термін "**принцип**" походить від латинського *principium*, що означає *початок, основа*. Тобто принципами є вихідні, основоположні ідеї, які покладено в основу цього виду державної діяльності [5, 40]. Отже, суспільні відносини з приводу правосуддя засновані на принципах, які визначають зміст цих відносин та визначають їх суспільний і соціальний напрямок як такий, що спрямований на охорону прав і свобод суб'єктів суспільства. Принципи правосуддя поєднують в своєму змісті суспільні відносини, їх результат у вигляді захисту прав та свобод. При цьому, принципи правосуддя поширюють свою дію не тільки на процес судочинства, а й на виконання актів правосуддя (принцип обов'язковості судового рішення) та важливі стадії дізнання і досудового слідства (судовий контроль та Конституційні засади збирання доказів — ст. 62, 63 Конституції України). Виходячи з цього, на наш погляд, правильно буде визначити правосуддя як об'єкт злочинної діяльності через його принципи.

Та можна вважати, що структура родового об'єкта злочинів проти правосуддя, складається з принципів, на яких започатковані суспільні відносини в галузі правосуддя, суспільні блага, які є результатом цих відносин.

Однак, ця формула визначає не тільки структуру родового об'єкта щодо загального об'єкта, але і зміст самого родового об'єкта злочинів проти правосуддя.

З цього приводу слід зазначити, що Розділ XVIII чинного КК розуміє правосуддя, як родовий об'єкт злочинної діяльності значно ширший, ніж Конституція та Закон України "Про судову охорону". З метою дослідження можливо назвати зміст правосуддя як об'єкт злочинності у Розділі XVIII КК, — в широкому розумінні. Правосуддя в вузькому розумінні, визначається як діяльність тільки судової влади, як відповідної гілки влади державної, заснованої на принципах правосуддя, які встановлюють діяльність цього державного утворення. Розділ XVIII КК, на нашу думку, охороняє правосуддя, не тільки як принципи діяльності судової влади, а також як принципи виконання усіх видів судових рішень, тобто актів правосуддя, принципи дізнання, досудового слідства та важливі суспільні блага учасників цієї діяльності, їх близьких родичів у вигляді життя, здоров'я та майнових прав. Усю низку принципів у широкому розумінні поєднують їхні нормативні джерела у

вигляді актів чинного законодавства, а саме: Конституції України, Кодексів Кримінально- процесуального, Цивільно- процесуального, Господарсько- процесуального, Адміністративного, Кримінально- виконавчого, Митного та окремих Законів України, які регламентують цю діяльність і встановлюють правовідносини між її учасниками від самого початку діяльності до самого її кінця. В цих випадках початок обумовлений виявленням фактів, які є нормативною підставою для цієї діяльності. Кінцева стадія обумовлена метою чи завданням правосуддя у вузькому та широкому розумінні. Саме мета поєднує правосуддя в якості об'єкта злочинів з правосуддям в розумінні іншого чинного законодавства. Наприклад, неможливо твердити, що права та свободи людини поновлені і правосуддя здійснено, якщо не виконане судове рішення або вирок. Неможливо також надати суду можливість встановити злочин, злочинця в кримінальній справі, якщо ця справа була розслідувана з порушеннями КПК на стадії дізнання та досудового слідства.

Але, на нашу думку, невідповідність правосуддя в широкому та вузькому розумінні не є колізією законодавства чи будь-яким іншим негативним явищем. З цього приводу, ще на початку ХХ сторіччя, проф. П. І. Люблінський зазначав, що *“Поняття, создаваемые юриспруденцией на почве постановлений закона, всегда относительны и условны. Один и тот же термин может иметь различное значение в области уголовного и в области гражданского права. Даже самые конкретные понятия могут быть относительными. Так, германский имперский суд в одном из своих решений по поводу установления границы между плодизгнанием и детоубийством признал, что понятие “человека” в смысле гражданского и уголовного права различны. Условность правовых понятий выражается в их явном порой несоответствии с жизнью”* [11, 177].

1. Отже, на нашу думку, головну роль в узгодженості змісту цих понять має телеологічний (цільовий) метод тлумачення норм кримінального права щодо інших норм, з приводу визначення правосуддя як родового об'єкта злочинного посягання [12, 26].

2. Саме для всебічного та повного захисту прав і свобод суб'єктів, перелік яких викладено у статті 1 КК, законодавець поєднав ці суспільні відносини та блага в один розділ КК.

3. При цьому головним критерієм законодавця було визначення суспільно небезпечного характеру посягань якраз на ті об'єкти, які, на його думку, заслуговують саме кримінальної охорони з боку держави.

4. Головним критерієм для визначення законодавцем саме цих принципів та суспільних відносин, є однаковий рівень їх суспільної цінності або однаковий характер суспільної небезпеки злочинного посягання на ці принципи та суспільні блага.

5. Таким чином, правосуддя як родовий об'єкт певної групи злочинів, що знаходяться у Розділі XVIII КК, складається з суспільних благ, та низки загальних принципів права, які за своїм змістом гарантують конституційні права і свободи всім суб'єктам суспільства у процесі судочинства в усіх встановлених його формах дізнання, досудового слідства, та виконання всіх актів правосуддя.

Література

1. Касинюк Л. А. *Основи конституційного права України: Навчальний посібник.* — Х.: ТОВ Одисей, 1997. — 265 с.
2. *Кримінально- процесуальний кодекс України.* — Х.: Одисей, 2004. — 268 с.
3. *Цивільно-процесуальний кодекс України.* — Х.: Одисей, 2004. — 271 с.
4. Закон України “Про судоустрій” від 7. 02. 2002 р. // *Вісник Верховної Ради.* — 2002. — №27-28. — 180 с.
5. Матишевський П. С. *Кримінальне право України (Загальна частина): Підручник.* — К.: А. С. К., 2001. — 347 с.

6. Тацій В. Я. *Об'єкт та предмет злочинів в радянському кримінальному праві*. — Х.: Вища школа, 1988. — 196 с.
7. *Науково практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка*. — К.: Канон, 2001. — 1102 с.
8. Королев А. І., Явіч Л. С. *Теорія держави та права: Підручник*. — Л.: Видавництво Ленінградського університета, 1987. — 549 с.
9. Глістін В. К. *Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин*. — Л., 1979. — 129 с.
10. *Коментар до Кримінального кодексу Російської Федерації / Відп. ред. І. Л. Марголова*. — М., 1996. — 286 с.
11. Люблінський П. І. *Техніка, тлумачення та казуїстика кримінального кодексу / Під ред. Томсінова В. А. М.: Зерцало, 2004. — 234 с.*
12. Мармазов В. *Про телеологічне (цільове) тлумачення Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини // Право України. — 2004. — №1 — 159 с.*

В. Н. Финкель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОСУДИЕ КАК РОДОВОЙ ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПРЕДУСМОТРЕННЫХ РАЗДЕЛОМ XVIII УК УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Понятие правосудия как родового объекта преступлений предусмотрено Разделом XVIII УК Украины, значительно шире, чем в понимании Конституции Украины, Закона Украины “О судебной системе”, “О статусе судей”. Это различие вполне оправдано и закономерно, поскольку способствует правильному определению и обобщению объектов, требующих уголовно- правовой защиты.

Ключевые слова: общий объект преступления, правосудие в широком смысле, телеологический способ толкования, родовый объект преступлений против правосудия, принципы правосудия.

ними в законі засобами від підозри чи пред'явленого обвинувачення (так званий індивідуальний захист) і заборона перекладати на нього обов'язок доведення своєї невинуватості у вчиненні злочину.

Відповідно до ст. 21 КПК України на особу, яка провадить дізнання, на слідчого, прокурора, суд і суддю покладено обов'язок забезпечення можливості підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечення охорони їх особистих і майнових прав (службовий захист). У статті йдеться про систему гарантій, які закріплені в законі і спрямовані на те, щоб підозрюваний та обвинувачений могли реалізувати надане їм право і таким чином відстоювати свої законні інтереси в ході кримінального судочинства. Такі гарантії можна розглядати як у широкому, так і у вузькому плані. На наш погляд, найголовнішою гарантією цього права є дотримання суб'єктами, що ведуть кримінальний процес, усіх принципів і правил; адже відповідно до принципу презумпції невинуватості саме на них покладено обов'язок доводити вину обвинуваченого.

Розкриваючи зміст даної гарантії слід зазначити, що точне виконання слідчим, (особою, яка провадить дізнання, прокурором, суддею) обов'язків із роз'яснення прав особам, які беруть участь у кримінальному процесі, у кожній стадії та при виконанні конкретних слідчих чи інших процесуальних дій найефективніше забезпечить реалізацію вказаного принципу. При цьому вказані суб'єкти повинні не тільки роз'яснити права (наприклад, право мати захисника чи знати, в чому особа підозрюється або обвинувачується), зазначивши про це у відповідних процесуальних документах (у постанові про притягнення як обвинуваченого, у протоколах певних слідчих дій, що проводяться за їх участю тощо), а й створити відповідні можливості для їх здійснення (обрати оптимальний час, створити відповідні до певної ситуації умови, надати необхідну допомогу для реалізації права), роз'яснити сутність кожного права.

Згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. кожна особа, заарештована або затримана на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, має право постати перед суддею і бути вислуханою з питань, пов'язаних про тримання під вартою. Таким чином, право підозрюваного, обвинуваченого на захист порушується, якщо норми міжнародних документів його не буде роз'яснено. Тому органи дізнання й досудового слідства повинні це право роз'яснювати підозрюваним під час їх затримання [5]. З огляду на сказане, ст. 43-1 КПК України потребує внесення змін у плані розширення переліку прав підозрюваного з урахуванням вимог міжнародних норм.

Важливого значення набуває питання щодо моменту роз'яснення прав обвинуваченому. Зі змісту ч. 1 ст. 142 КПК, де сказано, що при пред'явленні обвинувачення слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому, що він під час провадження досудового слідства має певні права, не зрозуміло, коли слідчий повинен роз'яснити права обвинуваченому — до пред'явлення обвинувачення чи після. На наш погляд, це питання має важливе як теоретичне, так і практичне значення, а відсутність чіткого регулювання цього питання веде до порушення права обвинуваченого на захист. Відповідно до слідчої практики, обвинуваченого знайомлять з його правами після оголошення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, фактично вже порушивши його права, оскільки до пред'явлення обвинувачення, відповідно до ст. 21 КПК України, слідчий знайомить обвинуваченого тільки з правом мати захисника. Але ж, пред'явивши обвинувачення і не роз'яснивши інших прав, ми обмежуємо можливість обвинуваченого заявити клопотання, відводити слідчого, подавати скаргу на його дії та рішення, надавати докази невинуватості. Адже пред'явлення обвинувачення — це серйозний процесуальний акт, яким ми ставимо особу у відповідний статус, що тягне за собою негативні наслідки. З цього приводу доцільно нагадати думку А. Ф. Коні, який писав: “Кримінальне переслідування —

дуже серйозна річ, щоб не викликати самої ретельної обдуманості. Ні подальше виправдання судом, ні навіть закриття справи до віддання до суду дуже часто не можуть загладити матеріальну та моральну шкоду, спричинену людині поспішним і необ'єктивним притягненням її до кримінальної справи" [6,401].

Відповідно до ст. 43 КПК України, особа визнається обвинуваченою з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого, а отже, вже наділена відповідними правами та обов'язками, хоча ще про свій процесуальний статус не знає. Кримінально-процесуальні правовідносини між обвинуваченою особою і слідчим, на наш погляд, можуть настати тільки з моменту роз'яснення цій особі її прав та обов'язків, і тільки після цього до неї можуть бути застосовані заходи процесуального примусу (наприклад, привід). Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства, піддати приводу обвинуваченого можна і до роз'яснення йому його прав і обов'язків та пред'явлення обвинувачення, що, як ми думаємо, не тільки суперечить вимозі законності, але й суттєво порушує право обвинуваченого на захист.

На наш погляд, ці прогалини повинні вже сьогодні бути усунуті; ст. 142 КПК України потребує внесення змін, і не тільки щодо моменту роз'яснення прав обвинуваченому, але й щодо їх обсягу, оскільки ст. 43 КПК України містить обмежений перелік його прав, що також негативно впливає на реалізацію принципу забезпечення права на захист. Вважаємо, що про роз'яснення прав обвинуваченому слід взагалі складати окремий протокол (а не зазначати про це в постанові), де перелік його прав повинен бути значно розширеним.

Не менш значущим для забезпечення права на захист є винесення суб'єктами процесуальних рішень при наявності вказаних у законі підстав з мотивуванням при необхідності ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого з винесеними рішеннями, роз'яснення сутності прийнятого рішення та надання можливості їх оспорювання. На жаль, на практиці підозрюваний чи обвинувачений знайомляться з постановою про призначення експертизи після закінчення розслідування, а подані ними клопотання не розглядаються взагалі або розглядаються з порушенням строків, що аж ніяк не відповідає вимогам закону щодо обов'язку слідчого розглянути клопотання в строк три доби і задовольнити його, якщо обставини, про встановлення яких клопоче обвинувачений, мають значення для справи.

Говорячи про дотримання всіх принципів і правил суб'єктами, які ведуть кримінальний процес, слід зазначити і про інші їх обов'язки, а саме вживання заходів для всебічного, повного й об'єктивного встановлення тих обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність (ст. 22 КПК); встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК); заявлення самовідводу у разі виникнення обставин, які виключають можливість участі даного суб'єкту у веденні кримінальної справи (ст. ст. 54-60 КПК); з'ясування можливості щодо виділення кримінальної справи в окреме провадження щодо неповнолітнього (ст. 439 КПК).

До важливих факторів забезпечення права на захист належить закріплена в законі діяльність захисника як суб'єкта кримінального процесу, основною функцією якого є здійснення захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (професійний захист). Участь захисника, особливо професійного адвоката, є важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Захисник може з'явитися у певній кримінальній справі за запрошенням як самого підозрюваного, (обвинуваченого чи підсудного), так і інших осіб (близьких родичів, членів сім'ї тощо), якщо він дасть згоду на участь запрошеного ними захисника. В окремих випадках участь захисника забезпечується обов'язково, у зв'язку з чим захисник запрошується відповідними особами, а також шляхом його призначення слідчим чи особою, яка провадить дізнання, (зокрема і за рахунок держави).

– сповістити, (і причому негайно), про затримання одного з родичів, а в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків — розвідувальний орган (ст. 106 КПК);

– сповістити про арешт дружину чи іншого родича та за місцем роботи (ст. 161 КПК);

– вжити заходів щодо про піклування неповнолітніх дітей у разі арешту (ст. ст. 159, 346 КПК);

– вжити заходів щодо охорони майна ув'язненого чи засудженого (ст. ст. 160, 346 КПК);

– забезпечити принцип щодо поваги до гідності особи, невтручання в її особисте й сімейне життя, а саме — не розголошувати без необхідності обставин особистого життя, які стали відомі при проведенні слідчих дій чи в ході судового розгляду (ст. ст. 20, 185 КПК); не проводити насильницькі, незаконні заходи, погрози та інші дії, які принижують гідність особи, що бере участь у них і які не є небезпечними для їх здоров'я (ст. ст. 22, 194 КПК);

– забезпечити право родичів на побачення з заарештованим (ст. 162 КПК);

– забезпечити заходи безпеки (ст. 52-1 КПК).

Таким чином, змістом принципу кримінального процесу забезпечення права на захист є система процесуальних гарантій, які закріплені в законі і направлені на те, щоб підозрюваний, обвинувачений, підсудний могли реалізувати надане їм право і таким чином відстоювати свої законні інтереси в ході кримінального судочинства.

Ці гарантії включають в себе:

– закріплені в законі норми щодо прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, за допомогою яких вони можуть самостійно здійснити своє право на захист (індивідуальний захист);

– закріплені в законі норми щодо права користуватися правовою допомогою захисника у кримінальному процесі, зокрема і безплатно (професійний захист);

– закріплені в законі обов'язки суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, що сприяють реалізації права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист (службовий захист);

– закріплені в законі принципи кримінального процесу, недотримання яких порушує право на захист і обов'язково тягне скасування процесуальних рішень;

– встановлений в законі процесуальний порядок здійснення провадження у кримінальній справі, за допомогою якого досягається реалізація завдань кримінального судочинства.

Література

1. *Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка.* — К.: Форум, 2003.

2. *Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу / М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський; Відп. ред. В. П. Бойко, В. Г. Гончаренко.* — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 8.

3. *Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) // Права людини і професійні стандарти для юристів: Документи міжнародних організацій.* — Амстердам-Київ, 1996.

4. *Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування // Постанова Пленуму ВСУ від 25 березня 1988 року № 3.*

5. *Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві // Постанова Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року № 8.*

6. *Кони А. Ф. Воспоминания // Кони А. Ф. Избранные произведения: В 8 томах.* — М., 1959. — Т. 2. — 401 с.

УДК 316.435.26

С. В. Глебов, канд. політ. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
 Центр міжнародних досліджень, кафедра міжнародних відносин,
 вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

“ВІЙНА З ТЕРОРОМ” ТА “АСИМЕТРИЧНА” ВІДПОВІДЬ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ

Розглянуті деякі особливості прояву міжнародного тероризму на сучасному етапі в контексті актуальних загроз міжнародній безпеці. Досліджено поняття *асиметрична війна* та *війна з терором* порівняно з характеристиками традиційної війни. В епіцентрі аналізу — внутрішня та зовнішня політична специфіка боротьби Сполучених Штатів Америки з міжнародним тероризмом після терактів 11 вересня 2001 року.

Ключові слова: міжнародний тероризм, війна з терором, асиметрична війна, асиметрична атака, США, Ірак, 11 вересня 2000 року.

Міжнародний тероризм очолює список найбільш реальних небезпек сучасної системи міжнародних відносин та окремої країни. У вітчизняній та світовій історіографії дослідження тероризму нараховується значна кількість праць. Особливістю останнього часу стало дослідження міжнародного тероризму — як відносно нового політичного явища світового масштабу. Серед перших праць вже сучасного етапу розвитку міжнародних відносин можна виділити роботу російських експертів Д. Г. Євстаф'єва та В. І. Чекалкина “Досвід боротьби з тероризмом в США та інтереси безпеки Росії” 1993 р. [1]. Але найбільш детальна та практична увага до цієї проблеми, в тому числі й в науковому середовищі, драматично зросла після терактів 11 вересня 2001 року: пройшла навіть глобальна, якісна переоцінка підходів до міжнародного тероризму, що дало новий потужний поштовх дослідженням у вітчизняних та російських джерелах, не говорячи вже про американські та європейські. Серед вітчизняних авторів, які безпосередньо торкалися згаданих в даній роботі аспектів, — В. К. Гура, І. Д. Дудко, Г. Ф. Костенко [2], серед російських — Е. Я. Сатановський, А. Є. Сафонов, Ю. Е. Федоров, та ін. [3]. Тема тероризму надзвичайно широка та багатоаспектна: адже еволюційний розвиток міжнародного тероризму динамічний.

Як тільки міждержавне протистояння на глобальному рівні послабшало наприкінці 1980-х, загрозу глобальної ядерної війни наддержав змінив міжнародний тероризм на початку 1990-х. Він отримав потужний імпульс всередині десятиріччя та зміцнився на рубежі ХХ та ХХІ століть. Результатом еволюційного зміцнення міжнародного тероризму та кульмінацією цього процесу стала найбільша терористична атака в історії — трагедія 11 вересня 2001 року у Сполучених Штатах Америки. Тероризм, який майже завжди асоціюється з політичною проблемою, став потужним викликом безпеці декілька років тому, а сьогодні сприймається як глобальна проблема на хвилі політичної та економічної глобалізації. Більше того, цивілізоване співтовариство має справу з відносно новою моделлю тероризму —

нових, нещодавно “спокійних” регіонах світу. Такі терористичні атаки виходять за межі традиційного сприяння тактики та стратегії ведіння бойових дій в контексті міждержавної війни.

Як правило, провідниками *асиметричних атак* стають не держави безпосередньо (хоча з ймовірною іноземною державною підтримкою та завдяки внутрішній політичній опозиції), а озброєні угруповання окремих індивідів — політичних екстремістів, які можуть бути досить чисельними. *Асиметрична війна*, як правило, розгортається між недержавним суб’єктом та державою, що й зумовлює “асиметрію” у протидії. Це перетворює протистояння в справжню війну, війну “асиметричну” та, як наслідок, антитерористичну. В 1990-тих роках найбільш напружена *асиметрична війна* почалася у Чечні, а зараз йде в Іраку з залученням як в тому, так й в іншому випадку цілої низки *асиметричних атак* — терористичних заходів: від захоплення заручників до прямого збройного зіткнення.

А найбільш потужна та сама нетипова, навіть унікальна *асиметрична атака* була здійснена саме 11 вересня 2001 року, коли для підготовки терактів була застосована поширена світова терористична мережа “Аль-Каїда”, захоплені заручники та великі цивільні літаки, зруйновані символи американського добробуту неочікуваним самою потужною, як вважалося, системою безпеки й оборони засобом. При цьому, декілька терористів-смертників убили майже три тисячі людей, запустивши смертельний механізм на декілька годин для тих, хто навіть й не планувався стати метою вбивства безпосередньо — насамперед пожежники та інші рятувальники біля Всесвітнього торговельного центру у Нью-Йорку.

Як наслідок, була продемонстрована потужна рішучість США “дати бій” світовому тероризму. Деякі політичні лідери з огляду на Білий Дім почали формувати зовнішньополітичну стратегію в координатах боротьби з невидимим, за великим рахунком, ворогом. Автоматично майже все світове співтовариство фактично складало тест щодо перевірки лояльності до єдиної наддержави США, відповідаючи на питання “асоціювати себе чи ні членом антитерористичної коаліції”. Ставлення до міжнародного тероризму як до спільного ворога поставило питання до теоретичного та практичного наповнення сучасної зовнішньої політики окремих держав. Така дилема розвивається у напрямку їх готовності свідомо, за своєї ініціативи брати участь у “асиметричних війнах 11 вересня” та нетипових для традиційних війн бойових діяч на початку XXI століття. Перший тест вже пройшов — спочатку в Афганістані, а після й в Іраку.

Мінливий характер сучасної війни з терором динамічно відображується в чисельних практичних консультаціях, наукових зустрічах та суспільно-політичних дискурсах у засобах масової інформації всього світу. Найбільш типове порівняння та оцінки щодо сучасної, нетрадиційної, *асиметричної війни* в Іраку в самих США поширюється на досвід війни американських солдат у В’єтнамі. Прихильники саме такого порівняння із зрозумілих причин внутріполітичної боротьби є, насамперед, у таборі американських демократів.

Порівняння в’єтнамської війни з іракською доцільне з багатьох приводів й важливе для США саме тому, що обидві війни є найбільш потужними наземними військовими кампаніями Сполучених Штатів після Другої світової війни. Але в’єтнамська війна переживає зараз новий етап ретельного вивчення не тільки для переоцінки окремих військових місій, тактики та стратегії бою в контексті необхідного додаткового досвіду традиційної, хоч і обмеженої, війни. В’єтнамська війна опинилася знову в центрі уваги експертів у зв’язку з головним наслідком війни для всіх американців та національної свідомості — “в’єтнамським синдромом”: страх як масових, так і одиничних людських втрат під час бойових дій, для чого Сполученні Штати повинні уникати військових операцій за межами країни (під час війни в В’єтнамі, нагадаємо, загинуло близько 58000 американських солдат) [6, 664]. А саме на це — чисельні людські втрати — й спрямована більшість *асимет-*

ричних атак, про що йшлося вище. І справа не в тому, що зараз в Іраку професійні військові, а не призовники, як за часів В’єтнаму. Більш важливим є співвідношення щоденних військових втрат сил коаліції та американських солдат в Іраку з руйнівною дією актуального “в’єтнамського синдрому” іракського зразку, який не дає спокою американському суспільству в час справедливої абсолютизації окремого людського життя та демократичних цінностей, заради яких офіційно США, між іншим, саме й воює в Іраку.

Так, тільки за офіційними даними станом на 1 грудня 2005 року в Іраку з березня 2003 року — початку воєнної операції — загинуло 1437 військових збройних сил США, близько 11000 зазнали поранення, ще більше 150 військових странучасниць антитерористичної коаліції були вбиті, у тому числі 17 українських миротворців [7]. Між тим, такі втрати в Іраку дорівнюють десь середньорічним втратам радянських військових під час Афганської кампанії СРСР у період з 1979 по 1989 рік (більше, ніж 15000 радянських солдат загинуло, 35000 були поранені, 311 пропали без вісті) [8, 69]. І це при тому, що сукупні руйнівні можливості противників були значно більшими, що нагадувало повномасштабну війну двох держав. Невипадково американські конгресмени-демократи ініціювали вже декілька разів за останні два роки відставку міністра оборони США Дональда Рамсфелда. Але він не тільки вистояв, а й залишається на своєму посту в час, коли деякі інші дійові особи іракської кампанії з адміністрації президента пішли у відставку як до, так й після останніх президентських виборів в США у 2004 році.

Безумовно, чисельні атаки демократів на Джорджа Буша напередодні президентських виборів (включаючи скандали саме з приводу та мотивації введення військ в Ірак) можна пояснити запеклою боротьбою з республіканцями за Білий Дім, де всі засоби добрі, тим більше коли критика стосується непопулярної політики на Близькому Сході. Саме з огляду на це й збудував свою передвиборчу кампанію головний суперник Джорджа Буша демократ Джон Кері. Як з’ясувалося пізніше, нещадна критика війни в Іраку не тільки не допомогла демократам, а й зіграла на користь сорок третьому президентові Бушу. У протидію критиці, Буш зміцнив свої позиції як справжній патріот та лідер американського народу в умовах глобального виклику безпеці з боку світового тероризму. В процесі доктринального оформлення стратегії зовнішньополітичної стратегії США на початку XXI століття під час *війни з терором* були визначені небезпечні регіони та окремі “країни-вигнанці”, так звана “вісь зла”, яка спирається на недемократичні режими. По суті, *війна з терором* заради поширення демократії перетворилася в сучасну американську державну ідеологію на довгострокову перспективу і додала певного політичного капіталу Джорджу Бушу на наступні чотири роки президентства. Так чи інакше, зараз можна лише згадувати про “неоптимістичну” тенденцію для Буша з точки зору його прихильників та критиків в окремі передвиборчі періоди. Тільки рейтинги та тенденції — це ніщо, коли мова йде про боротьбу зі світовим тероризмом, ворогом, якого важко навіть ідентифікувати, але це такий виклик, який змушує консолідуватися окремі нації й робить політику, особливо внутрішню, справою іноді ірраціонального.

Нещадна критика не самого видатного за особистими якостями президента Америки та гра рейтингів у США, послаблення Євroatлантичної єдності, погіршення стосунків з лідерами ЄС, більш сприятливе ставлення Білого Дому до політики Росії у Чечні, ніж раніше, скандали навколо персони Буша в шедевр документалістики Майкла Мура і з недійсною інформацією ЦРУ щодо мотивів вторгнення напередодні війни, офіційне визначення щодо відсутності ядерної зброї на території Іраку, зростаючі військові витрати та бюджетний дефіцит і постійні втрати військових в Іраку — це лише декілька негативних наслідків великої геополітичної війни Джорджа Буша для США. Але не особисто для Буша. І саме такого президента американське суспільство переобрало на другий строк навіть з більш ризичним відривом від конкурента-демократа, ніж у перший раз у 2000 році. Біль-

ше того, на початку другого президентського строку місце голови Державного департаменту “поміркованого” Коліна Пауелла зайняла більш рішуча в боротьбі зі світовим тероризмом Кондоліза Райс, військова складова близькосхідної політики США тільки нарощуватиметься завдяки політичному тиску на Сірію та Іран незмінних прихильників силових методів шефа Пентагону Рамсфелда та віце-президента Чейні. Навіть у своїй інавгураційній промові 20 січня 2005 року Джордж Буш фактично зосередив увагу саме на поширенні демократії та свободи у світі під керівництвом США (що так чи інакше пов’язано з планами подальшої боротьби й з міжнародним тероризмом, хоча й без прямого його згадування в промові), і нічого не було сказано про перспективи внутрішньої політики та проблеми соціально-економічного розвитку Америки на наступні чотири роки [9]. Більш концентровано Джордж Буш торкнувся сучасної політики США на Близькому Сході та проблем світового тероризму вже за два тижня — 3 лютого 2005 року у другій за значенням щорічній промові “Про стан країни” [10]. Саме шанування загиблих солдат в Іраку наприкінці промови стало своєрідним мостом у майбутні силові заходи налагодження демократії у світі й наступного року.

І це в умовах, коли перспективи мирного врегулювання в пост-Саддамовському Іраку в середньостроковій перспективі марні, що, до того ж, веде до додаткових військових витрат в декілька сотень мільярдів та ще більшого дефіциту бюджету, нових людських втрат та загостренню “в’єтнамського синдрому” з іракською специфікою. Специфіку вже “іракському синдрому” може додати й таке питання, яке постає не тільки перед військовими збройних сил США, які не повертаються в Ірак після відпустки й ховаються в Канаді: “З ким і за що ми воюємо в Іраку?” Поруч постає й інше питання, більш глобальне: “Чи став світ більш небезпечним внаслідок силового американського втручання в справи Іраку?” Навряд, з огляду на те, що *асиметрична війна* триває, продовжують гинути іракці та представники сил антитерористичної коаліції, а чисельність терактів йде в гору.

Можна сперечатися, чи існує справжня загроза міжнародного тероризму і міжнародний тероризм як явище взагалі, чи деякі політики вміло використовують загрозу міжнародного тероризму задля своїх цілей. Але те, що міжнародний тероризм — це актуальний глобальний виклик міжнародному співтовариству як з боку терористів, так і з боку тих, хто веде анти-терористичну боротьбу глобального геополітичного виміру в умовах нового світового порядку — є реальність.

Література

1. Евстафьев Д. Г., Чекалкин В. И. Опыт борьбы с терроризмом в США и интересы безопасности России // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 12. — С. 3 — 11.

2. Гура В. К. Момент істини. “Війни 11 вересня”: Афганістан, Ірак... // Політика і час. — 2003. — № 4. — С. 54-58; Дудко И. Д. У рамках антитерористичної стратегії. Рада внутрішньої безпеки і департамент внутрішньої безпеки США: від адміністративних до політичних змін // Політика і час. — 2004. — № 12. — С. 50-56; Костенко Г. Ф. Малі війни партизан і терористів; Політика і час. — 2003. — № 2. — С. 35-38.

3. Сатановський Е. Я. Глобализация терроризма и ее последствия // Международная жизнь. — 2001. — № 9-10. — С. 17-25; Сафонов А. Е. Необходима глобальная система противодействия терроризму // Международная жизнь. — 2003. — № 1. — С. 34-42; Федоров Ю. Е. Глобальная паутина террора; Международная жизнь. — 2003. — № 3. — С. 50-59.

4. Гура В. К. Момент істини. “Війни 11 вересня”: Афганістан, Ірак... // Політика і час. — 2003. — № 4. — С. 54-58.

5. Quinion, Michael. World Wide Words: Asymmetrical Warfare // <http://www.worldwidewords.org/turnsofphrase/tp-asy2.htm>

6. *Encyclopedia of the United States in the Twentieth Century: in 10 Volumes / Stanley I. Kutler, editor in chief.* — New York: Macmillan Library Reference USA, Simon & Schuster Company, 1996. — Vol. 2. — P. 664.

7. *War in Iraq. Forces: U. S. & Coalition/Casualties.* <http://www.cnn.com/SPECIALS/2003/iraq/forces/casualties/>

8. Мильштейн М. А. Как принималось решение // США: экономика, политики, идеология. — 1989. — № 6. — С. 68-70.

9. *George W. Bush. President Sworn-In to Second Term. Inauguration 2005, January 20* // <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/01/20050120-1.html>

10. *George W. Bush. State of the Union Address. February 3, 2005* // <http://www.whitehouse.gov/stateoftheunion/2005/>

С. В. Глебов

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
Центр международных исследований, кафедра международных отношений,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

“ВОЙНА С ТЕРРОРОМ” И “АСИММЕТРИЧНЫЙ” ОТВЕТ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА

РЕЗЮМЕ

Главной особенностью механизма функционирования международного терроризма на современном этапе является его способность бросить вызов отдельным государствам и их коалициям, вести довольно успешную продолжительную *асимметричную войну* с превосходящими силами противника. Антитеррористическая коалиция в Ираке оказались под прицелом *асимметричных атак* террористов-смертников по всему миру, что только усложнило глобальную *войну с террором*. Эта война уже привнесла фундаментальные сдвиги во внутреннюю и внешнюю политику США и их союзников, а стратегия борьбы с международным терроризмом и смежными угрозами становится определяющим международные отношения фактором.

Ключевые слова: международный терроризм, война с террором, асимметричная война, асимметричная атака, США, Ирак, 11 сентября 2001 года.

Є. А. Подмазко, канд. філос. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Інститут соціальних наук, кафедра політології,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ: ВІРОГІДНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДСТАВИ УСВІДОМЛЕННЯ ЇЇ ОБ'ЄКТИВНИХ ЗАКОНІВ

Стаття присвячена загальній теорії політики, концептуальним основам її об'єктивних законів та їх матричному синтезу.

Ключові слова: загальна теорія політики, об'єктивні закони політики, суб'єктивні закони політики, формула концептуалізації законів політики, табличні й графові матриці законів.

Предметом нашої уваги в статті є об'єктивні закони політичного протиборства, які відображають сукупність зв'язків та відносин між явищами й процесами, що здійснюються в сегменті політичної реальності, кардинально змінюючи її, чи залишаючи її ототожненою.

Вихідною моделлю для системи та структури об'єктивних законів політичного протиборства (далі — законів політики) може стати система компонентів, утворюючих саме феномен політики, закони якої і є відображенням суттєвих відносин панування і підкорення, примусу та опору, управління та виконання. Користуючись поняттями соціології та теорії графів, можна образно відобразити складні відносини об'єктивних законів політики різних типів. Це ми робимо математичними матрицями у вигляді таблиці або тригранної трирівневої зрізаної піраміди, рівні якої сполучені за законом зв'язку загального, особливого й одиничного [5, 53].

Система законів політики не є чимось абсолютно-самостійним і автономним [4, 37]. Зміст, форма та інші її параметри детерміновані природою самої політики, яка являє собою системне явище [3, 52]. Це дає підставу для припущення, що саме система законів протиборства є похідна, вторинна. Вона похідна від політики, як певної динамічної соціальної системи.

У процесі аналізу політики як системи можна виділити, щонайменше три рівня, що виявляють різний ступінь загальності об'єкта:

1. Політичне протистояння щодо влади та характеру її використання для управління суспільством в цілому; це й є вища форма прояву політики.

2. Конституційне протиборство та неконституційні форми боротьби за владу незалежно від їх особливих проявів — це та ж політика.

3. Окремі прояви в різних формах конституційної боротьби й неконституційних формах примусу. Знов-таки вона.

Кожному рівню політичного протиборства як системі притаманні свої суттєві зв'язки — закони більшого чи меншого ступеню загальності. Верхньому рівню притаманні закони, що охоплюють політику в цілому, як специфічне, соціальне явище, що характеризує соціальний стан конкретного суспільства в цілому. Ці закони найбільшого ступеню загальності прийнято називати **ЗАГАЛЬНИМИ ЗАКОНАМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА**.

На середньому рівні діють закони менш широкої сфери прояву. Вони притаманні кожній з форм боротьби, які виступають елементами політики, але розрізняють-

Продовження табл.

Метазакони	Центральні закони	Субзакони		
Феномен	Його основні властивості	Шкала вимірів законів		
1	2	3		
		б) Закони залежності засобів реалізації політичного протиборства від типу політичного режиму (1.3).		
		4) Закони залежності функціонування політичного протиборства від ступеню використання протидіючими сторонами досягнень соціальних наук (1.4).		
		5) Закони залежності політичного протиборства від співвідношення заходів професіоналізму дій політичних сил, що беруть участь у протистоянні сторін (1.5).		
		б) а) Закони залежності функціонування політичного протиборства та його наслідків від стану соціальних потенціалів протидіючих сторін (1.6).		
		б) Закони залежності функціонування політичного протиборства і його наслідків від співвідношення духовних потенціалів протидіючих сторін (1.7).		
		в) Закони залежності характеру функціонування політичного протиборства та його наслідків від співвідношення матеріальних можливостей протидіючих сторін (1.8).		
		3. Найменш загальні 1) закони політичного протиборства (нижній рівень)	2) а) Закони взаємодії наступу й захисту в політичному протиборстві сторін у рамках конституційного правового поля, або за його межами (3.1).	
				б) Закони стратегічних акцій у політичному протиборстві в рамках конституційного поля (3.2).
				В) Закони оперативних дій у політичному протиборстві в рамках конституційного поля (3.3).
				г) Закони тактичних дій у політичному протиборстві в рамках конституційного поля (3.4).
3) а) Закони стратегічних акцій у неконституційних формах примусу (3.5).				
		б) Закони оперативних акцій у неконституційних формах впливу (3.6).		

Продовження табл.

Метазаконали	Центральні закони	Субзакони
Феномен	Його основні властивості	Шкала вимірів законів
1	2	3
		в) Закони тактичних дій у позаконституційних формах насильства (3.7).
		4) а) Закони взаємодії політичних рухів під час протиборства в сегменті конституційного поля (3.8).
		б) Закони взаємодії організації громадянського суспільства, включаючи неформальні рухи, під час політичного протиборства в межах конституційного правового поля (3.9).
		в) Закони взаємодії екстремістських сил під час протиборства в сегменті конституційного правового поля (3.10).
		г) Закони взаємодії політичних рухів у протиборстві за межами конституційного правового поля (3.11).
		д) Закони взаємодії громадських організацій громадянського суспільства, включаючи неформальні організації й рухи, в політичному протиборстві за межами конституційного правового поля (3.12).
		е) Закони взаємодії екстремістських сил у політичному протиборстві під час ескалації поза-конституційного насильства в умовах політичної нестабільності (3.13).
		5) а) Закони взаємодії гілок влади в політичному протиборстві в межах конституційного правового поля (3.14).
		б) Закони взаємодії силових структур держави в політичному протиборстві в межах конституційного правового поля (3.15).
		в) Закони взаємодії політичних партій та об'єднань у політичному протиборстві в межах конституційного права (3.16).
		г) Закони взаємодії влад центрального, регіонального й місцевого рівнів у політичному протиборстві в межах конституційного правового поля (3.17).

Продовження табл.

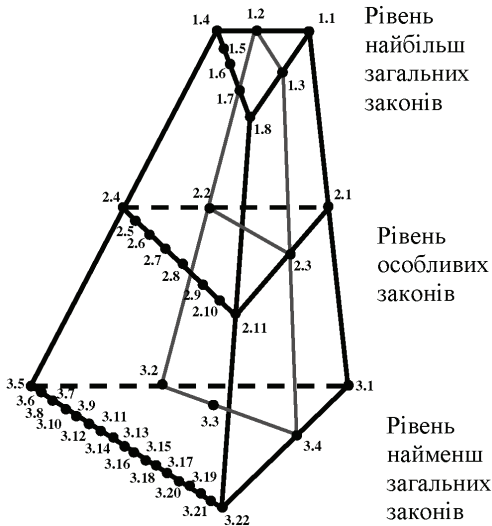
Метазакони	Центральні закони	Субзакони
Феномен	Його основні властивості	Шкала вимірів законів
1	2	3
		<p>д) Закони взаємодії гілок влади в політичному протиборстві за межами конституційного правового поля (3.18).</p> <p>е) Закони взаємодії владних структур держави в політичному протиборстві за межами конституційного правового поля (3.19).</p> <p>є) Закони взаємодії політичних партій та об'єктів у політичному протиборстві за межами конституційного правового поля (3.20).</p> <p>ж) Закони взаємодії влад центрального, регіонального та місцевого рівнів у політичному протиборстві за межами конституційного правового поля (3.21).</p>
		б) Закони взаємодії потенціалів соціальних сил підчас політичного протиборства в рамках конституційного правового поля та за його межами (3.22).
	4. Особливі закони 1) політичного протиборства (середній рівень)	2) Закони залежності від політичних цілей реалізації політичного протиборства в сегменті конституційного правового поля або за його межами (2.1).
		<p>3) а) Закони залежності конституційних засобів реалізації політичного протиборства від характеру використаних політичних засобів та прийомів (2.2).</p> <p>б) Закони залежності позаконституційних засобів реалізації політичного протиборства від характеру використання політичних засобів та прийомів (2.3).</p> <p>4) а) Закони залежності характеру функціонування політичного протиборства в межах конституційного правового поля і його наслідків від співвідношення потенціалів та ступенів організації використаних політичних сил (2.4).</p> <p>б) Закони залежності характеру функціонування політичного протиборства в межах конституційного правового поля і його наслідків від складу використаних у ньому політичних сил (2.5).</p>

Зробимо проміжний висновок щодо можливостей та переваг табличної матриці законів.

Ретельний аналіз табличної матриці об'єктивних законів політичного протиборства дозволяє збагнути обсяг і зміст поняття *об'єктивні закони* як феномену і, як метакатегорії ЗТП (Загальна теорія політики). Він дозволяє усвідомити основні властивості феномену, а також співвідношення центральних та звичайних законів ЗТП між собою та між ними та феноменом.

Перевага цієї форми матриці в тому що вона, завдяки парадигмальній формулі, точно демонструє логіку зв'язку метазаконів, центральних законів із субзаконами ЗТП. Але методологія побудови, усвідомлення та пояснення моделі зв'язку об'єктивних законів краще відображається в матриці математичного графу, зміст елементів якого треба знаходити в попередній матриці, в розділі "шкала вимірів законів".

Графова матриця об'єктивних законів політики

Граф 1

У системі законів верхнього рівня в якості ЗАГАЛЬНОГО виступає закон (1.1). Цей закон виявляє в політиці сутність першого порядку: яка соціальна мета перебування, в інтересах яких соціальних груп вона реалізується, — така й політика.

У якості ОСОБЛИВОГО на цьому рівні з'являються два закони (1.2) і (1.3).

Обидва закони вказаної групи висловлюють залежність способу реалізації політики від специфіки політичного управління в країні. Вони є відображенням існування у сфері влади та управління відносно самостійних суттєвих зв'язків. Тому, при вирішенні питання про спосіб реалізації політики, повинен бути врахований відокремлено кожен із законів. Однак сутність другого порядку вони розкривають разом, у поєднанні, бо є синхронними сторонами закономірностей більш високого порядку. Її можна сформулювати як Закон залежності способу реалізації політики від характеру політичного устрою в країні.

Найменш загальною, але найбільш диференційованою на цьому рівні, є третя група загальних законів політики. Її складають такі закони: (1.4), (1.5), (1.6), (1.7), (1.8).

Кожен із загальних законів цієї групи висловлює суттєвий зв'язок третього порядку. У своїй єдності ці зв'язки слід сприймати лише як сторони сукупного зв'язку, який може бути інтерпретований як головний закон цієї групи, що охоплює сумарний вплив указаних потенціалів на політику. Цей головний закон логі-

здатність побудувати психологічну настанову на наступ, оборону, відступ або перемогу у протиборстві, здібності забезпечити певний професіоналізм та компетентність в управлінні політичною боротьбою.

Загальні закони конституційної та неконституційної боротьби залучаються як складова частина, до предмета **ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ**. Остання досліджує, крім того, особливості прояву загальних законів політики у власне політичній сфері, а також найбільш важливі зв'язки між конституційними й неконституційними типами насильства у суміжних сегментах неполітичного протиборства.

Нижній рівень моделі, — це рівень **НАЙМЕНШ ЗАГАЛЬНИХ ЗАКОНІВ ПОЛІТИКИ**. На ньому, як і на двох розглянутих рівнях, сполучені три групи законів політичного протиборства. Зв'язок реалізується за принципом зв'язку найзагальнішого, особливого й одиничного. Але групи цього рівня, на відміну від інших, більш диференційовані й більш багатоелементні, до того ж вони ще мало вивчені. Ця обставина вимагає різноманітності підходів та більш ретельного методологічного аналізу.

В якості **ЗАГАЛЬНОГО** на нижньому рівні виступає закон (3.1). Те, що прийнято називати в загальному вигляді політичним процесом, відбувається за певними законами у рамках простору та часу політичного існування конкретного соціуму, соціальних груп чи індивідів. Процес протиборства, діючий в рамках політичного простору-часового континууму, є єдністю наступу й оборони з обох боків. Таку єдність протилежностей, їх релятивність і відображає цей закон.

Крім того, на нижньому рівні моделі слід розрізнити не менше трьох груп законів конституційної та неконституційної боротьби. Це закони: (3.2), (3.3), (3.4).

Указані групи законів виконують функцію **ОСОБЛИВОГО** на цьому рівні. Це означає, що до групи найменш загальних законів свого рівня вони є загальними, в той час як щодо рівня найбільш загальних законів — одиничними.

На нижньому рівні розрізняють не менш ніж 18 груп найменш загальних законів взаємодії у процесі політичного протиборства, які виконують функцію одиничного. Це закони: (3.5), (3.6), (3.7), (3.8), (3.9), (3.10), (3.11), (3.12), (3.13), (3.14), (3.15), (3.16), (3.17), (3.18), (3.19), (3.20), (3.21), (3.22).

Таким чином, **система законів політики** включає в себе, як мінімум, три рівня: загальні закони політики, специфічні закони політики та закони ще меншого ступеню загальності. Останні відслідковані лише у загальних рисах стосовно головних елементів політики — конституційного та неконституційного протиборства. **Побудова моделі системи законів політики та її аналіз дозволяють виявити певну структурність на кожному з трьох її рівнів та переконатися у наявності логіки впорядкування різних груп та граней підсистем законів різного ступеня загальності.** (Див. граф 1 і табличну матрицю в порівнянні).

Найважливішою особливістю зв'язків, які притаманні системі законів політики, є те що це зв'язки між **ВІДНОСИНАМИ, СТОСУНКАМИ**. Російські філософи В. Ф. Заморський, [3] Р. Л. Зобов, В. У. Свідерській [7], відомий український системолог Уйомов А. І. [8], деякі інші вчені, які займаються проблемами Загальної теорії систем, розрізняють три прояви зв'язків: між елементами-явищами; зв'язки між елементами-властивостями та зв'язки між елементами-стосунками. До останніх відносяться і зв'язки у системі об'єктивних законів політики. На цій підставі **систему законів політики правомірно інтерпретувати як СИСТЕМУ ВІДНОСИН**. Цим вона відрізняється, наприклад, від системи політики, елементами якої є явища. Але характеристика системи законів політики не може виявлятися хоча б відносно повною, якщо її завершити лише інтерпретацією зв'язків між відносинами, не підкресливши, що ці зв'язки не залишаються постійно тотожними собі. Зв'язки між стосунками, як і все інше, змінюється часом. Якщо це припущення вірне, отже, і система, і структура законів політики також змінюється з часом.

тва, коли завойовники чужих земель не визнавали різниці між озброєними ворогами (так званими комбатантами, від англ. combatant — той, що бере участь у військових операціях) та мирним населенням. Подібна “практика” продовжувалась й в епохи давнини та середньовіччя. Потім були так звані “малі (внутрішньодержавні)” війни. Тенденція до нанесення несподіваних ударів у найбільш слабкі місця супротивника (в основному, традиційно, — по жінках та дітях) міцніла: терористи почали діяти тактично бездоганно.

Одним з перших терористичних угруповань вважається секта *сика-рїїв* (“*кинджальників*”), яка діяла в 66 — 73 рр. н. е. з метою визволення Стародавньої Іудеї від володарства Римської імперії. Спеціалісти стверджують, що сучасна Ірландська Республіканська Армія з 60-х рр. діє за аналогічною методикою [10, 50]. Однак, за іншими даними, першу терористичну організацію з чітким механізмом функціонування в 1879 р. створили “народовольці”, про яких мова буде нижче [14, 70].

Найрадикальнішою формою ісламу, що породила зі своєї “пастви” немало терористів, є ваххабізм, який виник в XVIII ст. за ініціативою Мухамеда ібн Абдель Ваххаба. Вже тоді були передумови для хвилювання з боку цивілізованого Заходу, адже ваххабізм став першою державною релігією новоствореного Саудівського королівства [6, 25].

Датою першого теракту в Російській імперії вважається 4 квітня 1866 р., коли “народник” (член підгрупи “Ад” згаданої вище терористичної організації “*Народна воля*”) Д. В. Каракозов намагався застрелити імператора Олександра II, але йому завадили реалізувати свій злочинний умисел.

Вже в 1878 р. був зроблений замах на градоначальника Петербурга (виконавицю — В. Засуліч — за певних причин потім виправдав суд присяжних під головуванням А. Коні). Тоді ж був убитий місцевий шеф жандармерії [2, 88].

Але першим “справжнім” терористичним актом мав стати вибух залізничної колії під Олександрівськом (сьогодні — Запоріжжя) у 1879 р., яким знову планували усунути Олександра II, але у ватажка терористів (А. І. Желябова) щось не вийшло з батареями, підведеними до міни.

Надалі “епопея” з ліквідацією Олександра II стає цікавішою. Вже наступного дня після вказаної події на царя скоїли третій замах, який вважається першим в історії закінченим терактом. Цього разу залізничний потяг з царем “народники” планували підірвати під Москвою, це їм вдалося, але жертва залишилась при цьому живою, бо завдяки щасливому випадку Олександр їхав в іншому потязі. В 1880 р. С. М. Халтурін замахується на російського імператора, заклавши під його їдальнею динаміт, але цар знову опинився в іншому місці при вибуху. Та, нарешті, 1 березня 1881 р. сьомий замах на багатостраждального Олександра II виявився вдалим: вибух завершив титанічні зусилля “народників” щодо повалення імператора з престолу, в якому вирішальну роль зіграла С. Л. Перовська — між іншим, правнучка останнього українського гетьмана, К. Розумовського [14, 70]. В результаті терористи досягли своєї мети: олександрівський проект перетворення Російської імперії в конституційну державу так й залишився нереалізованим.

До речі, засновниками “Народної волі” були П. Я. Шевирьов та О. І. Ульянов. Рівно за шість років після того, як з сьомої спроби ними все ж таки був вбитий імператор Олександр II, тобто 1 березня 1887 р., “народники” провели свою останню операцію — “Друге 1-е березня”, метою якої була ліквідація Олександра III. Операція закінчилась гучним провалом, а ця дата вважається останнім днем існування цієї терористичної організації [11, 1319].

Терактами також вважаються невдалий замах на прем’єр-міністра Росії П. А. Століпіна в 1906 р. (вибух дачі) та його вбивство за п’ять років (хоча останнє, за думкою В. П. Ємельянова, не можна віднести до акту тероризму, адже воно було скоєне без небезпеки для оточуючих) [3, 31].

У XIX ст. французькі ліві радикали (анархісти) створили так званий “ексцитативний” (збуджуючий) тероризм, метою якого було отримати підтримку народу та підняти його на боротьбу з владою. Однак у ті заколотні часи тероризм був недостатньо ефективним внаслідок відсутності інформаційних потужностей, за допомогою яких терористи могли б донести до широких народних мас своєї гасла [13, 136]. В наш час цей різновид тероризму більш широко відомий та поширений.

Найстаріше на цей момент, на думку деяких учених, суто терористичне угруповання — (Тимчасова) Ірландська Республіканська Армія (ІРА) — виникла в 1905 (за іншими джерелами — в 1914) р. [13, 133]. Спочатку її представники виступали за незалежність Ірландії, пізніше вони “переорієнтувались” на вимоги щодо приєднання північної провінції Ольстер до складу Ірландської Республіки. Існує думка, згідно з якою ця терористична група концентрує в собі ознаки національного, релігійного та державного тероризму. За деякими даними, в якості безпосереднього виконавця в ІРА використовують жінку. В тісному контакті з ІРА діє ще більш радикальна терористична організація — “Національна армія визволення Ірландії”. Про розмах діяльності ІРА свідчить хоча б той факт, що антитерористичне законодавство Великої Британії розвивалося саме у відповідь на чергові “новації” у виконанні “республіканців” [12, 75].

28 червня 1914 р. в Сараєво серб Гаврила Принцип, член терористичної організації “Чорна рука”, вбиває австрійського ерцгерцога Франца-Фердинанда з дружиною. Врешті-решт це відіграло свою вирішальну роль у початку першої Світової війни.

Історичні дослідження показали, що до першої Світової війни терористичними актами грішили ліві радикали (хоча куклуксклановці стояли на “правих” позиціях), між світовими війнами — ультраправі. Все це спостерігалось в Європі. В другій же половині XX ст. епіцентр світового тероризму став переміщатися до Азії та на Близький Схід, де діяли так звані “борці за незалежність”. Поширення тероризму спеціалістами пояснювалося, серед інших причин, великими темпами урбанізації населення; це стало особливо міцним підґрунтям для розвитку латиноамериканського тероризму.

Дослідження показали: існують усі підстави вважати, що до вбивства короля Югославії Олександра та міністра закордонних справ Франції Барту через третіх осіб в 1934 р. мають відношення перші особи нацистської Німеччини, адже загиблі були внесені до секретного “чорного списку” небажаних, що зберігався в архіві Головного управління імперської безпеки третього Рейху [13, 133]. І це посередньо підтверджується наступними даними. Як відомо, справжня сутність деяких так званих “національно-визвольних рухів” в усій своїй жорстокості проявилась в ході другої Світової війни. Наприклад, члени “Хорватського революційного братства”, прямо причетні до вищезгаданих подій 1934 р., в цей період активно співпрацювали з німцями [8, 83].

Після першої Світової війни особливого значення набув демонстративний ефект тероризму. В цей час на перший план вийшли його етнічні мотиви, на відміну від, головним чином, класових мотивів їхніх попередників — російських народовольців та есерів. Метою російських терористів було залякування класу, що перебував при владі [7, 38], зараз же “в моді” провокаційний тероризм. Взяти хоча б повітряну атаку на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р., ініційовану “Аль-Каїдою” (“Базою”, “Основою”) чи кимось іншим, очевидно, щоб викликати досить прогнозовану відповідну реакцію США та їх союзників (якою й стала операція США в Афганістані “Непорушна свобода”, а також наступна військова кампанія проти режиму Саддама Хуссейна в Іраку), що, в свою чергу, суттєво загострить (й вже загострило) й без того небезхмарні відносини між двома світовими цивілізаціями — арабською та “іншою”.

1959 р. характеризується виникненням терористичної організації, яка разом з ІРА до цього часу вважається найнебезпечнішим терористичним утворенням, — іспанська ЕТА (“Країна басків і свобода”). Утворилась вона в результаті від’єднання від Баскської націоналістичної партії (1950 р. заснування). Цікаво, що доки активісти ЕТА боролися з фашистським режимом Франка (до його смерті в 1975 р.) за автономію своєї землі, вони мали досить істотну підтримку в Європі. Однак потім, отримавши бажане, вони захотіли більшого (повної незалежності), чим й підпали під всевітнє несприйняття.

1967 — 1969 рр. характерні початком підвищення рівня насилля з боку терористів. Практично одночасно в Перу, Уругваї, Бразилії, Аргентині, Німеччині, Італії, Бельгії, Японії, Сирії, Палестині та інших країнах активізують свою злочинну діяльність екстремістські терористичні організації. В 1967 р. виникає *Народний фронт визволення Палестини*, за отримання автономії на французькій Корсиці починає боротьбу “Асоціація корсиканських революціонерів” (з 1975 р. — “патріотів”), а рік до того за незалежність Бретані рішуче виступає “Фронт визволення Бретані — Бретонська національна армія” [8, 82]. З 1969 р. в Японії “поза конкуренцією” стає місцева “Фракція Червоної Армії”, в Ірландії активізується ІРА. До 1972 р. в Уругваї беззупинно діяв *Рух за національне визволення* (“*Рух Тупамарос*”). В 1971 р. в Ірландії різко погіршується обстановка, тому що проти бійців ІРА починають працювати члени іншого терористичного угруповання — протестантської *Асоціації оборони Ольстера (UDA)*. В 70–80х рр. Італія страждала від терористичної діяльності мафії і так званих “Червоних бригад” (діяли в 1970 — 1983 рр.), головним “здобутком” яких є вбивство Альдо Моро в 1978 р. Також в 70-х рр. “славу” собі здобував **найнебезпечніший терорист ХХ ст. — венесуелець Ілліч Рамірес Санчес (Карлос чи Шакал)**, який займався своїм “ремеслом” виключно за гроші, тобто був найманцем. З 1995 р. він відбуває довічне ув’язнення у Франції. І це тільки найбільш значні події вказаного періоду, який найповніше характеризується висловом француза Ж. — К. Шеснея: як він влучно підмітив, з 60-х рр. “тероризм перетворився в одну з найактивніших гілок міжнародної політики” [8, 84].

15 листопада 1976 р. виникає чергова терористична організація — “Фронт національного визволення Квебека”, яка до цього часу бореться за відокремлення цієї канадської провінції в самостійну державу. На щастя, вона не відрізняється особливо радикальними способами “переконання”, можливо, тому що вже отримала суттєве розширення автономних привілеїв Квебека.

Цікаво, що в поширенні терористичних рухів в 60 — 80-х рр. певну роль зіграли держави соціалістичного блоку (головним чином, звичайно, СРСР), що щедро фінансували антиамериканські терористичні групи всього світу. Окрім того, тільки після падіння “залізної завіси” стало відомо, що після закінчення другої Світової війни деякі країни під “головуванням” США та СРСР посилено розробляли біологічну зброю. Після 1972 р., коли більше ніж 100 державами було підписано угоду про заборону цього виду озброєння (Конвенція про заборону біологічної та токсинної зброї, яка стала першою в ланцюгу міжнародних угод про відмову від зброї масового ураження), ці дослідження (в основному, на базі бактерій сибірської виразки) велись уже під грифом “Цілком таємно”. Зараз є непідтверджена інформація про те, що деякі терористичні групи самостійно проводять напрацювання та випробування біозброї; до них у 1995 р. приєдналися 17 держав (в 1989 р. їх було тільки 10). Окрім того, існує інформація про те, що в 50 — 60-х рр. СРСР і США також розробляли засоби масового розповсюдження легеневої форми чуми, а з 1980 р. в Радянському Союзі реалізовувалась програма щодо масового виробництва збуджувача віспи та створювалися програми його бойового застосування за допомогою міжконтинентальних балістичних ракет [1, 7].

Новий вид тероризму — екотероризм — виник у 1980 р. Члени подібних

терористичних груп чинили теракти під гаслами типу “В ім’я спасіння навколишнього середовища — флори й фауни”. Він поширився, в основному, в США [9, 7].

23 жовтня 1983 р. у Бейруті (Ліван) відбулася історична подія, що призвела до довгого та кровопролитного протистояння Америки з арабами, кінця якому, на жаль, не видно й досі. В цей день був скоєний **перший “відкритий” теракт арабів проти громадян США**: камікадзе підірвав свою вантажну вибухівкою вантажівку, прорвавшись на ній на територію дислокації американських морських піхотинців [6, 26].

У середині 80-х міць терористичних організацій досягла такого рівня, що вони стали дозволяти собі підписувати офіційні договори про сумісну діяльність, як це було, згідно з агентурними відомостями, між французькими та німецькими злочинцями в 1985 р. [5, 38]. В кінці десятиріччя число терактів почало зменшуватися (вперше з кінця 60-х), але падіння соціалізму дало новий поштовх до розвитку “правого” тероризму. Швидко розповсюджувався *економічний (кримінальний) тероризм* (у стандартному вигляді виражався в наявності “активного” “даха” у господарюючих суб’єктів), особливо “популярний” в Росії.

Анонімні теракти стали з’являтися в середині 90-х. Характерні вони тим, що після їх здійснення, всупереч попереднім терористичним актам, ніхто не бере за них на себе відповідальності й ні до кого не висуває жодних вимог [13, 146].

Весь світ бачив жахливі кадри, що неупереджено зафіксували результати повітряної атаки на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р. Але цікаво, що ідею використати літаки в якості тарана було висунуто зовсім не головними діючими особами згаданої драми. За непідтвердженою інформацією, подібні дії планував вжити А. Гітлер відносно Англії та Америки. А з найсвіжіших прикладів варто згадати наступний. У 1994 р. терористи з ісламського *GIA* захопили в Алжирі літак та сіли в Марселі для дозаправки паливом, з наміром летіти далі, у Париж. Завдяки щасливому збігу обставин вдалося уникнути найстрашнішого: спецслужби підозріло поставилися до того, що ісламісти вимагали втричі більше палива (27 тон), ніж це реально було необхідно, щоб пролетіти по маршруту Марсель — Париж. Щоб попередити найгірше, був відданий наказ штурмувати літак, після успішного виконання якого від звільнених узнали, що поспішали вони не дарма, адже в планах терористів значилося підірвати літак з паливом, що залишиться в баках, над Парижем чи, в залежності від ситуації, протаранити ним Ейфелеву вежу [13, 155].

На початку 1995 р. в Монреалі (Канада) було проведено конференцію про проблеми боротьби з *кібертероризмом*. В ході обговорювання цього питання делегати прийшли до висновку, що **першим випадком здійснення акту кібертероризму слід вважати вибух у центрі міжнародної торгівлі (Нью-Йорк, США) в 1993 р.** Своє рішення вони аргументували тим, що в результаті завданих цим вибухом руйнувань тисячі фірм певний час були позбавлені можливості користуватися своїми комп’ютерами, що ще в день теракту завдало їм збитків на загальну суму 700 млн. дол. [4, 116]. Але **реально несанкціоноване втручання в нормальну комп’ютерну діяльність уперше було офіційно зафіксоване ще в 1973 р.**, коли один amator підключився до комп’ютерної мережі Пентагону (Міністерства оборони США) ARPANET. Великого резонансу (слухання справи відбувалось в одному з комітетів Конгресу США) набула діяльність так званого “Клубу-414” — групи мілуокських підлітків, яка більше 60 разів через TELENET відвідувала більш ніж серйозні секретні сайти різних американських державних структур (в тому числі й комп’ютер ядерного центру США в Лос-Аламосі) [3, 122].

Таким чином, протягом століть тероризм удосконалювався технічно, ідеологічно та тактично, набував все нових й нових рис, але сутність цього явища залишилась незмінною: шляхом здійснення жахливих за своєю жорстокістю та нелюдністю

терористичних актів звернути на себе увагу якомога більшої кількості людей світу, посягти в їхніх душах страх за своє благополуччя, переслідуючи тим самим свої цілі, які в більшості випадків не афішуються. Багато людей поспішили назвати 11. 09. 2001 р. переломною датою в світовій історії, що стала початком “ери терору”. Не беручись судити про обґрунтованість таких заяв, можна стверджувати одне: **сучасна ситуація в світі не дає підстав для оптимізму, навпаки, вона дає підстави передбачувати зародження нового витку в розвитку світового тероризму, наслідки якого можуть виявитися вже дуже швидко.**

Література

1. *Биологическое оружие: угрожает ли нам опасность? // Пробудитесь! — 22. 09. 2002. — С. 5 — 10.*
2. Будницкий О. В. *История терроризма в России: в документах, биографиях, исследованиях.* — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 508 с.
3. Емельянов В. П. *Терроризм как явление и как состав преступления.* — Х.: Право, 1999. — 272 с.
4. Ліпкан В. А. *Тероризм і національна безпека України.* — К.: Знання, 2000. — 184 с.
5. Ляхов Е. Г. *Терроризм и межгосударственные отношения.* — М.: Международные отношения, 1991. — 212 с.
6. Мартинов А. Ю. *Виклик з боку терористів // Політика і час.* — 2001. — № 10. — С. 25 — 28.
7. Мирский Г. И. *Дракон встаёт на дыбы // Мировая экономика и международные отношения.* — 2002. — № 3. — С. 37 — 44.
8. Моджорян Л. А. *Терроризм и национально-освободительные движения // Государство и право.* — 1998. — № 3. — С. 80 — 84.
9. *Новый облик терроризма // Пробудитесь! — 22. 05. 2001. — С. 6 — 11.*
10. Рыбаков В. К *вопросу о терроризме, или Две стороны одной медали // Мировая экономика и международные отношения.* — 2002. — № 3. — С. 49 — 52.
11. *Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров.* — М.: Советская энциклопедия, 1985. — 1600 с.
12. Токаревський Г. В. *Під маскою “борців за свободу” // Політика і час.* — 2002. — № 5. — С. 70 — 76.
13. *Хроника Апокалипсиса // GEO.* — 2002. — № 9. — С. 129 — 160.
14. Яцько А. Ю. *Тероризм як форма політичної боротьби // Політика і час.* — 2002. — № 1, 2. — С. 70 — 72.

УДК 349.41:94(477)“16/18”

Б. С. Бачур, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В КОЗАЦЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ У XVI-XVIII ст.

Статтю присвячено проблемі регулювання земельних відносин у козацькій державі в XVI-XVIII ст. нормами цивільного звичаєвого права України, аналізу форм козацького землеволодіння, що побутували в цей період, а також питанню виникнення приватної власності на землю в козацькій державі.

Ключові слова: звичаєве право, козацьке землеволодіння, кооперативна власність, артіль, сябринне землеволодіння, приватна власність.

Досвід проведення земельних реформ як у нашій країні, так і за рубежом свідчить про неможливість імпровізаційних рішень та необхідність напрацювання чітких концепцій з урахуванням специфіки країни, оскільки *земельна власність*, будучи первісним джерелом багатства, є найважливішим об'єктом правового регулювання.

На сучасному етапі одним з найважливіших і найскладніших є питання про *приватну власність* на землю. І в цьому самому ключі цікавим є аналіз форм *козацького землеволодіння*, що ґрунтуються на нормах *цивільного звичаєвого права* України, позаяк деякі з них стали основою для виникнення *приватної власності* на землю.

Наприкінці XVI ст. козацтво, Запорізька Січ бере на себе функцію української державності.

Протягом XVI-XVIII ст. і майже до повної ліквідації Запорізької Січі (1775) основною формою *землеволодіння* пересічного козака залишався хутір. Переяславське, Корсунське, Черкаське, Білоцерківське староства наприкінці XVI ст. були козацькими хуторами. Ці землі козаки здобували *займанщиною* неосвоєних земель, частково — купівлею [1, 749].

В міру розвитку *козацького землеволодіння* серед козацтва виникає соціальна диференціація. Проте майнова нерівність, що дедалі поширювалася серед козаків, все-таки не призвела до феодальної форми господарства; це була нова форма господарства, яка істотно відрізнялася від феодальної.

Соціально-правова організація Запорізької Січі пройшла у своєму розвитку, на думку М. Слабченка, три етапи: “1) від моменту початку виникнення запорізького козацтва і до 1648 р., коли запорізьке козацтво мало картинно-контурний тип; 2) 1648-1709 рр. — коли на підставі окремих вироків, що повторювалися найчастіше, виникає поняття прецеденту, і саме на підставі даного прецеденту виникає норма *звичаєвого права*; 3) 1709-1775 рр. — коли вже фігурує писаний закон, притаманний класовому суспільству [2, 287].

Водночас на всіх етапах свого існування Запорізька Січ керувалася не лише нормами *звичаєвого українського права*, а й нормами *польського, литовського, руського права*. Так, наприклад, на підставі Соборного Уложення (1649) вирішувалися питання про *право власності* на землю, про порядок користування й розподі-

(1750-1764) було введено один титул землеволодіння: *вічне і потомствене володіння*.

Отже, у XVI-XVIII ст. в козацькій державі існували різні форми *землеволодіння*, але з поглибленням майнової диференціації серед козацтва на момент ліквідації Росією Запорізької Січі основною формою *землеволодіння* козацької старшини було *приватне землеволодіння*.

Визначаючи реальну необхідність існування сьогодні різних форм *земельної власності*, слід відзначити, що у питанні *приватної власності* середини немає: люди або мають право на неї, або ні.

Література

1. *Україна і світ: Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства*. — К.: Генеца, 1994. — 367 с.
2. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорізької // *Праці комісії для вивчення історії Західно-Руського та українського права*. — К., 1927. — Вип. 3, № 12. — С. 203-240.
3. Олійник О. *Запорозький зимівник. Запорозька спадщина*. — *Запоріжжя: Тандем I*, 1997. — Вип. 4. — 56 с.
4. Багалеї Д. *Займанщина в Левобережній Україні XVII-XVIII вв.* // *Київ. старина*. — 1883. — № 11, нояб. — С. 560-592.
5. Слабченко М. *Опыты по истории права Малороссии XVII-XVIII вв.* — *Одесса*, 1911. — 292 с.
6. Багалеї Д. *Генеральная опись Малороссии: Эпизод из деятельности графа П. А. Румянцева-Задунайского* // *Київ. старина*. — 1883. — № 11, нояб. — С. 402-432.
7. "Генеральне слідство о маєтностях" // *Енцикл. Українознавства*. — Т. I. — Львів, 1993.

Б. С. Бачур

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЗЕМЕЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В КАЗАЦКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ В XVI-XVIII ВВ.

РЕЗЮМЕ

Возникновение частной собственности на землю в казацкой державе было связано с имущественной дифференциацией казачества, происходившей на протяжении XVI-XVIII вв. Основанием для получения прав на землю были нормы обычного права Украины.

Ключевые слова: обычное право, казацкое землевладение, кооперативная собственность, артель, сябринное землевладение, частная собственность.

В цей час виникає досить складна система взаємовідносин між центральною владою, власниками міст та міськими громадами, яка була обумовлена статусом міста. Так, у великокнязівських містах поряд з органами самоврядування функціонувала *старостинська адміністрація* — міський орган державної влади, — очолювана старостою, який призначався центральною владою. Війтів обирали на *міських вічах*, що в документах отримали назву: *громада, копа, купа*¹. Юридизації міське самоврядування у формі війтівства набуває з прийняттям Литовських статутів (1529, 1566, 1688 рр.), якими були узаконені *міські віча*.

Своєрідних форм набуває місцеве самоврядування за часів існування Української козацької держави, що було обумовлено її полково-сотенним устроєм (XVII — XVIII ст.). Полки та сотні одночасно були військовими та адміністративно-територіальними одиницями і користувалися військово-адміністративним самоврядуванням. Після підписання у 1654 року Договору між Україною та Московською державою починається процес поступової ліквідації українських форм місцевого самоврядування. Так, після смерті гетьмана І. Скоропадського 3 липня 1722 року в Україні запроваджується так звана *комендантська система*, передбачала адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку російських комендантів. У 1764 році ліквідується Гетьманство, а в 1783 році магістратські та ратушні суди замінюються судами “по учреждению о губерниях” та скасовується полково-сотенний устрій. Після видання Катериною II 21 квітня 1785 року “жалованой грамоты на права и выгоды городам Российской империи” були створені нові станові органи міського самоврядування — *міські думи*. І процес уніфікації форм місцевого самоврядування в Україні за російським зразком було завершено² XIX — початок XX сторіччя характеризувався становленням в Україні загальноімперських форм місцевого самоврядування. Так, у 1838 році запроваджується *станове самоврядування державних та вільних селян у формі сільського товариства*, що у 1861 році було поширено на всіх селян. *Сільське товариство* збіглося з *сільською громадою* і мало свою корпоративну власність, в тому числі й на землю. Найважливіші питання в сільському товаристві вирішував *сільський схід*. Поточні справи вирішували обраний на сході *сільський голова* та призначений *сільський писар*.

За часів УНР здійснено спробу реформувати місцеве самоврядування. Вже в II Універсалі Української Центральної Ради (20. 11. 1917 року) оголошувалося про необхідність “вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях” [1, 68]. За Конституцією УНР від 29 квітня 1918 року конституційний лад України мав базуватися на засадах принципу децентралізації: землям, волостям і громадам надавалися *права широкого самоврядування* (ст. 5). Ст. 26 Конституції закріплювала принцип *організаційної самостійності місцевого самоврядування*: “Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть. Міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки” [2, 74].

Проте ці конституційні положення не були реалізовані. Нова історія місцевого самоврядування в Україні починається після прийняття 7 грудня 1990 року Закону “Про Ради місцевих депутатів Української РСР та місцеве самоврядування”, де *міське самоврядування* визначалося як “територіальна самоорганізація громадян

¹ Звідси право міської громади збиратися на віча отримало назву *копного права* (прим. автора).

² Офіційно магдебурзьке право в Україні було скасовано в 1831 році (в Києві — указом Миколи I від 23 грудня 1834 року). (прим. автора).

для самостійного вирішення безпосередньо або через державні і громадські органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя, виходячи з інтересів населення, на основі законів Української РСР та власної фінансово-економічної бази”. Прийняття Закону стало першою спробою трансформувати місцеві ради (які на той час входили до єдиної системи органів державної влади) всіх територіальних рівнів в органи місцевого самоврядування. При цьому Закон виходив з теорії дуалізму місцевого самоврядування, що знайшло своє відображення у визначеному ним статусі місцевих рад — вони мали двоїсту природу: як *органи місцевого самоврядування* і як *органи державної влади*.

Наступним кроком у становленні місцевого самоврядування в Україні стало прийняття 26 березня 1992 року нової редакції Закону (в новій редакції він мав назву Закон України “Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування”), де *намітився відхід від дуалістичної теорії* та передбачалося впровадження інститутів місцевого і регіонального самоврядування. *Місцеве самоврядування* розглядалося як територіальна самоорганізація для вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази. А *регіональне самоврядування* як територіальна самоорганізація громадян для вирішення безпосередньо або через органи, які вони утворюють, питань місцевого життя. Територіальною основою місцевого самоврядування визначалися сільрада, селище, місто, а регіонального — район, область.

Донедавна таке поняття, як територіальний колектив, не досліджувалося в жодній із суспільствознавчих наук. У значному списку радянських монографій, присвячених проблемам колективу в його широкому розумінні, дослідженню такого його різновиду *територіальний колектив, приділяється незначне місце*.

Зазначимо, що термін *територіальний колектив* не фігурує ні в Основному Законі, який оперує поняттям “територіальна громада”, ні в чинному на момент прийняття Конституції Законі України від 26 березня 1992 року “Про місцеві Ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування”. В інших законопроектних документах, зокрема проєкті Закону України “Про місцеві Ради народних депутатів” (1994 р.) [7, 26-58], законодавець користувався термінами “громадяни України”, “трудоці всієї нації”, “громадяни, що мешкають на території” (статті 1, 2, 3), “населення адміністративно-територіальних одиниць” (ст. 15), не вводячи категорію *територіальний колектив*, що, на нашу думку “розмивало” смислову визначеність предмета закону. У проєкті Закону України “Про державну владу і місцеве самоврядування” (1994 р.) та в Конституційному Договорі між Верховною Радою України і Президентом України “Про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України” (1995 р.) [9, 133] термін *територіальний колектив* вживається для пояснення його ролі як первинного суб’єкта самоврядування й етимологічної характеристики, як сукупності громадян, що мешкають у селах (сільрадах), селищах і містах. Таке тлумачення *територіального колективу* було піддано критиці рядом науковців, котрі вважали, що ототожнення територіального колективу з населенням, громадянами, які мешкають на певній території, веде тільки до рефлексії його територіальної визначеності. Закріплення в Конституції України (ст. 140) правового становища *територіальної громади* відповідає не тільки сформованій міжнародній практиці, але й історичним традиціям українського народу. Разом з тим існуючу потребу в докладнішій характеристиці територіальної громади, що мала міститися в профільному законодавстві про місцеве самоврядування, на наш погляд, практично реалізовано не було. Дефініція *територіальної громади*, що міститься в Законі України від 21 травня 1997 року “Про місцеве самоврядування в Україні”, практично повторює конституційне формулювання, за винятком хіба що акценту на постійне проживання жителів у ме-

жах певної адміністративно-територіальної одиниці. Нарешті, **інтереси конкретної особистості — члена територіальної громади — становлять його муніципальні права у вузькому розумінні, які виникають у процесі реалізації особою практично всіх своїх життєвих прагнень.** При такій реалізації конкретний житель виступає як суб'єкт-об'єкт місцевого самоврядування, концентруючи в собі і виявляючи зовні його демократичний заряд і позитивний потенціал [10, 25-26].

Таке взаємне врахування всієї сукупності інтересів, що складаються на рівні місцевого самоврядування і реалізуються у вигляді муніципальних прав особистості, їх взаємокомпромісність і гармонізація є гарантом існування і функціонування системи місцевого самоврядування, толерантності і протекціонізму до неї центральної влади держави. Таким чином, **територіальна громада виступає природним і єдиним соціальним утворенням, що діє в просторових межах держави, у рамках якої реалізуються потреби та інтереси жителів певних територій.**

Література

1. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. — К.: Філософська і соціологічна думка. — 1992. — С. 68.
2. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. — С. 74.
3. Карлов А. А. Формирование института местного самоуправления. — К., 1993. — С. 46.
4. Политическая система зарубежных стран социализма / Под ред. И. П. Ильинского. — М., 1981; ГДР: основы государственного строя / Под ред. Б. Н. Топорнина. — М., 1971; Страшун Б. А. Социализм и демократия. — М., 1976; Бойцов В. Система субъектов советского государственного права. — Уфа, 1972; Иванов С. Н., Югов А. А. Территориальные коллективы социалистического самоуправления советского народа // XXVII съезд КПСС и повышение эффективности конституционного регулирования. — Свердловск, 1988.
5. Руда Н. Правовий статус територіального колективу // Місцеве самоврядування в Україні: історія, проблеми, пропозиції. — К., 1994. — С. 65.
6. Проект Конституции Украины от 26 октября 1993 года // Юридический вестник. — 1994. — № 1. — С. 5-57.
7. О местных Советах народных депутатов: Проект Закона Украины: Принят Верховным Советом Украины в первом чтении 17 июля 1994 г. // Юридический вестник. — 1995. — № 1. С. 26-58.
- 8.: Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов // Юридический вестник. — 1996. — № 1. — С. 97.
9. Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 18. — Ст. 133.
10. Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: Дис. ... д-ра юрид. наук. — Одесса, 1996. — С. 25-26.

А. А. Верлан, В. А. Малюска

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета,
кафедра социально-экономических наук,
ул. Соборная, 87, Винница, 21100, Украина

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ В УКРАИНЕ

РЕЗЮМЕ

В данной работе авторы освещают вопрос территориальной общины, с точки зрения истории ее правового обеспечения и нормативно-правовых актов, которые в наше время существуют в Украине по поводу местного самоуправления. Закрепление в Конституции Украины (ст. 140) правового статуса территориальной общины отвечает не только сформированной международной практике, но и историческим традициям украинского народа.

Ключевые слова: территориальная община, местное самоуправление, муниципализм, муниципальные права личности.

Суб'єкт злочину і його ознаки

Одним із найважливіших питань кримінального права того часу було питання про поняття суб'єкта злочину. У перші місяці існування нової влади кримінальне право не містило узагальненого поняття про суб'єкт злочину, а також поняття неосудності.

Але аналіз деяких законодавчих актів дозволяє стверджувати, що ці питання були розглянуті в радянському законодавстві 1917-1922 рр. Так, у декреті Ради Народних Комісарів від 14 січня 1918 р. “Про комісії для неповнолітніх” [12, 994] говорилося, що суди і тюремне ув'язнення для малолітніх і неповнолітніх скасовуються. Справи про неповнолітніх обох статей у віці до 17 років, що вчинили суспільно небезпечні діяння, підлягали віданню комісій у справах неповнолітніх. Отже, за законом суб'єктами злочину могли виступати тільки ті особи, які скоїли злочин і досягли 17-літнього віку. Цим шляхом йшла і судова практика досліджуваного періоду.

Є й інші визначення суб'єкта, у яких враховуються вже не вікові характеристики. Наприклад, законодавець досліджуваного періоду визначає суб'єкт злочину як “особу, яка належить до скинутих класів”, як “агента імперіалістичної держави”, а також як “трудящого, що скоїв злочин у зв'язку з переважанням у його свідомості пережитків капіталізму” [14, 75].

Але незважаючи на те, що кримінальні закони в 1917 — 1922 рр. не дають яких-небудь узагальнених понять про суб'єкти злочину й осудності, законодавець поступово, шляхом видання окремих декретів, присвячених конкретним складам злочинів, виробляє ті загальні поняття про суб'єкти злочину, що згодом лягли в основу наступних норм кримінального права.

Так саме як і про суб'єкти злочину, не було видано в досліджуваній нами період узагальнених постанов і про неосудність. Хоча в першій половині 1918 року Народний комісаріат юстиції затвердив спеціальну інструкцію “про огляд душевнохворих” [13, 303]. Відповідно до цієї інструкції для огляду душевнохворих, які потребували необхідної опіки, створювалися лікарські комісії під головуванням завідувача лікарським відділом місцевої Ради або його помічника. Рішення лікарських комісій могли бути оскаржені зацікавленими особами в місцевому народному суді за місцем проживання душевнохворої особи в місячний термін із моменту визнання її душевнохворою. Народному суду надавалося право залишити скаргу без наслідків чи розпорядитися через лікарський відділ про повторний огляд особи, визнаної душевнохворою, у новій лікарській комісії в присутності місцевого народного суду по скаргах на дії лікарів. Висновки, зроблені народним судом, були остаточними й оскарженню не підлягали.

Розгорнуте визначення неосудності можна зустріти пізніше в “Керівних початках” 1919 долі, ст. 14 яких зазначала: “Судові і покаранню не підлягають особи, що вчинили діяння в стані душевної хвороби чи взагалі в такому стані, коли не усвідомлювали своїх дій, так саме, як і ті, хто хоч і діяв у стані душевної рівноваги, але на момент виконання вироку страждає на душевну хворобу. До таких осіб застосовуються лише лікувальні заходи і запобіжні заходи” [14, 101].

Як видно з аналізованих документів, радянський законодавець указував на наявність ознак складу злочину в діях винних осіб, що і вирішувало питання про відповідальність цих осіб за вчинені ними суспільно небезпечні діяння. Доведеність наявності ознак складу злочину тим самим вирішувало питання і про наявність вини у скоєному діянні.

На відміну від чинного сьогодні кримінального законодавства, аналізоване законодавство не виділяло склад злочину як необхідну й обов'язкову умову кримінальної відповідальності. У той же час варто визнати, що наявність деяких елементів складу (наприклад, суб'єктивної сторони) простежувалася в законодавчих визначеннях злочину. Це і вирішувало питання про відповідальність осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння.

Література

1. В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов. *Политическая юстиция в СССР*. — Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. — 383с.
2. *Сборник Узаконений РСФСР (далі СУ РСФСР)*. — 1918. — № 33. — ст. 502.
3. *СУ РСФСР*. — 1917. — № 2. — ст. 21.
4. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 46. — ст. 781.
5. *СУ РСФСР*. — 1917. — № 49. — ст. 373.
6. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 52. — ст. 954.
7. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 59. — ст. 858.
8. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 62. — ст. 779.
9. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 68. — ст. 871.
10. *Центральный государственный архив Советской Армии России (далі ЦГАСА России)*. — Ф. 1918. — Оп. 1. — Д. 178.
11. *ЦГАСА*. — Ф. 1918. — Оп. 1. — Д. 70.
12. *СУ УССР*. — 1918. — № 16. — ст. 994.
13. *Государственный Архив Одесской области*. — Ф. Р- 1774. — Оп. 1. — д. 303.
14. П. Г. Мишунин. *Очерки по истории советского уголовного права (1917-1918)*. — М: Госюриздат, 1954. — 232с.

О. А. Чуваков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ПЕРВЫХ УКРАИНСКИХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ (1917-1918)

РЕЗЮМЕ

В процессе исследования установлено, что уголовное законодательство Украины (1917-1922 гг.) с первых дней своего существования не признавало объективного вменения. В отличии от действующего уголовного законодательства, анализируемое законодательство не выделяло состав преступления как необходимое и обязательное условие уголовной ответственности, хотя наличие некоторых элементов состава (например, субъективной стороны) прослеживаются в законодательных определениях преступления.

Ключевые слова: субъективная сторона, субъект, преступление, умышленная вина, неосторожность.

За визначенням Є. В. Бурлая, О. А. Лукашевої, О. Ф. Скакуна, Р. О. Халфіної норми права — це загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки (зразки, еталони), санкціоновані державою у якості регуляторів суспільних відносин, які офіційно закріплюють ступінь свободи та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів населення держави, та забезпечуються всіма засобами державного впливу.

Серед специфічних рис правових норм можна виділити: норми права, що мають регулятивний характер; загальнообов'язкові правила поведінки; норми права, що мають загальний характер, тобто обов'язкові для всіх учасників відносин, що регулюються цією нормою права; норми права, які закріплюють права та обов'язки учасників суспільних відносин, а також юридичну відповідальність кожного громадянина за недотримання норм права; запропоновані правила поведінки приймаються у строго встановленому порядку, у відповідності з певною процедурою.

Найбільш суттєвою ознакою правової норми, на нашу думку, є її *регулятивний характер*. При дослідженні механізмів нормативного регулювання виникає питання про об'єкт регулюючого впливу. У науково-методичній літературі, часто, таким об'єктом називають суспільні відносини. Специфіка правової норми у цьому випадку виділяється у результативному, нормативно-організаційному впливі на суспільні відносини для їх упорядкування, охорони, розвитку у відповідності з суспільними потребами.

У сучасній суспільній науці обґрунтовано погляд на суспільство як на цілісний соціальний організм — органічну систему. Звідси випливає, що іманентною та важливою ознакою суспільства є організованість, упорядкованість суспільних відносин, що оберігають суспільне життя, тобто, об'єктивна необхідність їх соціального регулювання.

Суспільні відносини — одна з надзвичайно важливіших форм існуючого людського досвіду, тому у суспільстві, особливо сучасному, матеріальне виробництво, політична, моральна, духовна та правова діяльність здійснюється у реальності тільки за допомогою певних форм спілкування людей, передусім через систему суспільних відносин [1, 30.]. Для суспільних відносин, як правило, характерна неодноразовість повторення у більш-менш постійному складі, вони утворюють стабільну форму соціальної взаємодії, придатну і прийнятну відносно тривалий час для різних індивідів.

Згідно з Законом України “Про освіту” освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Суспільні відносини, які складаються у цій галузі, складні та різноманітні. Накопці юристи М. Ю. Федорова, В. І. Шкатулла виділяють такі основні групи суспільних відносин, які існують у галузі освіти:

- відносини, що виникають між органами державної влади та освітніми закладами;
 - відносини, що супроводжують фінансове забезпечення діяльності освітніх закладів;
 - відносини, що пов'язані з утворенням освітніх закладів, їх реорганізацією та ліквідацією;
 - відносини, які виникають між освітніми закладами та викладачами;
 - відносини, які виникають між освітніми закладами та особами, які навчаються
- [3, 16].

Аналіз юридичної науково-методичної літератури (В. В. Надвікова, М. В. Ситинська, М. Ю. Федорова, В. І. Шкатулла) дозволив нам помітити і зробити висновок, що існують розбіжності у визначенні термінів *освітні відносини* та *педагогічні відносини* [4].

Так, під *освітніми відносинами* можна розуміти сукупність педагогічних, трудових, майнових, управлінських, фінансових та інших відносин, що складаються у системі освіти між освітніми закладами та іншими закладами, також між цими закладами і громадянами [4, 139].

М. Ю. Федорова визначає як *педагогічні — відносини* між особами, які навчаються, та освітніми закладами (вчителями, вихователями), що виникають у рамках освітнього процесу при навчанні і вихованні особистості [3, 16].

З наведених визначень можна зробити висновок, що під **освітніми відносинами** розуміють суспільні відносини, які охоплюють усю сферу освіти, регулюють будь-які відносини які виникають у освітній діяльності. **Педагогічні відносини** можна розуміти як складову частину освітніх відносин, тобто відносини, які виникають між суб'єктами освітньої діяльності (у більш вузькому значенні).

М. І. Шкатулла на основі виділених груп суспільних відносин пропонує наступні види відносин у сфері освіти: *педагогічні, конституційні, трудові, управлінські, майнові, соціальні, земельні, фінансові, сімейні* і т. ін.. [5, 21] **Перелічені відносини складають предмет правового регулювання освітнього законодавства.**

Освітні відносини — важлива категорія, яка включає відношення виховання та навчання. **Основними ознаками освітніх відносин** можна назвати: участь у таких відносинах осіб, які навчаються, педагогів, а також системи відносин між ними у процесі реалізації права людини на освіту; відносини складаються і виявляються у межах освітнього процесу; відносини спрямовані на навчання та виховання особистості [3, 17].

Норми права регулюють не всі суспільні відносини у галузі освіти, а тільки ті, які відображають найбільш суттєві інтереси всіх учасників відносин: осіб, які навчаються, освітніх закладів, громадських організацій, місцевих органів самоврядування, держави в цілому та і т. ін..

Сучасні норми права діють у таких сферах освіти:

- дошкільна освіта;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта.

Сфера освіти має врегульовуватись, перш за все, законом. Тільки тоді вона буде цивілізованою. І отже — доцільною. Період незалежності України знаменується великою увагою до створення нормативно-правового забезпечення сфери освіти.

Закон України “Про освіту” (1991р.) є базовим законодавчим актом, який регулює галузь освіти. Він містить норми права, що визначають основні положення, принципи освіти, регулює управлінські відносини у сфері освіти, дає поняття системи освіти та визначає відносини, які виникають у цій структурі. Норми цього закону містять також перелік учасників навчально-виховного процесу, встановлюють правовий статус означених суб'єктів, забезпечують правову регламентацію відносин між учасниками цього процесу. На основі цього закону були створені інші закони, які регулюють відносини в окремих конкретних сферах системи освіти, зокрема, “Про професійно-технічну освіту” (1998р.), “Про загальну середню освіту” (1999 р.), “Про дошкільну освіту” (2001 р.), “Про вищу освіту” (2002 р.).

Крім законів, суспільні відносини у галузі освіти регулюються також іншими нормативно-правовими актами, а саме: Постановами Верховної Ради України, Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України, Наказами Міністерства освіти та науки України, іншими актами державних органів центральної та місцевої влади. Особливу роль у процесі регуляції суспільних відносин у галузі освіти відіграють *локальні норми — внутрішні нормативні акти окремих освітніх закладів*.

Важливою складовою процесу розвитку держави є *реформування* галузі освіти, тому, на нашу думку, перспективним є подальше дослідження процесу змін, появи нових норм права та відмін існуючих. Норми права, що регулюють відносини в освітянській галузі, повинні бути демократичними, тобто спонукати до творчості, до вибору моделей та технологій навчання і виховання — вчителя і учня — не як механічних виконавців певної часткової функції, а як особистостей у всій повноті сприйняття і відтворення життя. Не менш важливим є процес переорієнтації законів у контексті миротворчості, толерантності, відкритості, обумовлений загальною тенденцією світової соціокультурної трансформації. Внутрішній демократизм законів має бути поєднаний з демократизмом зовнішнім — їх загальною зорієнтованістю на миротворчість як світоглядний принцип нового світовлаштування, стратегії розвитку людства як цивілізації. Нові норми права мають спрямувати освітянську галузь на формування означеної риси світогляду як світогляду масового, всеохоплюючого.

Література

1. Гревцов Ю. И. *Проблемы теории правового отношения* — Ленінград: ЛГУ, 1981. — 81с.
2. Скакун О. Ф. *Теория государства и права: Учебник*. — Харьків: Консум, 2000. — 704с.
3. Федорова М. Ю. *Образовательное право* — М.: ВЛАДОС, 2003. — 320с.
4. Шкатулла В. И., Надвикова В. В., Сытинская М. В. *Основы правовых знаний*. — М.: Академія, 2003. — 336с.
5. Шкатулла В. И. *Образовательное право: Учебник для вузов* — М.: НОРМА, 2001. — 688с.

М. И. Рябенко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра педагогики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65068, Украина

НОРМЫ ПРАВА КАК РЕГУЛЯТОР ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Развитие общественных отношений в сфере образования приводит к необходимости интеграции различных отраслей науки, прежде всего — интеграции правовой и педагогической отрасли. Эффективная регуляция общественных отношений в сфере образования возможна только при активном исследовании проблемы образовательных правоотношений.

Ключевые слова: нормы права, общественные отношения, образовательные отношения, педагогические отношения.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Профіль журналу

1.1. Журнал **Правова держава** здійснює такі типи публікацій:

1. Наукові статті.
2. Короткі повідомлення.
3. Матеріали конференцій.
4. Бібліографію.
5. Рецензії.
6. Матеріали з історії науки.

1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання — українська, російська.

1.4. До редакції подається:

1. Текст статті з анотацією — 1 примірник "роздруківки" з дискети; дискета.
2. Резюме українською/російською мовами — 1 примірник (див. далі).
3. Колонтитул.
4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.
5. Відредагований і погоджений з редколегією текст статті, записаної на дискеті у редакторі Word 6.0 або Word 7.0 (кегель 14, відстань між рядками 1,5 інтервали), та один екземпляр "роздруківки" з неї.

2. Підготовка статті — обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію — мовою оригіналу статті.
2. Вступ.
3. Матеріали, методи і результати дослідження.
4. Висновки.
5. Список літератури (Література).
6. Резюме російською мовою (для українських текстів) або українською мовою (для російських текстів).
7. Ключові слова (до п'яти) мовою оригіналу статті після анотації та мовою резюме після резюме.
8. Колонтитул мовою оригіналу статті (на окремому аркуші, з прізвищем та ініціалами автора).

3. Оформлення рукопису.

Обсяг. Послідовність розташування обов'язкових складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) — не більше 10 сторінок машинопису, на сторінці до 30 рядків, 60 знаків у рядку ("роздруківка" з дискети через 1,5 інтервали), оглядів — до 12 сторінок, рецензій — до 3 сторінок, коротких повідомлень — до 2 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК — зліва над назвою статті.
2. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант) науковий ступінь, вчене звання, посада.
3. Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індек-

